

TÜRKİYE’DE DIŞ TİCARET DENGESİNİN YAPISAL ANALİZİ (1923-2023)

Tuba DOĞAN TAŞCI

226055109

Yüksek Lisans Tezi

İktisat Ana Bilim Dalı

Tez Yöneticisi: Doç. Dr. Şekip YAZGAN

Ağrı-2025

(Her Hakkı Saklıdır)

T.C.

AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANA BİLİM DALI

İKTİSADİ GELİŞME VE ULUSLARARASI İKTİSAT BİLİM DALI

TUBA DOĞAN TAŞCI

TÜRKİYE’DE DIŞ TİCARET DENGESİNİN

YAPISAL ANALİZİ (1923-2023)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN: DOÇ. DR. ŞEKİP YAZGAN

JÜRİ: PROF. DR. REŞAT CEYLAN

JÜRİ: DR. ÖĞR. ÜYESİ BENGÜ AÇDOYURAN

AĞRI-2025

HAZIRLAYAN	KONTROL EDEN	ONAYLAYAN
-------------------	---------------------	------------------

	LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ TEZ BENZERLİK RAPORU	Doküman No	FR-213
		İlk Yayın Tarihi	26.02.2024
		Revizyon Tarihi	
		Revizyon No	00
		Sayfa No	4 / 103

Benzerlik Oranlarına Dair Beyannamedir		
Öğrenci Adı Soyadı	Tuba DOĞAN TAŞCI	
Numarası	226055109	
Ana Bilim Dalı	İktisat Ana Bilim Dalı	
Bilim Dalı	İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat Bilim Dalı	
Programı	Yüksek Lisans (Tezli)	
Danışman Unvanı Adı Soyadı	Doç. Dr. Şekip YAZGAN	
Tez Başlığı	TÜRKİYE'DE DIŞ TİCARET DENGESİNİN YAPISAL ANALİZİ (1923-2023)	
Bölümler	Turnitin Sonucu	En Yüksek Değer
Giriş	% 3	% 25
Kuramsal Temeller/Kavramsal Çerçeve	% 9	% 30
Materyal ve Yöntem – Araştırma Bulguları – Türkiye’de Dış Ticaret Dengesinin Yapısal Analizi (1923-2023)	% 23	% 30
Sonuç/Tartışma/Öneri	% 9	% 20
TEZ (GENEL)	% 16	% 25

08/12/2025

Yukarıda bilgileri yazılı tez çalışmasının benzerlik oranları Turnitin raporundan alındığı haliyle yazılmış olup tüm bilgilerin doğru olduğunu, aksi halde doğacak hukuki sorumlulukları kabul ve beyan ederiz.

İmza

Tuba DOĞAN TAŞCI

İmza

Doç. Dr. Şekip YAZGAN

HAZIRLAYAN	KONTROL EDEN	ONAYLAYAN

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “**Türkiye’de Dış Ticaret Dengesinin Yapısal Analizi (1923-2023)**” başlıklı bu çalışmanın bilimsel ve akademik kurallar çerçevesinde tez yazım kılavuzuna uygun olarak tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmamın içinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

13/11/2025

Tuba DOĞAN TAŞCI

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ.....	v
KISALTMALAR LİSTESİ.....	vi
TABLolar LİSTESİ.....	vii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE DIŞ TİCARETİN SEYRİ (1923-2023)

1.1 Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluş Yıllarında Dış Ticaret (1923-1929).....	4
1.2.1930-1939 Döneminde Dış Ticaret	8
1.3.II. Dünya Savaşı ve Sonrasında Dış Ticaret (1940-1949).....	11
1.4. Çok Partili Dönem (1950-1959).....	16
1.5. 1960 Askeri Darbesi ve Sonrasında Dış Ticaret (1960-1969)	18
1.6. 1970-1979 Döneminde Dış Ticaret	21
1.7. 1980-1989 Döneminde Dış Ticaret	23
1.8. 1990-1999 Döneminde Dış Ticaret	27
1.9. 2000-2023 Döneminde Dış Ticaret	31

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE DIŞ TİCARET DENGESİNİN YAPISAL ANALİZİ (1923-2023)

2.1. Literatür İncelemesi.....	41
2.1.1. Ekonomik Büyüme	41
2.1.2. İstihdam	44
2.1.3. Enflasyon	46
2.1.4. Dış Ticaret Açıkları	50
2.1.5.Cari Açık.....	56
2.2. Veri Seti ve Ekonometrik Metodoloji	60
2.2.1.Veri Seti	60
2.2.2. Ekonometrik Metodoloji.....	61

2.2.2.1.Artırılmış Dickey-Fuller ADF Birim Kök Testi	61
2.2.2.2.Kruse (2011) Birim Kök Testi	62
2.2.2.3.Hepsağ (2011) Birim Kök Testi.....	63
2.2.2.4.Otoregresif Sinir Ağları (ARNN - ADF) Birim Kök Testi.....	65
2.3.Ampirik Bulgular	67
3. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	72
KAYNAKLAR	75
ÖZGEÇMİŞ.....	89

ÖZET

TÜRKİYE’DE DIŞ TİCARET DENGESİNİN YAPISAL ANALİZİ (1923-2023)

Tuba DOĞAN TAŞCI

Yüksek Lisans Tezi, İktisat Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Şekip YAZGAN

2025, 88 Sayfa

Türkiye’nin dış ticaretinin, uygulanan iktisat ve dış ticaret politikalarının yönlendirdiği sürekli bir dönüşüm ve uyum süreci yaşadığı görülmektedir. Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze Türkiye’nin en temel sorunlarından birisinin dış ticaret dengesi (açığı) sorunu olduğu kabul edilmektedir. Bu doğrultuda tezde, 1923-2023 yıllarını kapsayan dönemde Türkiye’de dış ticaret açıklarının, ihracatın ithalatı karşılama oranı serisi üzerinden durağanlık özellikleri incelenerek değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Söz konusu serinin durağanlık özellikleri, geleneksel Artırılmış Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi, doğrusal olmayan serilerde durağanlık analizi gerçekleştiren Kruse (2011) birim kök testi, yapısal kırılmaların ve doğrusal dışılığın birlikte kabul edildiği Hepsağ (2021) birim kök testi ve veri kümelerini tanımlamak, kategorize etmek veya tahmin etmek için yetkin, çok amaçlı bir yaklaşım aracı olarak kabul edilen yeni nesil otoregresif sınır ağırları birim kök testi (ARNN-ADF) kullanılarak araştırılmaktadır.

Türkiye’de ihracatın İthalatı karşılama oranı serisinin 1923-2023 yılları arasını kapsayan dönem için durağanlık özelliklerinin incelenmesi için kullanılan birim kök test sonuçları, bir bütün olarak değerlendirildiğinde, inceleme döneminde serinin durağan olmadığını başka bir ifadeyle birim kök içerdiğini göstermektedir.

Türkiye’de inceleme döneminde dış ticaret dengesini ifade eden ihracatın ithalatı karşılama oranı serisinin durağan olmadığı bulgusu, dış ticaret dengesinin sağlanmasına yönelik alınacak politika tedbirlerinin başarılı olabileceği anlamına gelmektedir. Ulaşılan ampirik bulgu doğrultusunda, Türkiye’de dış ticaret dengesinin sağlanabilmesi için hangi politika tedbirlerinin alınması gerektiği sorusunun cevabı politika yapıcılar için önem arz etmektedir. Bu kapsamda ilgili literatürde, Türkiye’nin küresel değer zincirinin bir parçası olmak üzere stratejiler

geliştirmesinin ve sanayisinin teknoloji dönüşümünün de bu yönde planlamasının yanında ve Türkiye'nin i  kaynaklarını mobilize ederek desteklenen iyi planlanmış bir sanayi politikasının oluşturulmasının gerekliliğini ifade eden görüşler bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İhracat, İthalat, Dış Ticaret Dengesi, Türkiye

ABSTRACT

STRUCTURAL ANALYSIS OF FOREIGN TRADE BALANCE IN TURKEY (1923-2023)

Tuba DOĞAN TAŞCI

Master's Thesis, Department of Economics

Thesis Advisor: Assoc. Prof. Dr. Şekip YAZGAN

2025, 88 Page

Turkey's foreign trade has undergone a continuous process of transformation and adaptation guided by the economic and foreign trade policies implemented. It is widely acknowledged that one of Turkey's most fundamental problems since the founding of the Republic has been the issue of the foreign trade balance (deficit). In this context, the thesis aims to evaluate the stationarity properties of foreign trade deficits in Turkey during the period 1923-2023 by examining the series of the ratio of exports to imports. The stationarity properties of the series in question are evaluated using the traditional Augmented Dickey-Fuller (ADF) unit root test, the unit root test by Hepsağ (2021), which performs stationarity analysis on non-linear series and accepts structural breaks and non-linearity together, and the unit root test by Kruse (2011) unit root test, which performs stationarity analysis on non-linear series, the Hepsağ (2021) unit root test, which simultaneously accepts structural breaks and non-linearity, and the new generation autoregressive neural network unit root test (ARNN-ADF), which is considered a competent, multi-purpose approach tool for defining, categorizing, or estimating data sets.

The unit root test results used to examine the stationarity characteristics of the export-to-import ratio series in Turkey for the period 1923-2023 show that, when evaluated as a whole, the series is not stationary during the period under review; in other words, it contains a unit root.

The finding that the export-to-import coverage ratio series, which represents the foreign trade balance in Turkey during the study period, is non-stationary implies that policy measures taken to achieve a foreign trade balance may be successful. In line with the empirical findings, the answer to the question of which policy measures

should be taken to achieve a foreign trade balance in Turkey is important for policymakers. In this context, the relevant literature contains views stating that it is necessary for Turkey to develop strategies to become part of the global value chain, plan the technological transformation of its industry in this direction, and establish a well-planned industrial policy supported by mobilizing Turkey's internal resources.

Keywords: Exports, Imports, Foreign Trade Balance, Turkey

ÖNSÖZ

Öncelikle, tezimin şekillenmesinde bilgi birikimi, rehberliği ve akademik yaklaşımıyla yolumu aydınlatan danışmanım Doç. Dr. Şekip YAZGAN'a en derin teşekkürlerimi sunarım. Tezimi zamanında tamamlayamamam nedeniyle yaşadığım yoğun zaman baskısı ve gecikmeler süresince kendisine karşı duyduğum mahcubiyete rağmen, gösterdiği anlayış, sabır ve destek benim için son derece kıymetlidir. Kendisi, bu sürecin en sağlam ve en güven veren akademik dayanağı olmuştur.

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Bölümünün değerli öğretim üyelerine ders dönemi boyunca ve sonrasında sundukları bilgi, katkı ve yönlendirmeler için teşekkür ederim.

Bu süreçte zaman zaman beni yalnız bıraktığını hissetmiş olsam da oğlumuz Eyüp Eymen ile geçirdiği vakit ve ona gösterdiği özen için eşim Onur TAŞCI'ya teşekkür ederken; koşulsuz destekleriyle yanımda olan aileme de minnettar olduğumu belirtmek isterim.

Tüm teşekkürler içinde yeri bambaşka olan ve kalbime dokunan en özel teşekkürüm...Bu yoğun çalışma dönemi boyunca ihmal etmek zorunda kaldığım, oyunlarına ve gülüşlerine yeterince eşlik edemediğim için içimde derin bir mahcubiyet taşıdığım oğlum Eyüp Eymen TAŞCI'ya. Ona ayıramadığım zamanların hüznü, bu tezin görünmeyen en değerli emeğidir. Tezimi tamamlamış olmanın en güzel yanı ise bundan sonra ona daha çok zaman ayırabilecek olmanın mutluluğudur.

KISALTMALAR LİSTESİ

AB:	Avrupa Birliği
ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
ADF:	Augmented Dickey-Fuller Unit Root Test (Artırılmış Dickey-Fuller Birim Kök Testi)
AET:	Avrupa Ekonomik Topluluğu
ARNN-ADF:	ADF-type Autoregressive Neural Network Autoregressive Unit Root Test (ADF tipi Otoregresif Sinir Ağları Birim Kök Testi)
BCA:	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
DPT:	Devlet Planlama Teşkilatı
GATT:	Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GSYH:	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
ILO:	International Labour Organization (Uluslararası Çalışma Örgütü)
IMF:	International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
KİT:	Kamu İktisadi Teşebbüsü
MAE:	Maden Tetkik Arama Enstitüsü
OPEC:	Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
TÜİK:	Türkiye İstatistik Kurumu
UNDRR:	Birleşmiş Milletler Afet Risklerinin Azaltılması Ofisi

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. 1923 – 1929 Döneminde Dış Ticaret.....	6
Tablo 2. 1930 – 1939 Döneminde Dış Ticaret	11
Tablo 3. 1940 – 1949 Döneminde Dış Ticaret	15
Tablo 4. 1950 – 1959 Döneminde Dış Ticaret	18
Tablo 5. 1960 – 1969 Döneminde Dış Ticaret	20
Tablo 6. 1970 – 1979 Döneminde Dış Ticaret	23
Tablo 7. 1980 – 1989 Döneminde Dış Ticaret	27
Tablo 8. 1990 – 1999 Döneminde Dış Ticaret.....	30
Tablo 9. 2000 – 2023 Döneminde Dış Ticaret.....	36
Tablo 10. İhracatın İthalatı Karşılama Oranı Serisinin Tanımlayıcı İstatistikleri.....	60
Tablo 11. Artırılmış Dickey – Fuller (ADF) Birim Kök Test Sonuçları.....	67
Tablo 12. Kruse (2011) Birim Kök Test Sonuçları.....	68
Tablo 13. Hepsağ (2021) Birim Kök Test Sonuçları.....	68
Tablo 14. Otoregresif Sinir Ağları (ARNN-ADF) Birim Kök Test Sonuçları	69

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Türkiye’de İhracat ve İthalatın Seyri.....	37
Şekil2. Türkiye’de İhracatın İthalatı Karşılama Oranının Seyri.....	39
Şekil3. ARNN – ADF Birim Kök Testi.....	66

GİRİŞ

Ülkelerarası ekonomik ilişkilerin temelinde dış ticaret faaliyetleri yer almaktadır. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, yetersiz gelir düzeyi nedeniyle ortaya çıkan sermaye birikimi eksikliği ve tasarruf açığı, kalkınma sürecini sınırlandıran önemli unsurlar arasında görülmektedir. Bu bağlamda dış ticaret, yalnızca mal ve hizmet değişimini değil, aynı zamanda kalkınma için gerekli yatırımların finansmanını da doğrudan etkileyen bir mekanizma haline gelmektedir. Günümüzde küreselleşmenin ileri boyutlara ulaşmasıyla birlikte, ülkelerin uluslararası ticaretten veya dış yardımlardan bağımsız bir şekilde varlıklarını sürdürmeleri neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Uluslararası ekonomik sistemin en dikkat çekici yönlerinden biri, ülkeler arasındaki karşılıklı bağımlılığın giderek artmasıdır. Aslında bu bağımlılık mal ve hizmet ticaretinin doğal bir sonucudur. Söz konusu ekonomik ilişkilerin merkezinde ise dış ticaretin temel unsurları olan ithalat ve ihracat yer almaktadır. Ülkelerin dış ekonomik faaliyetlerini sürdürebilmesi ve ihtiyaç duydukları ithalatı gerçekleştirebilmesi için, döviz kazandırıcı alanlara ve özellikle ihracata öncelik vermeleri gerekmektedir. Ancak gelişmekte olan ülkelerde sermaye yetersizliği, gerekli ithalatın karşılanmasını güçleştirmekte ve bu durum ekonomik büyüme ile kalkınma süreçlerinin önünde önemli bir engel oluşturmaktadır (Tunçsiper ve Rençber 2017).

Ticaret, mal ve hizmetlerin belirli bir para karşılığında nihai tüketicilere ulaşmasını sağlayan alım ve satım işlemlerinin tümünün adını almaktadır. Ticaret, dış ticaret ve iç ticaret olmak üzere kendi arasında iki ana başlığa ayrılır (Kaya ve Turguttopbaş 2012). Dış ticaret mal veya hizmetleri ülke sınırlarının dışında belirlenen bir tutar karşılığında alım – satım işlemlerine denir. Bir ülkenin gelişmişlik göstergesini belirleyen dış ticaret ülkelerin refah düzeylerinin artması ve temel ihtiyaçlarının etkin bir şekilde karşılanmasında önemli bir olgudur (Kara ve Coşkun 2012). Ülkelerin ekonomik kalkınma süreçlerinde dış ticaretin rolü oldukça fazladır. Çünkü iç dinamiklerin harekete geçmesi ancak dış ticaret ile mümkündür. Dış ticaret olmazsa kalkınmadan söz edilemez (Aslan ve Yörük 2008). Dış ticaretin gerçekleşmesini tarım sektörü, sanayi sektörü ve hizmet sektörü sağlamaktadır. Özellikle sanayi sektörüne verilen destekler ile bu sektörün ekonomik büyüme üzerinde etkisinin artırılması büyümenin gerçekleşmesi açısından önemlidir (Dilek

2016; Aktaran: Şerefli 2016). Bir ülkenin ulusal sınırlarının ötesinde mal ve hizmet ticareti yapmasını ifade eden önemli bir ekonomik faaliyet alanı olan dış ticaret, ülkeler arasında ekonomik etkileşimleri artırarak, kaynakların daha verimli kullanılmasına ve ticari ilişkilerin güçlenmesine imkân tanımaktadır.

Dış ticaret ithalat ve ihracat olmak üzere iki ana bileşenden oluşmaktadır. İthalat, bir ülkedeki mal ve hizmetleri yabancı pazarlardan satın alarak iç pazara kazandırma anlamı taşımakta iken ihracat ise bir ülkenin mal ve hizmetlerini yurt dışında satarak kazanç sağlanması anlamı taşımaktadır. Ülkelerin jeopolitik konumlarını verimli biçimde kullanma isteği, iç üretimin yetersiz kalması, ülkeler tarafından ekonomik çıkarların ön planda tutulması, tüketici talepleri, ürün ve fiyat değişkenlikleri gibi nedenlerle ülkeler ticari anlaşmalar yaparak dış ticarete ivme kazandırmaktadırlar. Bu canlanma sonucundaki etkileşime bağlı olarak oluşan süreçte farklı ülkedeki üreticiler ve tüketiciler ithalat ve ihracat kanalları üzerinden birbirleriyle bağlantı kurmaktadır. Ekonomik kalkınmanın öncelikli hedef haline geldiği günümüzde dış ticaretin artırılması ve çeşitlendirilmesi bu bağlantıyı güçlendiren önemli unsur olarak öne çıkmaktadır (Ayhan 2018).

Dış ticaretin temel amacı, ekonomik büyümeyi sürdürülebilir kılmak, istihdam olanaklarını genişletmek ve böylece uzun vadeli kalkınmayı desteklemektir (Şerefli 2016). Ülkeler, dış ticaret yoluyla piyasalarını genişleterek daha fazla mal ve hizmet sunma imkânı bulmakta uluslararası iş birliğini geliştirerek tüketicilere ürünün en verimli bir şekilde sunulmasını sağlamaktadır. Türkiye, sahip olduğu stratejik konumu ve kültürel geçmişi sayesinde çeşitli zenginliklere sahip bir ülke olduğundan bulunduğu konum özellikleri, iklimi, yer şekilleri, bitki örtüsü, toprak ve turizm özellikleri ülkenin dış ticaret potansiyelini artırmaktadır (Balcı 2012). Dış politikalar, uluslararası ilişkilerin yanı sıra ülkelerin coğrafi konumu ve toprak büyüklüğü gibi yapısal özelliklerine göre de biçimlenmektedir (Değirmenci2019). Dolayısıyla ülkelerin birbiri ile arasındaki ilişkileri en çok etkileyen durumlar ticari anlaşmalar, kıta sahanlığı, mülteciler sorunları ve azınlık, deniz hukuku, sınırlar, küresel strateji, toprak ve güç mücadeleleridir. Bu faktörlerin çoğunun coğrafi koşullardan kaynaklandığı göz önüne alındığında, bir ülkenin bulunduğu yerin önemi daha iyi anlaşılmaktadır (Günel 2008). Sonuçta Türkiye'nin yer aldığı bölgenin hem verimli

topraklara sahip olması hem de jeopolitik açıdan öne çıkması, bu coğrafyanın ne kadar değerli olduğunu göstermektedir (Günel 2008; Arınç 2010).

Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze Türkiye'nin dış ticareti değerlendirildiğinde özellikle İkinci Dünya savaşı sonrasında ortaya çıkan dış ticaret açıklarının kronik hale geldiği görülmektedir (Akman 2023). Teorik düzeyde, dış ticaret hadleri, reel kur ve dış ticaret açıkları arasındaki ilişkinin daha yakından ihracatın ithalatı karşılama oranı üzerinden incelenebileceği ifade edilmektedir. Söz konusu bu oran, dış ticaret açığı olarak adlandırılan ihracat ve ithalat farkının yüzdesel ifadesi olarak tanımlanabilmektedir (Yazgan ve Şengül 2023).

Bu kapsamda tez üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünü takip eden tezin birinci bölümünde, Türkiye'nin dış ticaret performansı ve dış ticaret açıklarının/dengesinin seyri siyasi ve ekonomik gelişmeler çerçevesinde dönemler itibariyle incelenmektedir. İkinci bölümde, Türkiye'de dış ticaret üzerinde ampirik literatür incelendiğinde üzerinde en çok çalışılan konular olduğu değerlendirilen, ekonomik büyüme, enflasyon ve istihdam ile dış ticaret ilişkisi ile dış ticaret açığı ve cari açık konuları üzerine teorik ve ampirik literatür değerlendirilmekte, veri seti ve ampirik metodoloji tanıtılarak elde edilen ampirik bulgular sunulmaktadır. Tezin üçüncü ve son bölümünde ise ampirik bulgular değerlendirilerek politika önerileri verilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE DIŞ TİCARETİN SEYRİ (1923-2023)

Türkiye Cumhuriyeti’nin yüz yıllık dönemdeki dış ticaret performansı ve dış ticaret açıklarının/dengesinin seyri siyasi ve ekonomik gelişmeler çerçevesinde yaklaşık onar yıllık dönemler itibariyle tezin bu bölümünde incelenmektedir.

1.1. Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluş Yıllarında Dış Ticaret (1923-1929)

Türkiye Cumhuriyeti, dünya ekonomisini derinden etkileyen iki büyük savaşın ardından 1923 yılında kurulmuştur. Bu savaşların ilki, 28 Temmuz 1914’te başlayıp kısa sürede küresel bir boyut kazanan ve dört yıl süren I. Dünya Savaşı’dır. İkincisi ise 1919’da başlayarak TBMM Hükümeti’nin askeri mücadelesi sonucunda Türkiye’nin kontrolü yeniden sağlamasıyla sona eren ve yine dört yıl süren Kurtuluş Savaşı’dır (Burgaç Çil ve Fisunoğlu 2023). Savaş sonrasında uluslararası ekonomik düzenin yeniden şekillendiği süreçte, Türkiye ekonomik olarak zayıf ve dışa bağımlı bir görünüm içindeydi. Kurtuluş Savaşı dış ticareti önemli ölçüde etkileyecek bir tahribat yaratmış, bu tahribat sonrasında tarım ve sanayide üretim düşmüş ve iç talep karşılanamayacak düzeye gelmişti. Ekonominin iyileşmesi amacıyla yıllarca kısmi iyileşmeler yolunda adımlar atılmış ancak ekonomik krizler, salgınlar, iç ve dış politikada yaşanan olumsuz faktörler ve ithalat ile ihracat arasındaki dengesizlikler ülke ekonomisinin daha iyi bir seviyeye ulaşmasını engellemiştir (Mazlum 2020). Savaştan yorgun bir şekilde çıkan Türkiye, yaşanan ekonomik bunalımların da etkisiyle önce liberal politikalar uygulamış, ardından devletçi modele geçiş yapmıştır (Özdemir vd 2016).

Tarımsal üretim 1923-1929 döneminin ekonomik açıdan ifade edildiği temel faktördür. Savaş yıllarının uzaması tarım sektörünü olumsuz etkileyerek tarımsal üretimde ciddi düşüşlere neden olmuş, en temel tüketim gıdalarının büyük bir kısmını bile (buğday, un, şeker vb. gibi) ithal etmek zorunda kalınmıştır (Mercan 2019). Cumhuriyetin ilan edilmesi ile ülke sınırlarımız içerisindeki yaklaşık 13 milyon olduğu tahmin edilen nüfusun demografik yapısı incelendiğinde ise; eğitilmiş genç nüfusun savaşlarda şehit verilmesinden dolayı kalan nüfusun yaşlılar, kadınlar ve çocuklardan ibaret olduğu görülmektedir. Savaştan dolayı üretim konusunda

bilgisi olan azınlıkların ülke dışına çıkması ya da çıkarılması ve ülkede kalan nüfusun demografik yapısı Cumhuriyetin ilk yıllarında ekonominin gelişmesinde dezavantaj olarak önümüze çıkmaktadır.1923 – 1929 yılları arasındaki dönemde ithalatın yüzde 50’si tüketim mallarından oluşmaktaydı. Yatırım amacıyla ithal edilen malların oranı ise yüzde 25 civarındaydı (Parasız 1998). Ülkenin bu dönemdeki ekonomik yapısına bakıldığında faaliyette olan 65.000 ticari işletmenin yüzde 43,6’sı tarım ürünleri, yüzde 23,9’u dokuma ve yüzde 22,6’sı maden, sanayi ve makina yapım ve onarımı üzerine olup ekonominin büyük kısmının ise tarım ve tekstil sektöründe olduğu gözlemlenmiştir (Kepenek ve Yentürk 2009).

Türkiye Cumhuriyeti 1923 yılında bağımsızlığını kazanmış ancak Balta Limanı Anlaşması kaynaklı ekonomik imtiyazları 1929’a kadar sürdürmek zorunda kaldığından dolayı Türkiye’nin iktisadi yönden bağımsızlığını tam anlamıyla kazanması 1929 yılında mümkün olmuştur. Bir ülkenin iktisadi anlamda tamamen bağımsız sayılabilmesi için dış ticaret politikasını benimsemiş olması gerekmektedir (Duman ve Aydın 2023). 24 Temmuz 1923’te imzalanmış olan Lozan Antlaşması, Türkiye Cumhuriyeti’nin dış ticaret yapısının kısmen şekillenmesinde en önemli dönüm noktası olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu antlaşma bağımsız bir ticaret politikasının uluslararası alanda gelişmesine fırsat tanımış olsa da Lozan Barış Antlaşması’nın iktisadi maddeleri dış ticaret politikasını imkânsız kılarak gümrük gelirlerinde azaltmış, bu da devletin gelirlerinin ciddi anlamda kısıtlanmasına neden olmuştur (Mercan 2019).

Lozan Antlaşmasının kapitülasyonlar ile ilgili hükümlerinden dolayı görüşmelerin kesintiye uğraması üzerine 17 şubat – 4 Mart 1923 tarihlerinde İzmir İktisat Kongresi toplanmıştır. Kongrenin toplanma nedeni siyasi bağımsızlığın ekonomik bağımsızlık ile tamamlanmasıdır (Atağen 2017). Kongrenin toplanma amaçları arasında yerli üretimin teşvik edilmesi ile ithalat bağımlılığının azaltılması ve ihracatın artırılması da bulunmaktadır. İzmir İktisat Kongresi Türkiye’nin dış ticaret politikasının yönünün belirlenmesinde önem arz etmektedir. Bu kongrede Lozan Antlaşmasındaki devletlere belirlenen kanunlar çerçevesinde yabancı sermayenin ülkeye girebileceği net bir şekilde belirtilmiştir (kn 1968). Alınan kararlar neticesinde dış ticaret devlet eliyle yürütülmesine de karar verilmiştir. Tarımla ilgilenen kesimi korumak için atılan adımlar sonucu modern tarıma

geçilmesi ve çiftçilere ucuz kredi verilmesi de alınan kararlar arasındadır. İzmir İktisat Kongresinde alınan kararları daha da güçlü kılmak amacıyla 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılmıştır. Teşvik Kanunu ile sanayicilere hibe, bedel, gümrük muafiyeti vergi kolaylığı gibi kararlar alınmış, bu da yerli sanayi üretiminin artmasında etkili olmuştur (Kasalak 2012). Bu bilgiler doğrultusunda 1923 – 1929 yılları arasında Türkiye'nin dış ticaret verileri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1. 1923-1929 Döneminde Dış Ticaret

Yıl	İhracat (Bin ABD Doları)	İthalat (Bin ABD Doları)	Dış Ticaret Dengesi (Bin ABD Doları)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (yüzde)
1923	50.790	86.872	-.36.082	58,5
1924	82.435	100.462	-.18.027	82,1
1925	102.700	128.953	-.26.253	79,6
1926	96.437	121.411	-.24.974	79,4
1927	80.749	107.752	-.27.003	74,9
1928	88.278	113.710	-.25.432	77,6
1929	74.827	123.558	-.48.731	60,6

Kaynak: TÜİK, 2023.

Türkiye Cumhuriyeti'nin dış ticaretindeki gelişimin daha net görülebilmesi için TÜİK tarafından açıklanan dış ticaret verilerinde 1923-1929 yılları arasındaki ihracat, ithalat, dış ticaret dengesi ve ithalatın ihracatı karşılama oranı (yüzde) yukarıdaki tabloda yer almaktadır. Tablo 1'deki verilere göre 1923 yılından 1929 yılına kadar dış ticarete açık verildiği gözlenmekte olup bunun nedeninin de Cumhuriyetin ilan edilmesi ile yeni kurulan Türkiye'deki tüketim mallarına duyulan talepteki yoğunluğa bağlı olarak ithalatın artarak devam etmesi ve üretim sanayisindeki yetersizlik olduğu düşünülmektedir (Aktaş Şenkardeşler 2018). İlk yıllarda düşük seviyede olan ihracat 1925 yılına kadar artış göstermekte ancak 1925 yılından sonra tekrar düşüşe geçmektedir. 1929 Dünya Ekonomik Krizi (Büyük Buhran) 1929 yılında ihracat ve ithalat verilerindeki düşüşün temel nedeni olarak varsayılmaktadır.

1929 Dünya Ekonomik Krizi, 1929 yılında ortaya çıkan, tüm dünya ekonomisini derinden sarsan ve ülkeleri uzun yıllar boyunca etkisi altına alan Büyük

Buhran (The Great Depression) olarak da adlandırılan bir ekonomik krizdir. New York borsasının çökmesi ile Amerika Birleşik Devletleri'nde başlayan ve başta İngiltere olmak üzere tüm Avrupa ülkelerinde ekonomik gerilemeye neden olan bu kriz ülkelerin milli gelirlerinde azalmaya, dış ticaret hacimlerinde küçülmelere ve milyonlarca insanın işsiz kalmasına yol açmıştır (Gözcü 2013). Fiyatlar düşerek, üretimi daraltmış ve iflasları da beraberinde getirmiştir (Bulut 2003). 1929 Ekonomik Krizi sonrasında uluslararası ticarete çok büyük gerilemeler olmuş, 1929 – 1933 yılları arasındaki buhran döneminde dünya ticaretinde yaklaşık 3 kat gerileme yaşanmıştır (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 030.10.0.0, Yer No: 116.155.5). Sanayi ürünlerinin fiyatlarındaki düşüş, sanayisi gelişmiş ülkelerin aldığı önlemler sayesinde daha düşük seviyede kalmıştır.

Kriz döneminde kredilerin yetersiz oluşu nedeniyle ithalat yarı yarıya düşmüş ve Türkiye ekonomisi bu durumdan olumsuz anlamda etkilenmiştir. 1929 Ekonomik Krizinden kısa bir süre önce Türkiye'nin Lozan Antlaşması'nın özel koşullarından dolayı 5 yıllık geçiş dönemi sonrasında gümrük vergilerini yükseltme yoluna gitmesi birçok ülkenin kriz esnasında aldığı tedbirleri Türkiye'nin önceden almasını sağlamıştır (Cillov 1962). Krizden önceden alınan bu önlemler bile Türkiye'nin dış ticaretinin olumsuz anlamda etkilenmemesinin önüne geçememiştir. İthalat maliyetlerinin pek değişkenlik göstermemesi, ihracat gelirlerinin düşmesi Türkiye'nin ithal mallar ile yatırım yaparak üretimi artırma çabalarını da engellemiştir (Metintaş ve Kayıran 2016).

1929 yılında yaşanan kriz, tarım ürünleri ihraç eden Türkiye'yi de etkilemiştir. Talep azlığı sebebiyle dünya genelinde tarım ürünlerinin fiyatı düşmüş ve Türkiye'nin ihracat gelirlerinin azalmasına neden olmuştur (Tokgöz 2007). İhracat gelirlerinin azalması, ithal ürünlerde fiyatların fazla düşmemesi Türkiye'de büyük bir dış ticaret açığına neden olduğundan tarım ile uğraşan kesim yaşanan bu ekonomik krizden daha çok etkilenmiştir. Ekonomik krizin etkili olduğu yıllarda tarım ürünlerinin fiyatı ortalama yüzde 60 – yüzde 70 oranında düşmüş olup dışarıdan satın alınan sanayi ürünlerinin fiyatları yüzde 10 –yüzde 27 gibi bir oranla azalmıştır (Tekeli ve İlkin 2009). 1923–1929 yılları arasında tarım üretiminde yüzde 115 oranında bir artış yaşanmışken, tarım ürünleri fiyatlarında meydana gelen düşüş,

1930'lu yılların ortalarına kadar Türkiye'de tarımsal üretimi neredeyse durma noktasına getirmiştir (Metintaş ve Kayıran 2016).

Dünya genelinde dış ticaret faaliyetlerinin durma noktasına geldiği bu dönem Türkiye ekonomisinde dönüm noktası olarak görülmektedir. Buhranların, savaşların ve kısıtlı büyümenin dünya ekonomisinde hâkim olduğu bir dönemde Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı koşullar çok daha ağır iken gelişmiş birçok ülkeye oranla daha fazla büyüme eğilimi yakalamıştır. Bunun nedeni ise Türkiye'nin uyguladığı yerli sanayiye koruma ve geliştirme yönündeki politikaların olumlu sonuçlar vermesi ve sanayileşme sürecinin hızlı bir şekilde büyümesini sağlamıştır (Oran 2009). 1929 Buhranı döneminde kontrolcü ülkelerin daha fazla büyüme yönelimi yakaladıkları bilinmektedir (Maddison 1985). Bir örnekle açıklanacak olursa; sanayi üretiminin milli gelirdeki payı 1929 yılında yüzde 11 seviyesinde iken 1933 yılında yüzde 16,7 seviyesine çıkmıştır. Sanayi alanında yaşanan bu gelişmede, 1929 Krizinden dolayı tüm dünyadaki dış ticaret faaliyetlerinin azalması, bununla bağlantılı olarak da Türkiye'deki ithalatı düşmesi etkili olmuştur. Üstelik 1929 Krizi'nin etkisi ile dünya genelinde tarım ürünlerinin fiyatlarının düşmesi, sanayi sektöründe ham madde maliyetini azaltmış ve bu durum da sanayiye olumlu katkılar sağlamıştır. Yaşanan ekonomik krize rağmen, sanayi sektöründeki bu büyüme Türkiye'de kişi başına düşen milli geliri de yükseltmiştir.

1.2. 1930 – 1939 Döneminde Dış Ticaret

1929 yılında yaşanan Dünya Ekonomik Krizi tüm dünya ekonomisini derinden etkilemiştir. Uluslararası ticaret hacminin azalması sonrası tüm ülkeler koruyucu politikalara yönelmiş ve Türkiye'nin 1930 yılında yeni kredi kaynakları bulunması ile ilgili ihtiyacı da artmıştır (Tezel 2015). Yine 1930 yılında Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu kabul edilmiş olup bu kanun ile yasal olarak dövizin kontrolü başlamıştır. Bu kanun döviz fiyatlarına hükümetin müdahale etmesi ile ilgili yetki vermiştir. Türkiye'nin de dış ticaretinde yaşanan daralmalar ve tarım alanında etkilenmesi nedeniyle yeni bir kalkınma planı arayışına girilmiş ve 1931 yılında Birinci Türkiye Ziraat Kongresi toplanmıştır. Bu kongrede Türkiye'nin dışa bağımlılığını azaltmak amacıyla dış şoklara dayanabilen ve yerli üretimi teşvik ederek kendi kendine yeten bir ekonomiye duyulan ihtiyaç vurgulanmıştır. Tarımda

modernleşmenin tartışıldığı Birinci Türkiye Ziraat Kongresine çiftçiler, ziraat mühendisleri, akademisyenler ve devlet görevlileri katılmıştır (Konya 2024).

Yerli sermayenin ülke sınırları dışına kaçışının önüne geçebilmek amacıyla ithal edilen ürünlerin yurt içinde üretilmesini sağlayacak bir sanayileşme hedeflenmiştir. Bu nedenle sanayi politikaları şekillendirilerek yerli sanayi üretiminin hem miktar hem de kalite olarak arttırılması amaçlanmış, ulusal geliri arttırarak dışa bağımlılığı azaltmak hedeflenmiş ve 1930 Sanayi Kongresi toplanmıştır. Toplanan bu kongrede en az 10 yıllık sanayileşme programı hazırlanarak krizlerle mücadelenin başlangıcı da sayılabilecek 1932 – 1934 döneminde yeni iktisat politikaları benimsenmiş ve yerli işletmeler ile devletçi sanayileşme modeli arayışlarına girilmiştir. Bu planlı sanayileşme sürecinde hem Amerikalı hem de Sovyet uzmanları tarafından hazırlanan raporlardan yararlanılmıştır (Soyak 2003). Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı Türkiye'nin devletçi ekonomik girişimler doğrultusunda sanayileşmeye yönelik ilk sistematik girişimlerinden biridir. Planlı sanayileşme yönünde yapılan çalışmaların akabinde 1934 yılından itibaren iktisadi kalkınmayı hızlandırmak amacıyla Birinci Beş Yıllık Sanayi Planını uygulamaya başlamıştır (Eşiyok 2009). Uygulanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile ithalatın daraltılarak gümrük vergilerinde artış yaşanması bazı yabancı firmaların Türkiye'de yatırım yapmak için birtakım girişimlerde bulunmasının önünü açmıştır (Turan 1995).

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile tarımsal sanayi de gelişmiş olup özellikle dokuma ve şeker sanayisindeki üretimdeki artış ile dışa bağımlılıkta azalma görülmüştür. Sanayi sektöründeki ağırlığını bu plan ile daha çok hissettiren devlet özel sektörü desteklemeyi de ihmal etmemiştir (Takım 2011). Yine bu dönemde ihracatta önemli bazı ürünlerin üretilip işlenmesi ile ekonomik değerlerinin artmasına katkı sağlamıştır (Yiğit 2012). Bu sürede uygulanan devletçi politikaların da etkisiyle başlıca yatırımları gerçekleştiren bankalar açılarak tarım ve sanayi alanında işletmeler kurulmuştur. Türkiye'de sanayi alanında üretimin artması ithalat oranlarının düşmesini sağlayarak, dış borçların olumlu anlamda gelişmesine yön vermiştir. Atatürk önderliğinde kazanılan Kurtuluş Savaşı sonrasında savaştan yeni çıkmış, sermayesiz, yoksulluklar içerisinde, ürettiği mal ve hizmetler ile kendi halkına bile yetemeyen ülkeden 1938 yılında tarım ve sanayi alanlarında hızlı bir şekilde büyümüş, ihracat yapmayı başaran bir ülke profili yakalanmıştır (Durmuş ve

Aydemir 2016).Kısmen başarılı olduğu varsayılan ve 5 yıllık olan Birinci Sanayi Planı 2-3 yıl gibi kısa bir sürede beklenenden de erken zamanda olumlu sonuçlar verince iki yıl erkenden yani 1936 yılında daha detaylı bir şekilde İkinci Sanayi Planı için düzenlenmelere başlanmıştır (Altıparmak 2002). 1937 yılında İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı uygulamaya konmuş fakat İkinci Dünya Savaşının başlaması nedeniyle uygulanamamıştır (İnan 1972; Aktaran: Özyurt 2011).

Sanayi alanında atılan en önemli adımlardan biri olan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı kapsamında Kayseri Bez Fabrikası'nın temeli 20 Mayıs 1934 yılında, İzmit Kâğıt Fabrikası, Paşabahçe Cam Fabrikası ve Paşabahçe Cam Fabrikası'nın temelleri 14 Ağustos 1934 yılında, Zonguldak Semikok Fabrikası'nın temeli 15 Ağustos 1934 yılında, Konya-Ereğli Bez Fabrikası'nın temeli 20 Kasım 1934 yılında, Nazilli Basma Fabrikası'nın temeli 23 Ağustos 1935 yılında, Bursa Merinos Fabrikası, Gemlik Suni İpek Fabrikası'nın temeli 28 Kasım 1935 yılında, Karabük Demir-Çelik Fabrikası'nın temeli 3 Nisan 1937 yılında, Malatya Bez Fabrikası'nın temeli atılarak 25 Mayıs 1937 yılında, Bakırköy Bez Fabrikası ise yenilenerek kurulmuştur (Yenal 2003).

Kliring ve Takas Anlaşmaları, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Ziraat Bankası, Sümerbank, Maden Tetkik Arama Enstitüsü (MAE), Karabük Demir Çelik fabrikaları, Toprak Mahsulleri Ofisi ve Fiskobirlik'in kurulması, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının hazırlanıp yürürlüğe konulması ve Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun'un çıkarılması 1930'lu yıllarda ekonomiye yön veren en önemli gelişmeler arasındadır (Aktan 1978; Aktaran Palacıoğlu 2024). Bu kapsamda 1930 – 1939 yılları arasında Türkiye'nin dış ticaret verileri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2. 1930-1939 Döneminde Dış Ticaret

Yıl	İhracat (Bin ABD Doları)	İthalat (Bin ABD Doları)	Dış Ticaret Dengesi (Bin ABD Doları)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (yüzde)
1930	71.380	69.540	1.840	102,6
1931	60.226	59.935	291	100,5
1932	47.972	40.718	7.254	117,8
1933	58.065	45.091	12.974	128,8
1934	73.007	68.761	4.246	106,2
1935	76.232	70.635	5.597	107,9
1936	93.670	73.619	20.051	127,2
1937	109.225	90.540	18.685	120,6
1938	115.019	118.899	-3.880	96,7
1939	99.647	92.498	7.149	107,7

Kaynak: TÜİK, 2023.

Tabloda 1930 yılından 1937 yılına kadar ihracatın ithalatı karşılama oranının yüzde 100'ün üzerine çıktığı ve dış ticaret fazlası verildiği görülmektedir. 1933 yılında uygulanan Birinci Kalkınma Planı ile yükselişe geçen ihracat 1923 yılında 50 bin dolar iken 1938 yılında 115 bin dolara çıkarak en parlak dönemini yaşamıştır. 1929 Ekonomik Krizinde dış ticaret açığı artmış ama 1930 yılından sonra dış ticaretteki açık kontrol altına alınarak, uygulanan politikalar ile iktisadi fazlalık veren bir yapı benimsenmiştir. Türkiye'de 1930'lu yıllarda ihracat hacminin artış göstermesinin en temel nedeni ise bereketli hasat yıllarının art arda gelerek ihraç edilebilir tarım stoklarını genişletmesi ve Almanya'nın siyasi sebeplerle Türkiye'nin dış ticaretinin büyük bir kısmını kendi ülkesine yönlendirmesi diye tahmin edilmektedir (Yıldırım 2006).

1.3. II. Dünya Savaşı ve Sonrasında Dış Ticaret (1940 – 1949)

II. Dünya Savaşı 1939'da Almanya'nın Polonya'yı işgali ile başlamıştır. Savaşın etkisiyle dış ticaret hacmi daralarak ithalat ve ihracatta düşüslere yol açmış hem Türkiye hem de sanayileşmiş devletlerin ekonomik sıkıntılar yaşamasına sebep olmuştur. Tahribatı yönünden insanlık tarihinin karşılaşmış olduğu en büyük felaketlerden olan II. Dünya Savaşı 1939 – 1945 yılları arasında yaşanmış, askeri, ekonomik, politik, ekonomik ve siyasi alanlarda derin izler bırakmıştır. Türkiye savaşta fiili olarak bulunmamasına rağmen ticari ve ekonomik alanda önemli etkiler

yaratan ve ülkenin büyüme sürecini etkileyen bir dönemin etkisi altına girmekten kaçamamıştır. Savaş döneminde üretim ve iş gücünün azalması sebebiyle sanayi ve milli gelirde gerileme gözlenmiştir (Teke 2021). Bu dönemde Türkiye Mihver (Almanya, Japonya, İtalya) ve Müttefik (İngiltere, Amerika, Fransa, Çin, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) devletlerle iyi ilişkiler sürdürerek ticari bağlantılar kurmak amacıyla tarafsızlık politikası geliştirmiştir. Türkiye II. Dünya Savaşı'na doğrudan katılmamış olsa da yaklaşık beş yıl boyunca savaşın yarattığı jeopolitik baskı ve güvenlik tehditleri altında kalmıştır. Bu süreçte, yaklaşık bir milyon askerin sürekli silah altında tutulması, ülkenin her an savaşa girecekmiş gibi bir hazırlık içerisinde olmasına yol açmıştır. Artan savunma harcamaları ise kamu bütçesinde ağır ve ciddi bir yük oluşturmuş ve bu durum ise hükümeti planlanan sanayileşme programlarını ertelemek zorunda bırakmıştır (Arslan 2016).

II. Dünya Savaşında Türkiye'nin dış politikası toprak bütünlüğünü korumak amacıyla savaşa katılmak istememiş ancak Türkiye'nin jeopolitik konumu itibarıyla sahip olduğu kaynaklardan dolayı Müttefik Devletler ile Mihver Devletler Türkiye'yi kendi yanlarına çekme çabalarına girmişlerdir (Armaoğlu 1999). Bu dönemde hem Mihver hem de Müttefik devletler Türkiye'yi savaşa çekmeye çalışsa da yoğun ısrarlara rağmen İsmet İnönü Türk Ordusunun donanım bakımından yetersiz olduğunu belirtmiş, teçhizat talep ederek bu süreci daha da uzatmıştır (Uzman 2018). Türkiye savaş süresince dönem dönem askeri birliklerini Alman ordusu komutası altına koyup savaşa hazır olduğu izlenimi vermiş ama savaşa katılmaktan da mümkün olduğunca kaçınmıştır (Serçe 2022). Türkiye'nin bu tarafsızlık politikası 1945 yılında Birleşmiş Milletlerin kurucu üyesi olabilmesi amacıyla Japonya ve Almanya'ya sembolik bir şekilde savaş ilan etmesi ile son bulmuştur. Bu durum da Türkiye'nin fiili olarak savaşa girmedigi anlamına gelmektedir.

Savaş nedeniyle oluşan enflasyonist baskıya karşı koymak amacıyla 1940 yılında Milli Korunma Kanunu çıkarılmış, bu kanuna dayanarak fiyat denetimleri katılmış ve üreticinin elindeki tarım ürünlerine el konulmuştur. Milli Korunma Kanunu olağan dışı şartlarda ekonomik düzenin korunması ve milli savunmanın desteklenmesi amacıyla devlet tarafından yürürlüğe konulmuştur (Doğu 2021). Hükümete geniş yetkiler veren bu kanunun tepkiler alınmış ve uygulanırken ise

ciddi problemler yaşanmıştır. Savaş döneminde yüksek karı vergiye tabi tutarak devlete ait gelirleri artırmak amacıyla 1942 yılında Varlık Vergisi çıkartılmıştır. Bu vergi ile Türk Lirasının değerinin korunması amaçlanmış olsa da büyük tartışmalar üzerine 1944 yılında yürürlükten kaldırılmıştır.

II. Dünya Savaşı döneminde Türkiye ekonomik olarak korumacı, kontrollü ve dengeli bir tutum sergilemek zorunda kalarak içe kapanık politikalar benimsemiştir. Bu dönemde Türkiye'nin dış ticaretinde üretim kapasitesinin sınırlı olması nedeniyle bu ithalattaki kısıtlılık ve ihracatın devlet teşvikiyle sürdürülmesi anlayışı yer almaktaydı. Bu sebeple savaş döneminde dış ticaret ciddi bir şekilde azalmış, Avrupa ile ticari ilişkiler askıya alınmış, sanayi ürünleri ve silah teçhizatına ait ithalat kontrollü bir şekilde yapılmış, başlıca tarım ürünlerinin ihracatı ise azaltılmıştır. Bu dönemde Türkiye ithalat – ihracat dengesini koruyarak ticaretin devamlılığı amacıyla başta Almanya olmak üzere bazı ülkeler ile Kliring (Clearing) Anlaşmaları yapmıştır. Bu ticaret anlaşmaları ile Almanya'nın Türkiye ticaretinde payı artmış ve iki ülke arasındaki ticaretin 1/3 oranındaki kısmı bu takas yöntemi ile gerçekleşmiştir (Yıldız ve Bayraklı 2023). Nakit sıkıntısının yoğun şekilde hissedildiği savaş döneminde, Türkiye'nin yeraltı kaynakları takas usulü ticaretin temel unsuru haline gelmiştir. Bu bağlamda, diğer ülkeler Türkiye ile ticareti ancak değerli madenler karşılığında kabul etmiştir (Özkan 2012).

II. Dünya Savaşında başta Almanya olmak üzere, savaşa giren ülkeler harp sanayisinde kullanılan hammaddelere olan taleplerini artırmışlardır. Türkiye'nin sahip olduğu zengin yer altı kaynakları krom, bakır, alüminyum ve kalay olmasına rağmen harp sanayisinde ihtiyaç duyulan bu hammaddeleri işleyecek durumda olmadığı için bu hammaddeleri ihraç etmiştir. II. Dünya Savaşı döneminde krom, Türkiye'nin savaşı devletlerle yürüttüğü diplomatik ve ekonomik ilişkilerde stratejik bir unsur olarak ortaya çıkmıştır. Arşiv belgeleri krom madeninin savaş döneminde stratejik bir ihraç kalemi olduğunu ortaya koymuştur. Türkiye de bu dönemde krom ihracatını artırarak ekonomik olarak güçlenmiş aynı zamanda uluslararası alanda önemli bir hammadde varlığı sağlamıştır (Temizer ve Özkan 2013). Takas sistemine bağlı ticaret de bu dönemde Türkiye dış ticaretine dinamizm kazandırmıştır. Takas ticaretine örnek olarak da Romanya'nın tiftik, yapak ve pamuk satın alarak bunların karşılığında Türkiye'ye petrol vermesi, Macaristan'ın pamuk

satın alarak, karşılığında şeker vermesi, İtalya'nın yumurta, afyon, zeytinyağı ve deri (küçükbaş hayvan) satın alarak bunların karşılığında Türkiye'ye demir malzemeler (boru, tel, çivi, sac, vb.), sigara kağıdı, kükürt, otomobil ve yedek parçası, tıbbi ve kimyevi madde, şapka vermesi (BCA 1942: Dosya No: 172A2, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 163.141.2.), İngiltere'nin ise blister bakır satın alarak bunun karşılığında Türkiye'ye elektrolitik bakır vermesi gösterilebilir (BCA 1942: Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 98.42.14. Özetle İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'nin dış ticaretinde uygulanan takas anlaşmalarının temel karakteri ülkenin sahip olduğu hammaddeler ve tarımsal ürünlere dayanıyordu.

Küreselleşme sürecinin hız kazanması ile birlikte ülkelerin dış ticaret performanslarındaki artış uluslararası güç ekonomik dengelerini de etkilemeye başlamıştır. Bu durum uluslararası ticaretin yalnızca ekonomik büyümenin bir unsuru olmanın ötesine geçerek, ülkelerin küresel sistemdeki konumlarını belirleyen temel faktörlerden biri haline gelmesine zemin hazırlamıştır. Nitekim uluslararası kuruluşlar ve devletler ticaret hacminin artırılması, ticari işlemlerin kolaylaştırılması ve hızlandırılması ile şeffaflığın güçlendirilmesi amacıyla kapsamlı uygulamalar geliştirmişlerdir (Yılmaz ve Nuhuğlu 2021). Bu dönemde de uluslararası ticareti engelleyen tüm faktörleri ortadan kaldırmak, uluslararası ticarete adil bir rekabet ortamı sağlanması amacıyla ayrımcı uygulamaları ortadan kaldırmak, ithalat vergilerini azaltarak uluslararası ticareti canlandırmak hedeflenerek Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) hazırlanıp yürürlüğe konulmuştur. Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) ile Türkiye dışa kapalı ve korumacı bir ticaret modelinden kademeli bir şekilde açık ve rekabete dayalı ticaret modeline geçiş yapmıştır.

II. Dünya Savaşından ekonomik yönden kötü etkilenerek savaştan çıkan ve tahrip olan Avrupa sanayisinin toparlanması amacıyla ABD tarafından destek programı olarak Marshall Yardımları süreci başlamıştır. Bu yardımlardan sonra toparlanan Avrupa ülkelerinin ekonomisi iyileşmiş ve iyileşen bu ekonomi sonrasında ABD yatırımları ile tüm Avrupa'ya yayılmış ve ekonomik yönden küresel bir güç halini almıştır. 1948 – 1951 yılları arasında Türkiye'ye de destek sağlayan bu yardımlar sonrasında ihracatta artışlar gözlenmiştir (Özer ve Yücel 2018). Türk dış ticareti ile uluslararası ticaret de Marshall yardımlarının etkisi ile artmıştır.

Yardımlarla birlikte Türkiye, Batı ülkeleri ile bağlantılarını arttırarak dış ticaretinin çeşitlenmesine imkân tanımıştır (Köprücü 2024). Bu kapsamda 1940 – 1949 yılları arasında Türkiye’nin dış ticaret verileri aşağıdaki tabloda sunulmaktadır.

Tablo 3. 1940-1949 Döneminde Dış Ticaret

Yıl	İhracat (Bin ABD Doları)	İthalat (Bin ABD Doları)	Dış Ticaret Dengesi (Bin ABD doları)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (yüzde)
1940	80.904	50.035	30.869	161,7
1941	91.056	55.349	35.707	164,5
1942	126.115	112.879	13.236	111,7
1943	196.734	155.340	41.394	126,6
1944	177.952	126.230	51.722	141,0
1945	168.264	96.969	71.295	173,5
1946	214.580	118.889	95.691	180,5
1947	223.301	244.644	-21.343	91,3
1948	196.799	275.053	-78.254	71,5
1949	247.825	290.220	-42.395	85,4

Kaynak: TÜİK, 2023.

Yukarıdaki tabloya göre 1940 yılından 1943 yılına kadar ihracat ve ithalat verilerindeki artışa rağmen 1944 ve 1945 yıllarında azalma görülmüştür. 1939 – 1946 yıllarında ihracatın ithalatı karşılama oranı yüzde 100’ün üzerinde ve dış ticaret fazlası verildiği gözlenmiştir. 1947 yılından sonra başlayan Marshall Yardımları sonrasında 1948 ve 1949 yıllarında ithalat artışı görülmektedir. Ancak ithalatın hızla artmasına rağmen ihracatın gerektiği kadar artamaması nedeniyle 1947 yılında -21 milyon, 1948 yılında -78 milyon, 1949 yılında ise 42 milyon dış ticaret açığı oluşmuştur.

TÜİK verilerine göre 1940 -1945 döneminde Türkiye’nin dış ticaret istatistikleri incelendiğinde 1940 yılında yaklaşık 80 milyon dolar olan ihracat, 1943 yılında 200 milyon dolar seviyelerine görmüştür. Aynı zamanda 1940 yılında 50 milyon dolar olan ithalat 1943 yılında 155 milyon dolar seviyelerine çıkmıştır. II. Dünya Savaşı’nın yaşandığı dönemde Mihver ve Müttefik kuvvetler ile uyumlu olmayı sürdürmesi Türkiye’nin dış ticaretini şekillendirmiştir (Uzman 2018). Türkiye’nin tarafsızlık politikası sergilemesi ile durum lehine dönmüş ve ciddi

miktarda dış ticaret fazlası vererek ihracatın ithalatı karşılama oranı yaklaşık olarak yüzde 174 gibi bir seviyeye çıkmıştır.

1.4. Çok Partili Dönem (1950 – 1959)

1950 yılı Türkiye'nin hem siyasi hem de dış ticaret alanında dönüm noktası olarak sayılabilecek bir dönemdir. İktidarın II. Dünya Savaşından sonra ortaya çıkan ekonomik tahribat ile mücadele döneminde uyguladığı Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi gibi vergiler sonrası halkın tedirginlik yaşaması bu geçişin temel iç sebeplerindendir. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak talep etmesiyle ortaya çıkan güvenlik ihtiyacı ve savaş sonrası yeni düzende demokrasinin teşvik edilmesi ise çok partili hayata geçişin dış sebeplerindendir (Karataş 2022).

1946 yılında kurulan Demokrat Parti'nin 1950 yılında iktidara geldiği bu dönemdeki politikalar dış ticarete serbestlik esasına dayalıydı (Altan 2021). Bu dönemde Türkiye'nin dış ticaretinde Avrupa ile olan ticari ilişkiler rol oynamıştır (Özçelik ve Alp 2021). Türkiye'nin Avrupa Birliği ile olan ilişkileri, dış ticaret akımlarını olumlu yönde etkilemiştir (Işık 2015). Bu dönemde tarım ürünleri ve hammadde ithalatı, Türkiye'nin dış ticaretinde önemli bir yer tutmuş ama ülkenin dış ticaretinin açığını artıran faktörlerden de biri olmuştur (Köprücü 2024).

Ülkenin bu dönemde dış ticaret ile ilgili önemli gelişmelerden biri de Türkiye'nin Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT)'na 1951 yılında üye olmasıdır. Bu üyelik ile Türkiye uluslararası ticarete aktif olarak rol üstlenmeye başlamıştır. Uluslararası ticarete adaletin sağlanarak teşviki ve ticaretin serbestleşmesini amaçlayan GATT, dış ticarete ayrımcılığı reddetmiştir. GATT'a üye olan ülkeler sanayilerini korumak için sadece gümrük tarifelerini kullanacak, başka koruyucu tedbirlere başvurmaktan kaçınacaklardır (Karaca 2003).

1950-1960 yılları arasında Türkiye'nin dış ticaretinde yaşanan bir diğer önemli gelişme ise tarımsal ürünlerin üretiminin artmasıdır. Türkiye tarım potansiyelinin zenginliği sayesinde, özellikle ihracat ve meyve-sebze üretiminde önemli bir gelişme göstermiştir. Ancak bu dönemdeki sanayi ürünlerinin üretiminin sınırlı kalması Türkiye'deki dış ticareti olumsuz anlamda etkilemiştir (Dülgeroğlu ve Aksoy 2018). Tarım ürünleri üretiminin artması, Türkiye'nin dış ticaretinde bir

nebbe iyileşme sağlasa da sanayi ürünlerinin üretimindeki yetersizlik, genel ekonomik durumu olumsuz etkilenmiştir.

Marshall Planı çerçevesinde sağlanan yardımlar, kısa vadede Türkiye'nin sanayileşme politikasına önemli katkılarda bulunmuş, bu da dış ticaretin gelişimini desteklemiştir (Aslan ve Ersungur 2018). Canlanan ülke ekonomisi de ekonomik yönden büyümeye ve hayat standartlarının artmasına etkide bulunmuştur (Malkoç 2012). Kısa vadede ülke ekonomisine ve dış ticarete olumlu etkileri olan Marshall Planı uzun vadede Türkiye ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. Ülke ekonomisinin dışa bağımlı hale getiren bu borçlar Türkiye tarafından verimli bir şekilde kullanılamadığından, borçların daha da artmasına sebep olmuştur (Turhan vd 2015). Marshall Planının ülke ekonomisini olumsuz etkileyen bir yönü de ekonomik yönden dışa bağımlı olan ülkede döviz kurlarının değer kazanmasıdır. Döviz kurlarının değer kazanması piyasada öngörülemezliği de beraberinde getirmiş ve ülkedeki yatırımcıların tedirgin olmasına, yatırımlarını azaltmasına neden olmuştur. Ülkenin ekonomik yönden gelişimi de olumsuz etkilenmiştir (Eroğlu ve Kara 2017; Çınar 2018).

Marshall Yardımları ile Türkiye'nin dış ticareti serbest hale gelerek ithalat rakamlarının artmasına neden olmuştur. Tüm bunların sonucunda da zaten kırılgan olan ekonominin belirsizliğini arttırmıştır (Şenel Uzunkaya 2019). Destek adı altında verilen bu yardımların etkisi sınırlı olduğundan Türkiye, iktisadi yönden bağımsızlığını sağlamak için kendi kaynaklarını kullanma yollarını aramıştır. Bu dönemde atılan adımlar, Türkiye'nin ilerleyen yıllarda dış ticaret politikalarının şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Marshall yardımlarının da etkisiyle Türkiye ithalata dayalı sanayi yatırımlarını ön planda tuttuğu için ithalata göre ihracatın düşük kalması nedeniyle dış ticaret açığı büyümüştür. Yine bu dönemde kamu harcamalarına yapılan harcamaları enflasyonu tetiklemesi, ithalat için döviz bulunmayışı ve döviz rezervlerinin tükenmesi gibi nedenlerle 1 Amerikan Doları 2.80 TL'den 9.03 TL'ye çıkarılmış, Türk Lirası yüzde 222 oranında devalüe edilmiştir. Devalüasyon Türk Lirasının yabancı para birimleri karşısında değerinin düşürülmesi anlamına gelmektedir. Bu işlem ithalatı sınırlandırarak ihracatı teşvik etmek, yani dış

ekonomik dengesizlikleri gidermek amacıyla merkez bankası veya hükümet tarafından yapılmaktadır. 1950 – 1959 yılları arasında Türkiye’nin dış ticaret verileri aşağıdaki tabloda sunulmaktadır.

Tablo 4. 1950-1959 Döneminde Dış Ticaret

Yıl	İhracat (Bin ABD Doları)	İthalat (Bin ABD Doları)	Dış Ticaret Dengesi (Bin ABD Doları)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (yüzde)
1950	263.424	285.664	-22.240	92,2
1951	314.082	402.086	-88.004	78,1
1952	362.914	555.920	-193.006	65,3
1953	396.061	532.533	-136.472	74,4
1954	334.924	478.359	-143.435	70,0
1955	313.346	497.637	184.291	63,0
1956	304.990	407.340	-102.350	74,9
1957	345.217	397.125	-51.908	86,9
1958	247.271	315.098	-67.827	78,5
1959	353.799	469.982	-116.183	75,3

Kaynak: TÜİK, 2023.

Tablodaki verilere göre 1950 yılından 1959 yılına kadar tüm yıllarda ihracat ithalatın altında kalmıştır. 1950 yılında 263 milyon dolar olan ihracat 1953 yılında 396 milyona çıkarak en yüksek oranı yakalamıştır. Yine 1950 yılında 285 milyon dolar olan ithalat 1952 yılında 555 milyon dolara çıkarak en yüksek oranı yakalamıştır. Aynı zamanda 1952 yılında dış ticaret açığının da diğer yıllara göre en fazla olduğu görülmektedir. 1958 Devalüasyonu sonrasında 1959 yılında ihracatın teşvik edilmesi sonucunda ihracatta artış gözlenmiştir.

1.5. 1960 Askeri Darbesi ve Sonrasında Dış Ticaret (1960 – 1969)

Türkiye’de 1960’lı yılların ilk dönemlerinden 1970’lerin bitimine kadar iktisadi büyüme yaklaşımı olarak ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisi benimsenmiştir (Pamuk 2023). 1960’lı yıllara girerken Demokrat Parti’nin kamu yatırımları aracılığı ile kalkınmayı sağlama politikaları, ekonomik kriz ve gündeme gelen yolsuzluk iddiaları birlikte siyasi ve ekonomik bir bunalıma dönüşmüş, nihayetinde sonuçları günümüzde hala tartışılan 27 Mayıs askeri müdahalesi ve devamındaki idamlar ile sonuçlanmıştır (Palacioğlu 2024). 27 Mayıs 1960 darbesi,

Demokrat Parti ile Türk Silahlı Kuvvetleri arasındaki sorunlar ile ekonomik sorunların tırmanması sonrasında ordunun askeri bir darbe ile yönetime el koyması ve sonrasında yaşanan idamları ifade etmektedir. Dış ticaret ile ilgili politikaların daha kontrollü ve planlı bir şekilde yürütülebilmesi amacıyla Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuş, dış ticaret ile ilgili kalkınma planlarının hazırlanması ve uygulanmasında merkezi konumda yer almıştır.

1963 – 1967 yılları arasında uygulanan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Türkiye’nin sanayileşme sürecinde önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Türkiye Cumhuriyeti’nin ekonomik bağımsızlığını kazanması, sanayi üretiminin artması ve sanayileşme sürecinin hızlandırılmasını amaçlamıştır. Plan ile yerli sanayi üretimi desteklenerek, ihracatı artırmak temel hedef olmuştur. Bu hedef ile sanayi sektöründeki yatırımlar ve uygulanan politikalar dış ticaretin değişmesine zemin hazırlamıştır. Özellikle sanayi sektöründe artışlar yaşanmış ve Türkiye’nin ihracat potansiyeli güçlenmiştir ( zbay 2021). Birinci Kalkınma Planı sonrasında Ereğli Demir  elik Fabrikaları, Good Year Lastik Fabrikası, İstanbul Petrol Rafinerisi, Mersin Petrol Rafinerisi yatırımları bu dönemde  ne çıkmaktadır. Dönemin önemli gelişmelerinden biri de 1961 yılında Türk mühendisler tarafından tasarlanarak üretilen “Devrim” adlı ilk yerli otomobildir. Çok az sayıda üretilen ve kullanıma sunulmayan bu otomobil ile Türkiye’nin yerli üretim hem ekonomik hem de teknik olarak mümkün olabileceğini göstermiştir.

Özellikle sanayi ihracatındaki artış, Türkiye’nin uluslararası pazarlarda rekabet gücünü artırmıştır. İkinci Sanayi Planının uygulanması Türkiye’nin sanayi sektöründeki teknolojik gelişmelere zemin hazırlamıştır. Bu dönemde sanayi üretiminde kullanılan teknolojilerin modernizasyonu, üretim aralıklarının artması dış ticaretin büyümesine katkı sağlamıştır. Türkiye’nin üretim sanayisinin teknolojik yapısının güçlendirilmesi ihracatın rekabetçiliğini de artırmıştır (Başkol ve Bektaş 2020). Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile Türkiye’deki bütün kaynaklar değerlendirilmiştir. İthal edilen birçok ürünün ülke içerisinde üretimi sağlanmış ve ürün fazlasının da ihraç edilmesi sağlanarak ülke ekonomisine katkıda bulunması sağlanmıştır. Dokuma, seramik, kimya, selüloz ve maden olmak üzere mevcut

dönemde ithalatın yüzde 50'sini kaplayan beş ayrı sanayi kolunda uygulanmıştır (Polatoğlu 2017).

12 Eylül 1963 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile Türkiye arasında imzalanan Ankara Anlaşması, Türkiye ile Avrupa arasındaki ilişkilerin temelini atan ve bütünleşmesini sağlayan önemli gelişmelerdendir (Palacıoğlu 2024). Türkiye'nin ekonomik gelişiminin modernleşmesini sağlayan bu anlaşma ile dış ticaretin yönü değişmiş ve ithalat ile ihracatta Avrupa ülkelerinin payı artmış, birlikte yürütülmesi gereken siyasi reformlara hız kazandırmıştır (Larch et al 2021). Genel anlamda bu dönem iç pazarın korunmasını amaçlayarak sanayiye destekleyen ithal ikameci bir anlayışı benimsemiştir. 1960'ların başında Türkiye, ithal ikameci sanayileşme modelini benimsemiş olsa da zamanla bu modelin yetersizlikleri görülmeye başlanmış ve daha açık bir ekonomik model politikasına kademeli geçiş süreci başlatmıştır. Bu süreç, 1980'lerin başında tam anlamıyla belirginleşmiştir (Yılmaz ve Albayrak 2023). 1960 – 1969 yılları arasında Türkiye'nin dış ticaretini gösteren tablo aşağıya çıkarılmıştır.

Tablo 5. 1960-1969 Döneminde Dış Ticaret

Yıl	İhracat (Bin ABD Doları)	İthalat (Bin ABD Doları)	Dış Ticaret Dengesi (Bin ABD Doları)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (yüzde)
1960	320.731	468.186	-147.455	68,5
1961	346.740	507.205	-160.465	68,4
1962	381.197	619.447	-238.250	61,5
1963	368.087	687.616	-319.529	53,5
1964	410.771	537.229	-126.458	76,5
1965	463.738	571.953	-108.215	81,1
1966	490.508	718.269	-227.761	68,3
1967	522.334	684.669	-162.335	76,3
1968	496.419	763.659	-267.240	65,0
1969	536.834	801.236	-264.403	67,0

Kaynak: TÜİK, 2023.

1960'lı yıllarda dış ticaret eğilimleri dalgalı bir görünüm sergilemekle birlikte, söz konusu on yıllık dönemde hem ihracat hem de ithalat hacminde yaklaşık yüzde 70 düzeyinde artış meydana gelmiştir. Ancak 1964, 1965 ve 1967 yılları

istisna tutulduğunda, tüm yıllarda dış ticaret açığının belirgin şekilde artması ve ihracatın ithalatı karşılama oranının yüzde 70'in altında seyretmesi, Türkiye ekonomisinde yapısal nitelik kazanarak cari açık probleminin devamlılığına işaret etmektedir

1.6. 1970 – 1979 Döneminde Dış Ticaret

1970'li yıllar Türkiye'nin hem iç hem dış ticaretinde ciddi dalgalanmaların görüldüğü yokluklar ve krizlerle dolu bir dönemdir. İthalatın büyümesi ve ihracatın yetersiz kalması, dış ticaret açığının artması, özellikle döviz kurlarındaki dalgalanmalar, ithalat maliyetlerini artırmış ve bu durum Türkiye'nin dış ticaretini daha da zorlaştırmıştır (Ayhan 2019). 1970 – 1979 yılları arasındaki dönem 1929 Dünya Ekonomik Bunalımının ardından ekonomik istikrarsızlığın uzun soluklu biçimde yeniden hissedildiği ilk dönem olarak bilinmektedir (Ongun 1986). Bu dönemde sanayi yatırımlarına öncelik verilmesi, ihracatın artırılması ve Kamu İktisadi Teşebbüslerin (KİT) verimliliğinin artırılması amacıyla yürürlüğe konulan II. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968 – 1972) uygulanmıştır. II. Beş Yıllık Kalkınma Planı ile sanayi yatırımları artmış yalnız dışa bağımlılığı azaltan ve ihracatı teşvik eden bu süreçte sınırlı ilerleme kaydedilmiştir.

Türkiye'nin hızlı bir şekilde ilerleme kaydeden büyüme sürecinden sonra ortaya çıkan ekonomik durgunluk sonrasında ithalatı pahalı hale getirerek kısıtlayıp ihracatı teşvik ederek dış ticaret açığını azaltmak amacıyla 1 Amerikan Doları 9 Türk Lirasından 15 Türk Lirasına yükseltilerek 10 Ağustos 1970'te yapılan devalüasyon ile Türk lirasının değeri düşürülmüştür (Alkinoğlu 1999). Devalüasyon ile üreticilerin yükünü hafifletmek amacıyla yerli üreticiye destek ödemeleri yapılarak vergi muafiyetleri sağlanmıştır. Ama bu hamle ile bile hedeflenen ekonomik istikrar sağlanamamıştır.

1973 yılında Arap Devletleri ile İsrail arasında gerçekleşen Yom Kippur Savaşı'ndan sonra OPEC (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü) İsrail'i destekleyen tüm ülkelere karşı petrol ambargosu ilan etmiş, 1 Ekim tarihinden itibaren her ay petrol üretiminde yüzde 5'lik azaltma kararı ve petrol fiyatlarında yüzde 400 oranında artış kararı alınmıştır. OPEC üyesi ülkeler bu dönemde petrol üretimini azaltmanın toplam petrol gelirlerinde düşüşe neden olacağı endişesiyle petrol

fiyatlarını yükseltme yönündeki düşüncelerinin daha etkili olabileceğine karar vermişlerdir (Öztürk ve Saygın 2017). Bu durum da enerji kaynakları açısından petrole bağımlı olan sanayileşmiş ülkelerin derin bir ekonomik krizle karşı karşıya kalmasına yol açmıştır (Pınar 2024). Petrol arzındaki daralma enerji kaynaklarına özellikle petrol ürünlerine bağımlı sanayileşmiş ülkelerde ekonomik durgunluklara ve ciddi krizlere yol açmıştır. Petrol fiyatlarının 1973 krizi ile birlikte ani ve yüksek oranlı artması Türkiye'nin enerji ithalat maliyetini üç katına yakın artırmış bu da ülkeyi dış borçlanmaya yöneltmiştir. Ancak bu borçların geri ödenmesi ekonomik sorunları da beraberinde getirmiştir. Tüm bu etkenler doğrultusunda Türkiye söz konusu dönemde Arap ülkeleri ile ilişkilerini güçlendirme yönünde dikkatli ve özenli politika izlemiştir (Sönmezoğlu 2004; Aktaran: Pınar 2024).

1960'lı yıllarda genellikle tek haneli oranlarda seyreden yıllık enflasyon, 1970'li yılların ilk yarısında ivme kazanarak yüzde 20'ler düzeyine ulaşmıştır. Bu dönemde dış ödemeler dengesi de ciddi açıklar vererek ekonomik istikrarı tehdit eder hâle gelmiştir (Pamuk 2023). Türkiye'nin 1971 yılında başladığı haşhaş ekim yasağını 1974 yılında kaldırması, Kıbrıs Barış Harekâtı ve sonrasında Amerika Birleşik Devletleri'nin silah ambargosu Türkiye'de pek çok sektörü olumsuz yönde etkilemiş; aynı dönemde yaşanan diğer krizlerle birlikte ekonomide çeşitli sorunların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Çetinbeş 2021). Cari işlemler açığındaki yükseliş, döviz temininde yaşanan güçlükler, enflasyon ve işsizliğin artması ile ekonomik büyümenin yavaşlaması 1970'lerin sonlarına doğru Türkiye'nin derin bir ekonomik krizle karşı karşıya kalmasına neden olmuştur (Bülbül ve Acaravcı 2023). Tüm bu bilgiler ışığında 1970 – 1979 tarihleri arasında Türkiye'nin dış ticaretini gösteren tablo aşağıda sunulmaktadır.

Tablo 6. 1970-1979 Döneminde Dış Ticaret

Yıl	İhracat (Bin ABD Doları)	İthalat (Bin ABD Doları)	Dış Ticaret Dengesi (Bin ABD Doları)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (yüzde)
1970	588.476	947.604	-359.128	62,1
1971	676.602	1.170.840	-494.239	57,8
1972	884.969	1.562.550	-677.581	56,6
1973	1.317.083	2.086.216	-769.133	63,1
1974	1.532.182	3.777.501	-2.245.319	40,6
1975	1.401.075	4.738.558	-3.337.483	29,6
1976	1.960.214	5.128.647	-3.168.433	38,2
1977	1.753.026	5.796.278	-4.043.252	30,2
1978	2.288.163	4.599.025	-2.310.862	49,8
1979	2.261.195	5.069.432	-2.808.236	44,6

Kaynak: TÜİK, 2023.

1970 yılında ihracat 588 milyon dolar iken bu oran sürekli artarak 1978 yılında yaklaşık 4 katına çıkarak 2,2 milyar dolara yükselmiştir. Yine 1970 yılında ithalat verileri 947 milyon dolar iken bu oranda da sürekli artış gözlenmiş ve 1977 yılında yaklaşık 5 katı ve en yüksek değer olan 5,8 milyar dolara ulaşmıştır. 1974 – 1977 yılları arasındaki dış ticaret açığının sebebi olarak da 1974 Petrol Krizi varsayılmaktadır. 1973 Petrol Krizi ile enerji maliyetlerinin artması 1974 yılında ithalatı bir önceki yıla göre yüzde 80 oranında artırmıştır.

1.7. 1980 – 1989 Döneminde Dış Ticaret

1970’li yıllarda dünya ekonomisini derinden sarsan petrol krizleri ile Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında Türkiye’ye uygulanan ambargo, ülke ekonomisinde ciddi kırılganların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Enerji maliyetlerinin ani artışı, döviz temininde yaşanan güçlükler, ithalatın zorlaşması ve dış ticaret dengesizlikleri gibi pek çok alanda olumsuzluklar yaşanmıştır. Türkiye ekonomisinin söz konusu dışsal şoklara karşı direnç kazanması, ekonomik yapının yeniden işlerlik kazanmasını sağlamak, üretim sürecinin sürdürülebilir hale gelmesi amacıyla 1980 – 1989 yılları arasındaki bu dönemde çeşitli ekonomik politika araçları devreye sokulmuş, devlet müdahalesi ile desteklenen yeni stratejiler uygulanmaya başlanmıştır. Bu kapsamda hayata geçirilen en kayda değer reformlardan biri hem iç finansal sistemin hem de

dış finansal ilişkilerin serbestleştirilmesini amaçlayan politikaların ortaya konulması olmuştur (Başaran 2018).

1980 yılından sonra Türkiye ihracata dayalı büyüme modelini benimsemiş ve dış ticaret politikalarında önemli dönüşümler yaşamıştır. Bu dönemde ihracatın sektörel dağılımında belirgin değişimler gözlenmiştir. TÜİK verilerine dayalı istatistikler 1980 yılından sonra Almanya'nın Türkiye'nin en büyük ticaret pazarı olduğunu ortaya koymaktadır. 1980 – 1989 yılları arasında Türkiye'nin en fazla ihracat yaptığı ülkeler arasında Almanya (tekstil ürünleri, otomotiv yan sanayi, tütün, kuru üzüm, fındık) 'yı sırasıyla ABD (pamuk ve tekstil hammaddeleri, kuru üzüm, incir), İtalya (tekstil ve iplik ürünleri, zeytinyağı, narenciye, krom, demir- çelik), İngiltere (hazır giyim, fındık, incir, kuru üzüm) ve Fransa (tütün, fındık, zeytinyağı, hazır giyim) takip etmiştir (Ünlü 2023). 1980'lerin başında ihracatın yapısında tarım ürünleri belirleyici konumda iken, on yılın sonunda sanayi ürünlerinin ihracattaki payı yüzde 60'ın üzerine çıkarak başlıca sektör konumuna gelmiştir (TÜİK 1989; Kepenek ve Yentürk 2009; Pamuk 2023).

İstikrar programları, ekonomide bozulan makroekonomik dengeleri yeniden kurmak ve sürdürülebilir büyüme ortamı oluşturabilmek amacıyla uygulanan kapsamlı politika paketleridir. Bu programlar genellikle yüksek enflasyon, ödemeler dengesi açıkları, kamu borçlarının artışı ve ekonomik daralmalar gibi kriz dönemlerinde gündeme gelmektedir. Türkiye'de ise uzun yıllar uygulanan ithal ikameci politikalardan kaynaklı tıkanıklıkları aşmak, ülkeyi döviz darboğazından kurtarmak ve ihracata dayalı büyüme stratejisine geçiş sağlamak amacıyla 24 Ocak 1980 Kararları uygulamaya konulmuştur (Pamuk 2023). 1980 yılına kadar Türkiye'de dar bir ekonomi politikası sürdürülmekte iken 1970 yıllarda yaşanan Kıbrıs Barış Harekâtı, petrol krizi ve ABD'nin uyguladığı ambargonun etkisi ile ortaya çıkan ekonomik bunalımın ardından 24 Ocak 1980 Kararları ile dışa dönük bir ekonomi politikası benimsenmeye başlanmıştır (Mazlum 2020). Benimsenen bu ekonomi modelinin amacı ithalat oranının azaltılarak ihracat oranının artırılmasıdır. 1980 yılı Türkiye'nin dış ticareti ve ekonomisinde önemli bir dönüm noktasının başlangıcını temsil etmektedir. Türkiye almış olduğu bu kararlar ile ekonomiyi büyütmeyi amaçlamış, enflasyonu düşürerek istihdam alanlarını genişletip işsizliği

azaltmayı ve ihracat seviyesini artırmayı planlamıştır. Genel hatlarıyla 1980 Kararları ile;

- Enflasyondaki artışın durdurulması ve fiyat istikrarının sağlanması,
- Devletin ekonomik faaliyetlere doğrudan müdahalesinin azaltılması, piyasa dinamiklerine uyum sağlayamayan işletmelerin sistem dışına çıkarılması ve onların yerine rekabet koşullarına uyum gösterebilen firmaların faaliyete geçmesi ile ekonomik yapının verimsizliğe sebep olan unsurlardan arındırılması,
- Döviz girdisini artırmak ve Türkiye'nin küresel serbest piyasasına uyumunu sağlamak amacıyla ithal ikamesine dayalı içe dönük politikalardan ihracat odaklı büyüme modeline geçilmesi,
- Sabit kur sisteminin sebep olduğu yapay değerlenme ve bunun sonucunda ortaya çıkan ani devalüasyon risklerini azaltmak amacıyla döviz kurlarının piyasa koşullarınca belirlendiği dalgalı kur sistemine geçilmesi hedeflenmiştir (Palacıoğlu 2024).

Bu hedefler ile birlikte Türkiye'nin uzun süre uyguladığı ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisinden vazgeçilmiş; onun yerine ihracat odaklı, serbest piyasa ilkeleri çerçevesinde şekillenen ve dışa açık bir ekonomik yapı benimsenmiştir (Oskay 2014). Dış ticaretin liberalleştirilmesi yönünde çeşitli düzenlemeler hayata geçirilmiştir. Yüzde 32,7 oranındaki devalüasyon ile birlikte dolar/TL kuru 47 TL'den 70 TL'ye yükseltilerek dalgalı kur sistemine geçilmiş döviz piyasasındaki kısıtlamalar kaldırılmış ve alım – satım işlemleri serbest bırakılmıştır (Palacıoğlu 2024). Sonuç olarak 24 Ocak 1980 tarihinde yürürlüğe konulan istikrar programı enflasyon ile ilgili sorunları çözmek ve döviz darboğazının aşılması amacıyla hem kısa hem de uzun vadeli önlemleri kapsamaktadır (Çetin ve Savrul 2016).

1980'li yıllarda uygulanan sanayileşme ve büyüme politikaları kapsamında ithal ikameye dayalı üretim anlayışı bırakılarak ihracata dayalı büyüme stratejisine geçiş yapılmıştır. 12 Eylül 1980 askeri darbesi Türkiye'nin siyasal yapısında köklü bir değişim süreci başlatırken, ekonomik performansın negatif yönde etkilendiğini göstermiştir (Ünlü ve Gündoğmuş 2017). Aynı yılın başında alınan 24 Ocak Kararları

ile uygulamaya konulan ihracata dayalı büyüme stratejisi, dış ticarete yükseliş eğilimini beraberinde getirmiştir (Çetin ve Savrul 2016).

Türkiye, 20 Eylül 1980 yılında Irak'ın İran'a saldırması ile gerçekleşen ve 8 yıl süren İran – Irak savaşı sürecinde tarafsız kalmayı tercih etmekle bölgedeki ticari ilişkilerini güçlendirmiş ve bu sayede dış ticaret hacmini artırarak ekonomik büyümesine olumlu katkılar sağlamıştır (Mazlum 2020). 10 Ağustos 1981 tarihinde savaşın ilk yılının tamamlanmasının ardından Ankara'da gerçekleştirilen resmi ziyarette, Irak ile Türkiye arasında petrol karşılığında belirli Türk ürünlerinin ihracatını öngören bir ticaret anlaşması imzalanmıştır (Yücealtay 2022).

İran – Irak Savaşı Türkiye'nin bölgesel ve sınır güvenliği açısından uzun vadeli güvenlik tehditlerine yol açmıştır. Bu sürecin etkilerinden biri de PKK'nın ortaya çıkarak sınır içinde ve dışında faaliyet alanı bulmasıdır. Güvenlik alanındaki bu gelişme birçok ülke gibi Türkiye'nin de savunma harcamalarına daha fazla kaynak ayırmasına yol açmıştır. Nitekim küresel ölçekte savunma harcamalarının zamanla artış göstermesi, bu alandaki harcamaların hem büyüklüğünü hem de stratejik önemini ortaya koymaktadır (Özdemir 2020). Savunma alanına yapılan harcamalar, askeri kapasitenin artmasına katkı sağlarken; bu durum, ordunun demokratik yönetim üzerinde baskı unsuru haline gelerek siyasal istikrarı ve toplumsal düzeni tehdit edebilmektedir (Sezgin ve Sezgin 2018).

1980'li yıllarda ihracata yönelik sanayileşme politikası benimsenerek ihracatın artması sağlanmış, 20 Ocak Kararları baz alınarak ihracatın artışı devam etmiştir (Hiç 1991; Aktaran: Subaşı Ertekin ve Kutlu 2000). 1980 yılından sonraki dönemde Türkiye dış ticareti, ülkenin ekonomik yapısında değişimlerin yaşadığı bir dönemi temsil etmektedir. Türkiye, küçülen ekonomiyi tekrar canlandırarak 24 Ocak 1980 İstikrar Kararlarında aldığı ekonomik kararlar ile dışa açık bir ekonomik model benimsemesine ve ihracata dayalı sanayileşme stratejisi uygulamasına olanak sağlamıştır (Bayrak ve Kanca 2013). Liberal ekonomik modelin uygulanması ile birlikte Türkiye ekonomisindeki iyileşmeler 1987 yılına kadar sürmüştür. 1988 yılından sonra Türkiye ekonomisindeki büyüme hızında yavaşlama görülmüştür (Mazlum 2020). Türkiye'nin 1980 – 1989 tarihleri arasındaki dış ticaretini gösteren tablo aşağıdaki şekildedir.

Tablo 7. 1980-1989 Döneminde Dış Ticaret

Yıl	İhracat (Bin ABD Doları)	İthalat (Bin ABD Doları)	Dış Ticaret Dengesi (Bin ABD Doları)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (yüzde)
1980	2.910.122	7.909.364	-4.999.242	36,8
1981	4.702.934	8.933.374	-4.230.439	52,6
1982	5.745.973	8.842.665	-3.096.692	65,0
1983	5.727.834	9.235.002	-3.507.168	62,0
1984	7.133.604	10.757.032	-3.623.429	66,3
1985	7.958.010	11.343.376	-3.385.367	70,2
1986	7.456.726	11.104.771	-3.648.046	67,1
1987	10.190.049	14.157.807	-3.967.757	72,0
1988	11.662.024	14.335.398	-2.673.374	81,4
1989	11.624.692	15.792.143	-4.167.451	73,6

Kaynak: TÜİK, 2023.

1980 – 1989 yılları arasında ihracatın belirgin bir şekilde arttığı gözlenmektedir. Bu artışın temel nedeni olarak da ihracata dayalı büyüme stratejisinin benimsendiği 24 Ocak Kararlarının olumlu yansıması olarak kabul edilmektedir. İhracatın artışı ile birlikte ithalat da artış gözlenmesi ülkenin birtakım ihtiyaçlarında hala dışa bağımlı olduğunu göstermektedir. Dış ticaret dengesinin bu dönemde sürekli açık vermesi de ihracattaki artış ile birlikte ithalatın da artması olarak yorumlanmaktadır.

1.8. 1990 – 1999 Döneminde Dış Ticaret

1990 – 1999 yılları arasında Türkiye’nin dış ticareti ekonomik krizler, doğal afetler, bölgesel savaşların yaşandığı bir döneme rastlamıştır. Yaşanan bu olaylar Türkiye ile birlikte dünya ülkelerinin de dış ticaretini olumsuz anlamda etkilemiştir (Palacıoğlu 2024). Krizlerin gölgesinde geçen bu on yıl Türkiye’nin dışa açılma sürecinin de hızlanmasına neden olmuştur.

Bu dönemin önemli gelişmelerinden biri Kuveyt’in Irak tarafından işgal edilmesi ile ortaya çıkan Körfez Krizi, petrol ithalatına bağımlı ülkeler başta olmak üzere birçok ülkenin ekonomik yapısında önemli ölçüde değişimlere yol açmasıdır (Erdoğan 2018). I. Körfez Savaşı, petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar, kara yolu taşımacılığı ve müteahhitlik hizmetlerindeki daralma ile ihracat hacmindeki gerileme

Türkiye ekonomisine ciddi ölçüde zarar vermiştir (Ulutaş 2006). Savaş öncesinde Irak, Türkiye'nin en çok ticaret yaptığı ülkelerden biri iken savaş sonrasında iki ülke arasındaki ticaret ciddi bir şekilde kesintiye uğrayarak tamamen durma seviyesine gerilemiştir.

I. Körfez Savaşı esnasında Türkiye'nin coğrafi olarak kriz bölgesine yakın olması dış ticaret gelirlerinden biri olan turizm sektörünü de etkilemiştir. Bu dönemi kapsayan rezervasyonların çoğu iptal edilerek turizm gelirlerinin azalmasına ve yatırımların durma noktasına gelmesine neden olmuştur. Yine bu süreçte Türkiye'de halk ekonomik güçlükler ve belirsizliklerin de etkisiyle maddi açıdan olumsuz etkilenmiş ve bu negatif koşullar iç turizm talebinde belirgin bir düşüşe yol açmıştır (Ulutaş 2006).

Körfez Krizi'nin neden olduğu dış ticaret daralması ve ekonomik kırılganlıklar 1990'lı yılların ilk yarısında Türkiye ekonomisini giderek zorlayıcı bir sürece sürüklemiştir. Yüksek kamu açıkları, hızla artan enflasyon ve derinleşen döviz krizi karşısında mali disiplinin sağlanması, devalüasyon yoluyla rekabet gücünün artırılması, kamu harcamalarında kısıtlamaya gidilmesi ve yapısal reformların hayata geçirilmesi ve istikrarlı ekonomi amacıyla 5 Nisan 1994 Kararları uygulamaya konulmuştur (Pamuk 2023). İstikrar programları, sadece makroekonomik dengelerin yeniden tesis edilmesi amacıyla değil, ekonomik yapının uzun vadeli dönüşümü için zemin hazırlamayı da hedeflemektedir (Kepenek ve Yentürk 2009).

Hazine tarafından borçlanma ihalelerinin iptal edilmesi, piyasada kontrolsüz likidite fazlası oluşmasına neden olmuştur (Sayılğan 1994). Sonrasında dövize yapılan saldırı ve döviz rezervlerinin erimesi nedeniyle 5 Nisan Kararları alınmıştır (Engin 2022). 5 Nisan Kararlarının sonucunda ihracatı artırmak amacıyla tekrar bir devalüasyon yapılmış ve bu uygulama da ihracat oranlarını artırmıştır. Bu gelişmelerin ardından 1995 yılında Dünya Ticaret Örgütü üyeliği gerçekleşmiş, 1999 yılında ise IMF ile stand-by anlaşması imzalanarak dış ticaret hacminde ithalata bağlı artışlar sağlanmıştır (Özdemir vd 2016).

5 Nisan Kararları ekonomide istikrarı hedefleyerek dış ticaret politikalarının serbestleşmesine de zemin hazırlamıştır. Bu sürecin devamında Türkiye, Gümrük Birliğini yürürlüğe koyarak dış ticarete yapısal bir değişim sürecine girmiştir.

Gümrük Birliği, üye ölkeler arasında ticaretin geliştirilmesi amacıyla mal ve hizmet ticaretinde gümrük vergileri ve kotaların kaldırılması suretiyle, birlik dışında kalan ölkelere karşı ortak gümrük tarifesi uygulamaları yoluyla işleyen ekonomik bir yapıdır (Bahçekapılı 2006).

Türkiye'nin ithalat ve ihracat hacminin hızlı bir şekilde artmasını sağlayan Gümrük Birliği üyeliği 1996 yılında gerçekleşmiştir. Bu gelişmeye rağmen sektör hala ithalat ağırlıklı bir görünüm sergilemektedir. Bu dönemde ithalat hacminin ihracat hacminin yaklaşık iki katına çıkmasının sebebi de üretimde gerekli olan parçaların yurt dışından tedarik edilmiş olmasıdır (Aras 2011). Bu süreçte hem ithalat hem de ihracat hacmindeki artış Türk ekonomisinin küresel ticaret sisteminde dahil olmasına da zemin hazırlamıştır.

Gümrük Birliği ile kazanılan bu canlanma küresel ekonomide yaşanan gelişmelerden bağımsız bir şekilde ilerleyememiştir. Nihayetinde 1997 yılında Asya Krizi ve 1998 yılında Rusya Krizinin ortaya çıkması tüm dünya ekonomisinde dalgalanmalara yol açarken Türkiye ekonomisi de bu krizden payını almıştır. Mayıs 1997'de Tayland'da başlayan ve kısa sürede Filipinler ile diğer Asya ölkelerine yayılan Asya Krizi, kısa vadeli sermaye hareketlerinin ani yön değişimiyle ortaya çıkmıştır. Yabancı yatırımcıların güven kaybı nedeniyle gelişmekte olan ekonomilerden hızla sermaye çekmesi, finansal piyasalarda istikrarsızlığa yol açmış ve krizin etkileri dalga dalga küresel ekonomiye yansımıştır (Aydın 2000). Türkiye'nin Asya ile doğrudan ihracatı bulunmamasına rağmen, Asya Krizi yaşayan ölkelerin talep daraltmasına gitmesi sonucu dolaylı yoldan ihracat pazarlarında daralmaya sebep olmuştur.

1997 Asya Krizinin petrol fiyatlarının düşmesine sebep olması, en önemli gelir kaynağı petrol olan Rusya'nın petrolden elde edilen gelirlerinde gerilemeye sebep olmuştur. Vergi sistemindeki yapısal sorunlar ve düşük etkinlik, devletin mali kaynaklarını yeterli ölçüde toplamasını engellemiş, bu yetersizlik, bütçe açığının giderek artmasına neden olmuş ve kamu maliyesinin sürdürülebilirliğini sağlamak amacıyla iç ve dış borçlanmaya daha fazla başvurulmasına zemin hazırlamıştır (Ersoy 2001). Bu gelişmelerin ardından Rusya'nın borçlarını ödemeyeceği ve rubleyi

devalüe etmesi krizin temel sebepleridir. Belirtilen dönemde Rusya'nın ithalat talebinin düşmesi ile Türkiye'nin en önemli ihracat pazarı daralmıştır.

Küresel ölçekte toplumların karşı karşıya kaldığı en yıkıcı doğal afetlerden biri olan depremler hem kısa vadeli hem de uzun vadeli sonuçlar doğurabilmekte; özellikle ekonomik ve sosyal yapılar üzerinde derin etkiler bırakabilmektedir (Özdemir ve Engin 2024). 17 Ağustos 1999 tarihinde meydana gelen Gölcük Depremi ve 12 Kasım 1999 Depremi de bu afetlerdendir. Bu depremler Türkiye'nin dış ticaret yapısını doğrudan etkilemiştir. Marmara bölgesinde üretimin durması, ülkenin toplam ihracat kapasitesinde dikkate değer bir daralmaya yol açmıştır. Sanayi kuruluşlarının birçoğu hem iç pazara hem de dış pazarlara yönelik üretim yapamadığı için ihracat hacmi kısa vadede gerilemiştir. Aynı zamanda, sanayi üretiminde kullanılan ithal girdilerin tedariki de sekteye uğramış, ithalat akışında geçici kesintiler meydana gelmiştir. Bu durum hem üretim maliyetlerini artırmış hem de arz zincirinde belirsizlik yaratmıştır. Marmara bölgesinde bulunan limanlar ve gümrük tesisleri, Türkiye'nin dış ticaretinde merkezi bir role sahipti. Deprem bu altyapıya ciddi zarar verdiği için, dış ticaret işlemlerinde gecikmeler yaşanması nedeniyle uluslararası lojistik süreçleri yavaşlamıştır. Sonuç olarak, İzmit depremi yalnızca bölgesel üretim kapasitesini değil, aynı zamanda Türkiye'nin dış ticaretteki güvenilirliğini de kısa vadede olumsuz etkilemiştir (Birleşmiş Milletler Afet Risk Azaltma Ofisi [UNDRR], 2001). 1990 – 1999 tarihleri arasında Türkiye'nin dış ticaret verileri aşağıdaki şekildedir.

Tablo 8. 1990-1999 Döneminde Dış Ticaret

Yıl	İhracat (Bin ABD Doları)	İthalat (Bin ABD Doları)	Dış Ticaret Dengesi (Bin ABD Doları)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (yüzde)
1990	12.959.288	22.302.126	-9.342.838	58,1
1991	13.593.462	21.047.014	-7.453.552	64,6
1992	14.714.629	22.871.055	-8.156.426	64,3
1993	15.345.067	29.428.370	-14.083.303	52,1
1994	18.105.872	23.270.019	-5.164.147	77,8
1995	21.637.041	35.709.011	-14.071.970	60,6
1996	23.224.465	43.626.642	-20.402.178	53,2
1997	26.261.072	48.558.721	-22.297.649	54,1
1998	26.973.952	45.921.392	-18.947.440	58,7
1999	26.587.225	40.671.272	-14.084.047	65,4

Kaynak: TÜİK, 2023.

1990 yılında yaklaşık 13 milyar dolar seviyesinde gerçekleşen ihracat, 1999 yılına kadar sürekli artış eğilimi sürdürmüş, 1998 yılında yaklaşık 27 milyar dolara yükselmiş, 1999 yılında ekonomik sıkıntılar ve küresel krizlerin etkisiyle 26,5 milyar dolar seviyesine gerilemiştir. Dış ticaret açığının en fazla olduğu yıl ise 1997 yılıdır. İhracat sürekli artış göstermiş ve bu artış üretim kapasitesindeki genişlemenin ve dışa açılma politikalarının olumlu etkisinin sonucunu ortaya koymaktadır. İthalatın dönemsel düşüşlerinin yanı sıra sürekli artış yönünde bir eğilimde olması da Türkiye'nin üretim yapısının dış kaynaklara olan bağılılığını ifade etmektedir.

1.9. 2000 – 2023 Döneminde Dış Ticaret

2000 yılının sonları, 2001 yılının başlarında yaşanan ekonomik krizler Türkiye ekonomisinin ağır bir şekilde etkilemesine neden olmuştur. 2000 yılında faiz oranlarındaki yükseliş, devlet iç borçlanma senetlerine yoğun yatırım yapan ve bunları kısa vadeli borçlarla finanse eden bankaların mali dengelerini bozmuştur. Bu gelişme Kasım ayının ikinci yarısında piyasalarda güven kaybına neden olmuş, bankaların likidite ihtiyacı hızla artmış ve 17-22 Kasım arasında kısa vadeli faizler yüzde 100'ün üzerine çıkmıştır. Böylece, enflasyonu düşürmeye ve kamu açıklarını azaltmaya yönelik ekonomik programın uygulanma sürecinde finansal bir kriz ortaya çıkmıştır. Kasım ayının son haftasında yaşanan ve bankacılık sisteminde ortaya çıkan bu sorunlar, mali piyasalarda güven unsurunu zayıflatarak önemli bir krizin yaşanmasına neden olmuştur. Yönetim zafiyetleri bulunan banka sayısındaki artış ise söz konusu krizin derinleşmesine ve daha kapsamlı bir boyut kazanmasına yol açmıştır (Turan 2005).

2000'li yılların önemli gelişmelerinden biri de Avrupa Birliği ile müzakerelerin başlamış olmasıdır. Türkiye'nin Avrupa Birliği ile olan bütünleşme süreci, sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik boyutlarda şekillenen kapsamlı bir süreçtir. Bu alanların her biri, ülkenin gelişim dinamikleri açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Bugünkü aşamada, Türkiye'nin toplumsal ve siyasal kurumlarının güçlenmesinde olduğu kadar ekonomik kalkınmasında da AB ile iş birliğinin önemli katkılar sağladığı görülmektedir. 2005 yılında tam üyelik müzakereleri ile tam olarak başlayan süreç sonrası Türkiye ile Avrupa Birliği ülkeleri arasındaki ticari ilişkiler,

coğrafi yakınlık, benzer üretim yapıları ve tüketici tercihlerindeki paralellik nedeniyle yerçekimi modeli çerçevesinde açıklanabilir. Bu faktörler, taraflar arasında ticaret hacminin artmasını kolaylaştırmakta ve karşılıklı ekonomik entegrasyonu güçlendirmektedir (Ağır ve Metin 2016).

ABD’de 2007’nin ikinci yarısında ortaya çıkan finansal dalgalanmalar, 2008 yılının son çeyreği itibarıyla küresel finans krizine dönüşmüş ve dünya ekonomisi üzerinde geniş çaplı etkiler yaratmıştır. Küreselleşmenin etkisiyle artan ekonomik entegrasyon, gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Türkiye’yi de bu sürecin olumsuz sonuçlarına açık hale getirmiştir. Benzer şekilde, 1997 Asya Krizi ve 1998 Rusya Krizi örneklerinde de görüldüğü üzere, bölgesel nitelikli finansal dalgalanmalar hızla küresel boyuta taşınarak birçok ülke ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir (Engin ve Göllüce 2016). 2008 yılındaki küresel krizde de dünya ihracat ve ithalat hacmi daralma sürecine girmiştir. Benzer bir süreç gelişen ülkelerin ihracat ve ithalat hacminde yaşanmaktadır. Gelişen ülkelerin ihracat ve ithalatındaki 2009 yılındaki gerileme bir önceki yıla göre yaklaşık yüzde 10 seviyesinde olmuştur (Yıldırım ve Uzun 2014).

2015 yılında Türkiye ile Rusya arasındaki gerginlik dış ticaretin de olumsuz anlamda etkilenmesine sebep olmuştur. 24 Kasım 2015’te, Suriye sınırında operasyon yürüten bir Rus savaş uçağının Türkiye hava sahasını ihlal etmesi ve yapılan ikazlara rağmen bu ihlali sürdürmesi üzerine, Türk hava kuvvetleri tarafından düşürülmesi, Türk-Rus ilişkilerinde derin bir kriz doğurmuştur (Özdemir vd 2018). “Uçak olayı” sonrasında yaşanan gelişmeler, Türk-Rus iş birliğini ani biçimde kesintiye uğratmıştır. Rusya’nın tepki olarak uygulamaya koyduğu yaptırımlar nedeniyle, tarafların daha önce ulaşmayı hedeflediği 100 milyar dolarlık ticaret hacmi neredeyse tamamen durmuştur. Krizin ardından Devlet Başkanı V. Putin’in Türkiye’yi suçlayıcı ve sert söylemleri ile Moskova’nın turizm, eğitim, ticaret, ekonomi ve enerji alanlarında aldığı kısıtlama kararları, 2000’li yıllarda ilerleme kaydeden yakınlaşma sürecini sona erdirmiştir (İmanbeyli 2015).

2018 yılında gerçekleşen kur şoku ile Türkiye’nin dış ticaret hacminde daralmalara neden olmuştur. Bir ülke para biriminin kısa süre içerisinde kayda değer oranda değer kaybetmesi “kur şoku” olarak ifade edilmektedir. Kur şokunun;

enflasyon, faiz düzeyleri, kredi hacmi, dış ticaret dengesi ve istihdam gibi farklı ekonomik göstergeler üzerinde önemli yansımaları vardır. Türkiye açısından döviz kurlarındaki artış, ithal girdilere dayalı üretim yapısı nedeniyle maliyet enflasyonunun yükselmesine yol açmaktadır (Akkoç 2023).

Kur şoku yalnızca fiyat istikrarını değil, dış ticaret dengelerini de etkilemektedir. Kurların yükselmesi ithalatı pahalılaştırarak hacmini sınırlandırmakta, bu durum ise cari açık üzerinde azaltıcı bir etki yaratabilmektedir. Döviz kurlarında yaşanan ani dalgalanmaların yarattığı belirsizlik, yatırım kararlarını olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Türkiye’de 2018 yılında ortaya çıkan kur şoku bu duruma açık bir örnek teşkil etmiş, etkileri uzun süre hissedilmiştir. Her ne kadar bazı ekonomik göstergelerde şokun etkileri geride bırakılmış olsa da yatırımların artış göstermemesi güncelliğini koruyan bir problem olarak devam etmektedir (Akkoç 2023).

Türkiye, 2019 yılında dünya genelinde dış ticareti kısıtlayan COVID-19 virüsünün derin ve çok yönlü etkilerinden doğrudan etkilenen ülkeler arasındadır. 2019 yılının sonunda Çin’in Wuhan kentinde ortaya çıkan ve tüm dünyayı etkileyen küresel bir salgın olan COVID-19 salgını insanlık tarihinin en büyük pandemilerinden biri olmuştur (Balkhair 2020). COVID salgını daha önceki salgınlar ile karşılaştırılmış ve ekonomik alandaki etkilerinin çok ağır olduğu gözlenmiştir (Zhang et al 2021). COVID-19 pandemisi, küresel ekonomiler üzerinde özellikle dış ticaret bağlamında üç temel etki yaratmıştır: Talep daralması, küresel tedarik zincirlerinde yaşanan kesintiler ve üretim maliyetlerindeki artışların firmalarca karşılanamaması nedeniyle ortaya çıkan arz krizi (Orkunoğlu Şahin 2022). Salgın dünya genelinde ithalat ve ihracatta düşüşlere neden olmuş, yabancı yatırımları kısıtlamıştır (ILO 2020). Salgın uluslararası ticarete arz ve talebi etkileyerek küresel ekonomini kesintiye uğramasına neden olmuştur (Gruszczyński 2020).

Türkiye salgının ilk dalgasında süreci başarılı bir şekilde yönetmiştir. Salgının Avrupa’da yayılması ihracatta düşüşlere sebep olmuştur (Tim 2021). Salgınla mücadele eden Avrupa ülkelerinin Türkiye’nin başlıca ihracat pazarları olmasından dolayı görülen bu azalmalar sınırlardaki tedbirler, kısıtlamalar ve bazı

sektörlerde üretimin geçici olarak durması ile olumsuz anlamda etkilenmeye devam etmiş, ihracatın ithalatı karşılama oranı dünyada olduğu gibi Türkiye’de de azalmıştır. 2020 yılının haziran ayında pandeminin kısmen kontrol altına alınması, yasakların yumuşamaya başlamasıyla ithalat ve ihracat verileri salgından önceki rakamlara ulaşmıştır.

24 Şubat 2022 tarihinde Rusya ile Ukrayna arasında patlak veren savaş, modern dönemin en önemli jeopolitik krizlerinden biri olarak kabul edilmekte ve küresel gündemde geniş bir yer tutmaktadır. Savaşın etkileri yalnızca bölgesel ekonomiyle sınırlı kalmamış, küresel ölçekte de ciddi sonuçlar doğurmuştur. Türkiye ise stratejik coğrafi konumu nedeniyle bu gelişmelerin ekonomik etkilerini hem doğrudan hem de dolaylı olarak hissetmektedir. Çatışmaların başlamasının ardından enerji, sanayi ve tarım gibi birçok alanda Türkiye ile Rusya arasındaki ticaret ilişkilerinde farklı dinamikler ortaya çıkmıştır. Özellikle Rusya’nın Türkiye’nin en büyük doğalgaz tedarikçisi olması, enerji fiyatlarındaki dalgalanmaların ve tedarik zincirinde yaşanan sorunların enerji ticaretine yansımalarına neden olmuştur. (Arslan 2024).

Savaş sonrası dönemde Türkiye’nin Rusya’ya ihracatı birçok ürün grubunda artış göstermiştir. Özellikle sanayi ürünlerinde yaklaşık üç kat yükselişler dikkat çekerken, bazı tarımsal ürünlerde dalgalanmalar yaşanmıştır. Plastik ve tekstil ürünleri de kayda değer artış sergilemiştir. Türkiye’nin Rusya’dan ithalatında ise mineral yakıtlar, yağlar, hububat ve bakır gibi temel hammaddelerde ciddi artışlar gözlenmiş; mineral yakıt ithalatı 2022’de zirveye çıkmış, 2023’te ise bir miktar gerilemiştir. Ayrıca demir-çelik, alüminyum ve kimyasal ürünlerde artışlar yaşanırken, hayvansal ve bitkisel yağlarda düşüş kaydedilmiştir (Arslan 2024). Araştırma sonuçları, savaşın en fazla gıda ve savunma sanayiinde etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Türkiye’nin bu alanlarda kaydettiği ve gelecekte kaydedeceği ilerlemeler; üretim, istihdam ve gelir düzeyini artırmanın yanı sıra, ihracat aracılığıyla dış ticarete de önemli katkılar sağlayacaktır (Öçal ve Öztürk 2022).

Türkiye, 6 Şubat 2023’te Kahramanmaraş’ın Pazarcık ve Elbistan ilçelerinde meydana gelen 7.7 ve 7.6 büyüklüğündeki depremler ile yalnızca ulusal değil, küresel ölçekte de en büyük deprem felaketlerinden birini yaşamıştır. 11 ilde ağır can

kayıplarına, sosyal, ekonomik ve fiziksel yıkımlara yol açan bu depremleri diğerlerinden farklı kılan unsurlar; ardışık şekilde meydana gelmeleri, gerçekleştiği zaman dilimi ve mevsim koşulları ile çok geniş bir coğrafyayı etkilemiş olmalarıdır (Fatmaoğulları vd 2025).

Dünya Bankası'nın açıklamasına göre, 6 Şubat'ta Türkiye'yi sarsan iki büyük deprem yaklaşık 34,2 milyar dolar düzeyinde doğrudan fiziksel hasara yol açmıştır. Yeniden inşa ve iyileştirme çalışmalarının maliyetlerinin ise bu tutarın iki ila üç katı seviyesine ulaşabileceği öngörülmektedir. Dünya Bankası Türkiye Ülke Direktörü Humberto Lopez, söz konusu afetin etkisiyle 2023 yılı için tahmin edilen yüzde 3,5–4 oranındaki büyümenin en az yarım puan azalabileceğini belirtmiştir (Euronews 2023).

6 Şubat'ta meydana gelen depremlerin yol açtığı ağır tahribat nedeniyle şubat ve mart aylarında üretim faaliyetlerinde ciddi gerileme olmuş, ihracatta daralmalar yaşanmıştır. Özellikle Hatay, Kahramanmaraş, Adıyaman ve Malatya'da ticari faaliyetler bir süre tamamen durma noktasına gelmiştir. Üretim tesislerinin hasar görmesi, üretimin en temel kaynağı olan insanların hayatını kaybetmiş olması veya yaşanan afet nedeniyle başka şehirlere göç etmesi üretimin durmasında temel sebepler olarak görülmektedir (Ateş ve Parlakay 2025). Bu bilgiler ışığında 2000 – 2023 yılları arasında Türkiye'nin dış ticaret verilerini gösteren tablo aşağıya çıkarılmıştır.

Tablo 9. 2000-2023 Döneminde Dış Ticaret

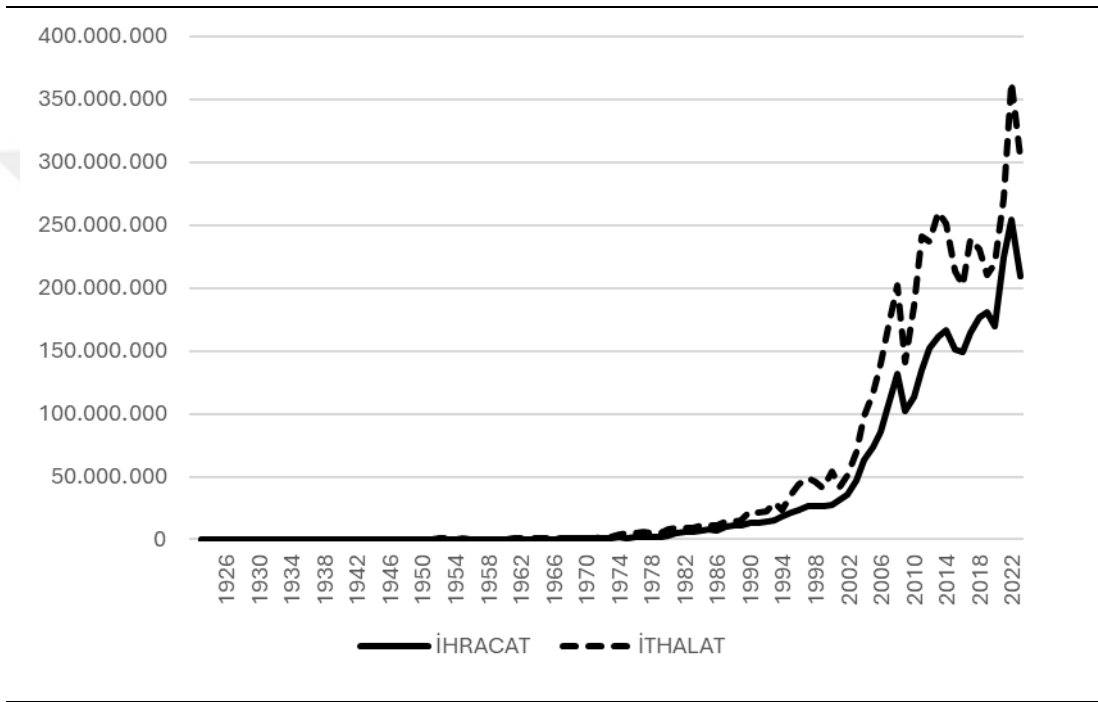
Yıl	İhracat (Bin ABD Doları)	İthalat (Bin ABD Doları)	Dış Ticaret Dengesi (Bin ABD Doları)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (yüzde)
2000	27.774.906	54.502.821	-26.727.914	51,0
2001	31.334.216	41.399.083	-10.064.867	75,7
2002	36.059.089	51.553.797	-15.494.708	69,9
2003	47.252.836	69.339.692	-22.086.856	68,1
2004	63.167.153	97.539.766	-34.372.613	64,8
2005	73.476.408	116.774.151	-43.297.743	62,9
2006	85.534.676	139.576.174	-54.041.499	61,3
2007	107.271.750	170.062.715	-62.790.965	63,1
2008	132.027.196	201.963.574	-69.936.378	65,4
2009	102.142.613	140.928.421	-38.785.809	72,5
2010	113.883.219	185.544.332	-71.661.113	61,4
2011	134.906.869	240.841.676	105.934.807	56,0
2012	152.461.737	236.545.141	-84.083.404	64,5
2013	161.480.915	260.822.803	-99.341.888	61,9
2014	166.504.862	251.142.429	-84.637.567	66,3
2015	150.982.114	213.619.211	-62.637.098	70,7
2016	149.246.999	202.189.424	-52.942.243	73,8
2017	164.494.619	238.715.128	-74.220.509	68,9
2018	177.168.756	231.152.483	-53.983.726	76,6
2019	180.832.722	210.345.203	-29.512.481	86,0
2020	169.637.755	219.516.807	-49.879.052	77,3
2021	225.214.458	271.425.553	-46.211.095	83,0
2022	254.169.748	363.710.575	109.540.827	69,9
2023	209.903.888	303.820.801	-93.916.913	69,1

Kaynak: TÜİK, 2023.

2000 yılından sonraki dış ticaret performansı değerlendirildiğinde, 2010'a kadar olan dönemin daha başarılı sonuçlar ortaya koyduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde ihracat 3,1 kat, ithalat 2,4 kat ve toplam dış ticaret hacmi 2,63 kat artış göstermiştir. Buna karşılık, 2011-2022 yılları önceki on yıla rağmen daha sınırlı bir büyüme kaydetmiştir. 2000-2023 tarihleri arasında Türkiye'nin dış ticaret verilerinden görüldüğü üzere, 2009 yılı küresel finans krizi, 2015-2016 döneminde Rusya ile yaşanan uçak ve kur krizi, 2018-2019 yıllarında ABD ile Rahip Brunson gerilimi ve 2020'de COVID-19 pandemisi dış ticaret hacminde daralmaya yol açan

başlıca kırılma noktalarıdır. Bu durum, Türkiye ekonomisinin küresel sistemle artan bütünleşmesinin doğal bir sonucu olarak değerlendirilmektedir.

Cumhuriyetin ilan edilmesinden günümüze kadar geçen yüz yıllık süreç, Türkiye'nin dış ticaretinin sadece ekonomik göstergeler üzerinden değil, toplumsal, siyasal ve jeopolitik gelişmeler doğrultusunda değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. İnceleme döneminin bütününde Türkiye dış ticaretinin seyri aşağıda görselleştirilmektedir.

Şekil 1. Türkiye’de İhracat ve İthalatın Seyri (1923-2023)

Kaynak: TÜİK, 2023.

TÜİK’ten alınan verilere dayanarak 1923 – 2023 yılları arasında ihracat ve ithalat oranları ile oluşturulan şekilde gösterilen verilere göre Cumhuriyetin ilanından günümüze kadar geçen yüz yıllık zaman diliminde ilk yıllarda tarım temelli ve düşük hacimli olan dış ticaret hacmi ekonomik büyüme temelli politikaların uygulanmaya başlaması ile hem ihracat hem de ithalat hacminde genel artış göstermesini sağlamıştır. Ancak ithalatın ihracata göre daha fazla oranda artmasından dolayı Türkiye’nin dış ticaretinde kalıcı açıkların oluşmasına neden olmuştur.

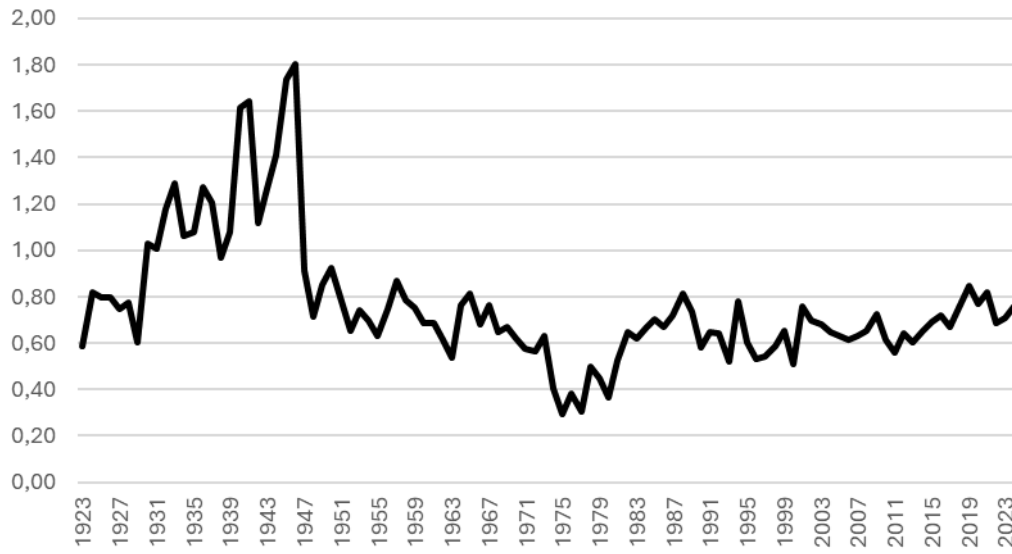
Veriler, Cumhuriyet'in kuruluş döneminde dış ticaret hacminin oldukça sınırlı kaldığını göstermektedir. Bu durum, 1923 yılında toplanan İzmir İktisat Kongresi sonrasında şekillenen kalkınma politikalarının henüz uygulama aşamasında olması, üretim yapısının tarımsal nitelikte devam etmesi ve dönemin küresel ekonomik koşullarının olumsuz etkileriyle açıklanabilir.

1930'lu yıllarda uygulanan devletçi ve ithal ikameci politikalar dış ticaret hacmini sınırlamıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında ise uluslararası ticaretin canlanmasıyla birlikte Türkiye'nin dış ticaretinde kademeli bir artış gözlenmiştir. Ancak 1970'li yıllarda yaşanan petrol krizleri ve döviz darboğazı bu artış eğilimini yeniden zayıflatmıştır.

Dış ticaret hacmindeki en önemli dönüm noktası, 1980 yılında alınan 24 Ocak kararlarıyla başlamıştır. Bu kararlarla birlikte benimsenen ihracata dayalı büyüme stratejisi, Türkiye ekonomisinin dışa dönük bir yapıya evrilmesini sağlamış ve dış ticaretin yönünü kökten değiştirmiştir. Sonraki yıllarda, özellikle 2000'li yıllarda küreselleşme dalgasının hızlanması, Gümrük Birliği'nin etkileri ve dışa açıklığın artmasıyla dış ticaret hacmi tarihsel zirvelerine ulaşmıştır.

İthalatın ihracattan daha hızlı yükselmesi, Türkiye'nin dış ticaret dengesinde kalıcı bir açık eğilimine yol açmıştır. 2010 sonrasında küresel piyasalarda yaşanan oynaklık, döviz kurlarındaki dalgalanmalar ve enerji ithalatına olan yapısal bağımlılık bu dengesizliği derinleştirmiştir. Buna karşın, 2020'li yıllarda COVID-19 salgını ve tedarik zinciri aksaklıklarına rağmen dış ticaret hacmi yüksek seviyesini korumuş; özellikle 2021-2022 döneminde belirgin bir artış ivmesi gözlenmiştir.

Yüzyıllık döneme bakıldığında, Türkiye'nin dış ticareti hacimsel olarak büyük bir gelişme göstermiştir. Bununla birlikte, ihracatın yapısal olarak ithalat düzeyini tam olarak dengeleyememesi, dış ticaret açığının kalıcı bir nitelik kazandığını göstermektedir. Bu eğilim, üretim ve ihracat süreçlerinde ithal girdilere olan bağımlılığın Türkiye ekonomisi açısından temel bir kırılganlık unsuru olmaya devam ettiğini de ortaya koymaktadır.

Şekil 2. Türkiye’de İhracatın İthalatı Karşılama Oranının Seyri (1923-2023)

Kaynak: TÜİK, 2023.

TÜİK’ten alınan verilere dayanarak oluşturulan şekil, 1923–2024 yılları arasında Türkiye’de ihracatın ithalatı karşılama oranındaki değişimi göstermektedir. Bu oran, dış ticaret dengesinin seyrini ve ihracat gelirlerinin ithalat giderlerini karşılama gücünü ortaya koyan önemli bir göstergedir.

Cumhuriyet’in ilk yıllarında, 1923–1929 yılları arasında ihracatın ithalatı karşılama oranı yüzde 60–80 seviyelerinde seyrederken sınırlı bir dış ticaret hacmine rağmen görece dengeli bir tablo ortaya koymuştur. 1930’lu yıllarda devletçilik ve ithal ikameye dayalı ekonomi politikalarının benimsenmesiyle ithalatın kısıtlanması, bu oranın 1’in üzerine yükselmesine yol açmıştır. 1930–1939 aralığında ihracatın ithalatı zaman zaman yüzde 120–180 düzeyinde karşılması, Türkiye’nin bazı yıllarda dış ticaret fazlası elde ettiğini göstermektedir.

II. Dünya Savaşı sonrasında dünya ekonomisinde yaşanan yeniden yapılanma süreci, Türkiye’nin dış ticaret dengesi üzerinde de etkili olmuştur. 1950’li yıllardan itibaren ihracatın ithalatı karşılama oranı belirgin biçimde azalmış; Demokrat Parti iktidarının benimsediği liberal ekonomi politikaları, ithalat talebinde hızlı bir artışa neden olmuştur. Bu gelişmeler sonucunda, 1950’lerin ortalarından

itibaren oran yüzde 60 düzeyinin altına gerileyerek dış ticaret dengesinde açık eğilimini güçlendirmiştir.

1970’li yıllarda küresel petrol krizlerinin etkisi, artan döviz gereksinimi ve ithal girdilere dayalı üretim yapısı, Türkiye’nin dış ticaret dengesini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu dönemde ihracatın ithalatı karşılama oranı tarihsel olarak en düşük düzeylerine (yüzde 30–40) gerilemiş ve dış ticaret açığı yapısal bir nitelik kazanmıştır.

1980 sonrası dönemde 24 Ocak kararlarıyla birlikte uygulamaya konulan ihracata dayalı büyüme stratejisi, dış ticaretin yapısında önemli bir dönüşüm yaratmıştır. Ancak, artan ihracat hacmine rağmen ithalat bağımlılığının devam etmesi nedeniyle ihracatın ithalatı karşılama oranı uzun vadede yüzde 50–70 bandında seyretmiş, bu da Türkiye ekonomisinde yapısal dış ticaret açığının varlığını sürdürdüğünü göstermiştir.

2000’li yıllarda küreselleşme süreci ve Gümrük Birliği’nin etkileri, Türkiye’nin dış ticaret hacmini önemli ölçüde genişletmiştir. Bununla birlikte, ithalat artışının ihracat artışının üzerinde seyretmesi dış ticaret dengesinde kalıcı açıkların oluşmasına zemin hazırlamıştır. 2010 sonrasında ihracatın ithalatı karşılama oranı yaklaşık yüzde 60 seviyelerinde dalgalanmış; 2020 sonrası dönemde ise küresel tedarik zinciri sorunları, enerji fiyatlarındaki yükseliş ve döviz kurlarındaki oynaklık bu oran üzerinde sınırlı ama hissedilebilir etkiler yaratmıştır.

Özetle, Cumhuriyet’in kuruluşundan günümüze Türkiye’nin dış ticareti, uygulanan iktisat ve dış ticaret politikalarının şekillendirdiği sürekli bir dönüşüm sürecinden geçmiştir. 1923–1929 döneminin liberal yapısı, 1930’larda devletçilik ve korumacı yaklaşımlarla yerini daha kontrollü bir modele bırakmıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında ise ithal ikameci sanayileşme politikaları ihracatı çeşitlendirse de ithalat bağımlılığını artırmıştır. 1980 sonrası dışa açılma ve serbestleşme adımlarıyla dış ticaret hacmi hızla büyümüş ve Türkiye küresel ekonomiye daha güçlü entegre olmuştur. Ancak ithal girdilere dayalı üretim yapısı ve kalıcı dış ticaret açığı, ekonomik kırılganlıkların sürmesine neden olmuştur. Bu süreçte dış ticaret, uygulanan politikaların hem kazanımlarını hem de devam eden yapısal sorunlarını yansıtan temel bir gösterge olmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE DIŞ TİCARET DENGESİNİN YAPISAL ANALİZİ (1923-2023)

Türkiye’de dış ticaret üzerinde ampirik literatür incelendiğinde üzerinde en çok çalışılan konuların, ekonomik büyüme, enflasyon ve istihdam ile dış ticaret ilişkisi ile dış ticaret açığı ve cari açık konularının olduğu görülmektedir. Bu kapsamda, tezin bu bölümünde Türkiye’de söz konusu bu konular üzerine teorik ve ampirik literatür değerlendirilmektedir.

2.1. Literatür İncelemesi

2.1.1. Ekonomik Büyüme

Bir ekonomide üretilen mal ve hizmetlerin parasal tutarındaki artışa ekonomik büyüme adı verilmektedir. Ekonomik büyüme ile ithalat ve ihracat arasındaki nedensellik ilişkisi, bir ülkenin dış ticaretindeki değişimin ekonomik büyümeyi nasıl etkilediğine ve aynı şekilde, ekonomik büyümenin dış ticaret üzerinde nasıl bir etkisi olduğuna odaklanır. İktisat teorisinde önemli bir tartışma alanı olan dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, ilk kez 1776 yılında Adam Smith’in *Ulusların Zenginliği* adlı eserinde kuramsal bir çerçeveye oturtulmuştur. Adam Smith, ekonomik büyümenin sürdürülebilirliğinin dış ticaret tarafından sağlandığını ileri sürerek, “Mutlak Üstünlükler Teorisi”ni geliştirmiştir. Bu teori, ülkelerin üretim faktörlerini en etkin şekilde kullanabilmeleri için, mutlak maliyet avantajına sahip oldukları malların üretiminde uzmanlaşmaları gerektiğini vurgular. Dolayısıyla her ülke, üretiminde verimlilik sağladığı malları ihraç ederken, yüksek maliyetli üretim gerektiren malları ithal ederek kaynak tahsisini optimize eder. Bu karşılıklı uzmanlaşma, yalnızca ticaret yapan ülkelerin refah düzeyini artırmakla kalmaz, aynı zamanda küresel üretim etkinliğini de yükseltir (Uçan ve Koçak 2014). Dış ticaretin serbestleşmesi, üretim koşullarının iyileştirilmesine, kaynak kullanımında etkinliğin sağlanmasına ve ekonominin küresel rekabet ortamına uyum kabiliyetinin artırılmasına olanak tanımaktadır (Özen Atabey ve Karakuş 2022).

Aydın ve Baygın (2024), 1970 – 2023 yılları arasında Türkiye’de dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Maki Eşbütünleşme testi ile Zivot – Andrews ve Narayan – Popp birim kök testleri kullanarak incelemişlerdir. Yapılan ampirik çalışmalar, Türkiye ekonomisinde ihracata dayalı büyüme ve büyümeye dayalı ihracat hipotezlerinin geçerliliğini desteklememektedir. Buna karşın, ithalata dayalı büyüme ve büyümeye dayalı ithalat hipotezlerinin istatistiksel olarak anlamlı ve geçerli olduğu bulgulanmıştır. Ayrıca elde edilen sonuçlar, Türkiye ekonomisinde ihracat ile ithalat arasındaki karşılıklı bağımlılığın varlığını ortaya koymakta; ihracata dayalı ithalat ve ithalata dayalı ihracat hipotezlerinin birlikte geçerli olduğunu göstermektedir.

Yılmaz (2022), 1970 – 2019 yılları arasında Türkiye’de dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ADF ve PP birim kök testi ile Toda- Yamamoto nedensellik testi ile analiz etmiştir. Elde edilen ampirik sonuçlar, dış ticaretten ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığını göstermekte; buna karşın ekonomik büyümeden dış ticarete doğru herhangi bir nedensellik bağıntısı tespit edilememektedir.

Ataklı Yavuz ve Karakaş (2021), 1980 – 2018 yılları arasında Türkiye ekonomisinde dış ticaret politikalarının ekonomik büyüme süreci üzerindeki etkilerini ortaya koymak ve bu ilişkiyi ampirik olarak test etmek amacıyla ekonometrik bir çalışma yürütmüşlerdir. Bu çalışmada Johansen eşbütünleşme testi, hata düzeltme modeli, Granger Nedensellik Analizi ve birim kök testlerinden GDF (Geliştirilmiş Dickey Fuller) testi kullanılmıştır. Elde edilen ampirik bulgular, uzun dönemde dış ticaret politikaları ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişkinin varlığını göstermektedir. Nedensellik analizine göre 1980–2018 döneminde Türkiye’de ihracat, büyümenin temel belirleyicisi konumundadır. Ayrıca ithalatın da ihracatın nedeni olduğu tespit edilmiştir. Bu çerçevede, söz konusu dönemde Türkiye ekonomisinde ihracata dayalı sanayileşme modelinin etkin bir şekilde uygulandığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çakır ve Utkulu (2019), 1990 – 2015 yılları arasında Türkiye’de ekonomik büyüme üzerinde dış ticaret hadlerinin etkisinin ele alındığı çalışmada Zivot-Andrews Birim Kök Testi ve çift kırılmalı birim kök testi Lumsdaine- Papell Birim

Kök Testi, Lee-Strazicich Birim Kök Testi kullanılmıştır. Yapılan ekonometrik analizler sonucunda, dış ticaret hadlerinin ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin bulunduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu, dış ticaret hadlerindeki iyileşmelerin ülke ekonomilerinde gelir artışı ve sermaye birikimini teşvik ederek büyümeyi desteklediği yönündeki teorik beklentileri doğrular niteliktedir.

Uçan ve Koçak (2014), 1990 – 2011 yılları arasındaki dönemde Türkiye’de dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Merkez Bankası verileri doğrultusunda Johansen Eşbütünleşme testi, Hata Düzeltme Modeli ile incelemişlerdir. Çalışmada dış ticaretin Türkiye’nin ekonomik büyümesi üzerinde hem kısa hem de uzun vadede önemli etkiler yarattığı ve dış ticaret politikalarının sürdürülebilir büyüme stratejilerinde belirleyici bir unsur olduğu belirtilmiştir.

Özbalcı (2015), 1990 – 2006 yılları arasında Türkiye’de dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi dönemsel bazda değerlendirmek için tablolar ve oran analizleri kullanılarak yapmıştır. Ampirik analiz sonuçlarına göre, Türkiye’de dış ticaret ile ekonomik büyüme arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Çalışmada, dış ticaretten ekonomik büyümeye doğru anlamlı bir nedensellik bağı tespit edilirken, ekonomik büyümeden dış ticarete doğru herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır. Bu bulgu, Türkiye ekonomisi açısından ihracata dayalı büyüme hipotezini destekler niteliktedir. Elde edilen sonuçlar, dış ticaret hacmindeki artışların üretim kapasitesi ve büyüme üzerinde olumlu etkiler yarattığını; buna karşın büyümenin dış ticaret performansını doğrudan yönlendirmediğini göstermektedir. Bu yönüyle, çalışmanın bulguları Türkiye’nin 1980 sonrası dönemde izlediği dışa açık büyüme stratejisiyle uyumlu bir görünüm sergilemektedir.

Pata (2017), 1971 – 2014 yılları arasında Türkiye’de ekonomik büyüme sürecinde dış ticaret bileşenlerinin rolü Toda- Yamamoto nedensellik testi, varyans ayrıştırma ve etki – tepki analizi ile incelenmiştir. Araştırma bulguları, kısa dönemde ithalat, ihracat ve dış ticaret hacminden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü, pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir nedensellik ilişkisi bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar, Türkiye ekonomisi özelinde hem ihracata dayalı büyüme

hem de ithalata dayalı büyüme hipotezlerinin geçerliliğini destekler niteliktedir. Dolayısıyla, dış ticaretin Türkiye'nin büyüme patikasında temel bir belirleyici olduğu ve özellikle ekonomik genişleme dönemlerinde üretim, istihdam ve verimlilik artışlarını tetikleyici bir rol üstlendiği söylenebilir (Pata, 2017).

2.1.2. İstihdam

Ekonomi literatüründe dış ticaret ve istihdam ilişkisi, uzun yıllar boyunca hem teorik hem de ampirik çalışmalarla ele alınmış olup, bu ilişki geleneksel ve modern ticaret kuramları çerçevesinde değerlendirilmektedir. Geleneksel teoriler, ticaretin işgücü piyasalarına etkisini karşılaştırmalı üstünlükler ve faktör donanımları üzerinden açıklarken, modern yaklaşımlar teknoloji, verimlilik, ölçek ekonomileri ve küresel değer zincirleri gibi unsurları dikkate alarak daha dinamik bir çerçeve sunmaktadır. Bu bağlamda, dış ticaretin istihdam üzerindeki etkileri; ülkelerin gelişmişlik düzeyi, üretim yapısı ve uygulanan ekonomik politikalar doğrultusunda farklılık gösterebilmektedir.

Literatürde de sıklıkla vurgulandığı üzere, ihracatın artması ve dış ticaret hacminin genişlemesi, ekonomik büyümenin hızlanmasının yanı sıra istihdam yaratma kapasitesini de önemli ölçüde etkilemektedir. Özellikle dış talebin artışı, üretim düzeylerini yükselterek yeni istihdam alanlarının oluşmasına katkı sağlamakta; buna paralel olarak, ithalat yoluyla sağlanan teknoloji ve sermaye malları üretim verimliliğini artırarak dolaylı biçimde istihdamı desteklemektedir. Dolayısıyla dış ticaret, Türkiye gibi gelişmekte olan ekonomilerde hem büyümenin sürdürülebilirliğini hem de istihdamın yapısal dönüşümünü şekillendiren temel unsurlardan biri olarak değerlendirilmektedir (Eren ve Eryer, 2025)

Eren ve Eryer (2025), 1991 – 2023 yılları için Türkiye’de dış ticaret ve istihdam arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Johansen Eşbütünleşme Testi ve FMOLS yönteminin kullanıldığı bu çalışmada dış ticaretin gelişimi yalnızca ekonomik büyümeyi destekleyen bir unsur olarak değil, aynı zamanda istihdam olanaklarını genişleten ve işgücü piyasasını etkileyen bir dinamik olarak da değerlendirilmektedir. Dolayısıyla ihracatın artışı ve ticaret hacminin genişlemesi, ekonomik büyümenin yanı sıra istihdam yaratma kapasitesi üzerinde de doğrudan ve dolaylı etkiler doğurabilmektedir.

Elmalı (2023), 2009 – 2020 yılları arasındaki dönemde Türkiye’de bulunan 81 ile ait verilerden faydalanarak dış ticaret ve istihdam arasındaki ilişkiyi mekânsal panel veri yöntemi kullanarak analiz etmiştir. Elde edilen sonuçlar, ihracatın istihdam üzerinde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, ihracata dayalı üretim süreçlerinde teknolojik gelişmelerin ve verimlilik artışlarının iş gücü talebini azaltabileceğini göstermektedir. Buna karşılık ithalatın istihdam üzerindeki doğrudan etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı belirlenmiştir.

Ateş vd (2023), 2013.01-2022.05 yılları arasında Türkiye’de serbest bölgelerdeki dış ticaret faaliyetleri ile istihdam arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla Fourier ADL Saklı Eşbütünleşme testi ile veri analizi yapmışlardır. Analiz sonuçlarına göre serbest bölgelerdeki ihracat ile ithalatın istihdam üzerindeki etkisinin sınırlı olduğu, ilişkinin ise asimetrik bir yapıya sahip bulunduğu belirlenmiştir.

Ayhan (2018), 2005.01-2014.02 yılları arasındaki dönemde Türkiye ekonomisinde ithalat ve ihracatın istihdam ile ilişkisini ARDL modeli kullanarak incelemiştir. Elde edilen ampirik sonuçlar, sanayi üretimi ve ihracatın istihdam düzeyini artırıcı yönde etkide bulunduğunu, buna karşılık reel döviz kuru ve ithalatın istihdam üzerinde olumsuz bir etki yarattığını göstermektedir. Bu bulgular genel olarak değerlendirildiğinde, üretim kapasitesindeki artış ve dış talebin genişlemesinin istihdamı desteklediği, buna karşın ithalat bağımlılığı ve döviz kuru dalgalanmalarının istihdamı baskılayıcı bir unsur olarak öne çıktığı söylenebilir.

Çütcü ve Cenger (2017), 2005.01 – 2017.03 yılları arasındaki dönemde Türkiye’de dış ticaret ve istihdam arasındaki ilişkiyi Zivot-Andrews Birim Kök Testi, Gregory- Hansen Eşbütünleşme Testi, TodaYamamoto Nedensellik Testi kullanarak incelemiş ve bulgulara göre Türkiye ekonomisinde dış ticaretin işsizlik üzerindeki etkisinin homojen olmadığı, ihracatın üretim ve istihdam artışı sağlarken ithalatın yerli üretim üzerinde olumsuz sonuçlar doğurabileceği yönünde bir eğilim gözlemlendiği sonucuna varılmıştır.

Akkuş (2015), 2003 – 2010 yılları arasındaki dönemde Türkiye’de dış ticaretteki verimliliğin istihdam üzerindeki etkilerini panel veri analizi aracılığıyla

ampirik olarak incelemiştir. Elde edilen bulgular, ihracat talebi ve ithalat rekabetinin istihdam üzerindeki doğrudan etkilerinin istatistiksel olarak anlamlı ve güçlü olduğunu göstermektedir. İhracat talebindeki artış işgücü talebini artırırken, ithalatın artışı işgücü talebini azaltmaktadır. Buna karşın, verimlilikle ilişkili dolaylı etkilerin yalnızca ithalat rekabetinden kaynaklandığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla, uluslararası ticaretin istihdam üzerindeki toplam etkisi, esas itibarıyla ihracat talebinin ve ithalat artışının doğrudan etkilerinden oluşmaktadır.

Ayaş ve Çeştepe (2010), Türkiye’de dış ticaretin istihdam üzerinde etkilerini 1998 – 2002 yıllarına ilişkin girdi-çıktı tabloları temel alınmak suretiyle faktör yoğunluğu yaklaşımı ile girdi-çıktı modelini birlikte kullanarak incelemiştir. Yapılan hesaplamalar sonucunda, dış ticaretteki değişimlerin istihdam üzerindeki etkilerinin sektörler arasında farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Buna göre, bazı sektörlerde dış ticaretin genişlemesi istihdamı artırıcı yönde etkide bulunurken, bazı sektörlerde ise istihdamı azaltıcı sonuçlar ortaya çıkmıştır. Bu bulgu, dış ticaretin istihdam üzerindeki etkisinin sektörel yapıya ve üretim faktörlerinin yoğunluğuna bağlı olarak değiştiğini göstermektedir.

2.1.3. Enflasyon

Fiyatlar genel seviyesinin sürekli bir şekilde yükselmesi anlamına gelen enflasyon, bireylerin satın alma gücünde azalmaya yol açarak refah seviyesini olumsuz etkilemektedir. Ekonomide enflasyonun yaşanması makroekonomik dengeleri bozarak istikrarsızlık düzeyini artırırken ekonominin genel performansını olumsuz etkilemektedir. İthalatın toplam talebi azaltıcı, ihracatın ise toplam talebi artırıcı etkiye sahip olduğu yaklaşımı çerçevesinde dışa açık ekonomilerde ihracat hacmindeki artış yurtiçi gelir düzeyini yükselterek toplam talebin genişlemesine yol açar. Talepte meydana gelen artış ise fiyatlar genel seviyesindeki artış ile enflasyonist baskı oluşturmaktadır. İthalat hacmindeki artış durumunda ise milli gelirdeki yurtdışı sızıntıları nedeniyle toplam talebi sınırlayarak enflasyonun düşmesine katkı sağlamaktadır.

İncelenen ülke örneklerinde ihracatın ve ekonomik büyümenin enflasyon oranlarını düşürücü yönde etkiler yarattığını, buna karşılık ithalatın enflasyonu artırıcı bir eğilim gösterdiği görülmektedir. Bu sonuç, ihracatın üretim kapasitesini

artırarak arz yönlü genişlemeye katkı sunduğunu ve böylece fiyat baskılarını azalttığını; buna karşın ithalatın, özellikle ara malı ve enerji bağımlılığının yüksek olduğu ekonomilerde, döviz kuru geçişkenliği ve maliyet artışları kanalları aracılığıyla enflasyonist etkiler doğurabildiğini göstermektedir. Dolayısıyla dış ticaretin bileşenleri, fiyat istikrarı ve makroekonomik dengeler üzerinde birbirinden farklı yönlerde etkiler ortaya çıkarabilmekte; bu durum, dışa açık ekonomilerde ticaret yapısının enflasyon dinamiklerini anlamada temel bir belirleyici olduğunu göstermektedir (Erdemli ve Çelik 2021).

Özen Atabey ve Karakuş (2022), 2003 – 2021 yılları arasında Türkiye’de dış ticaret, enflasyon ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi VAR modeli ve Toda-Yamamoto nedensellik testi ile analiz etmişlerdir. Yapılan analiz sonuçlarına göre, dış ticaret hadleri ile ekonomik büyüme değişkenleri arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bu bulgu, iki değişkenin birbirini karşılıklı olarak etkilediğini ve dış ticaret koşullarındaki iyileşmenin ekonomik büyümeyi desteklerken, büyümenin de dış ticaret hadleri üzerinde belirleyici bir rol oynayabildiğini göstermektedir. Buna karşın, dış ticaret hadleri ile enflasyon arasında istatistiksel olarak anlamlı bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Bu durum, fiyat istikrarsızlıklarının dış ticaret koşulları üzerinde doğrudan bir etkisinin sınırlı olabileceğine işaret etmektedir. Öte yandan, ekonomik büyümeden enflasyona doğru herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilememekle birlikte, enflasyondan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığı belirlenmiştir. Bu sonuç, fiyat artışlarının ekonomik genişlemeyi belirli ölçüde etkileyebildiğini, ancak büyümenin fiyat düzeyleri üzerinde anlamlı bir geri besleme mekanizması oluşturmadığını göstermektedir.

Erdemli ve Çelik (2021), 1987 – 2020 yılları arasındaki dönemde Türkiye’de dış ticaret ve enflasyon arasındaki ilişkiyi analiz etmektedir. Yeni sanayileşen ülkeler için 1987–2020 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak oluşturulan iki model aracılığıyla, ihracat ve ithalatın enflasyon üzerindeki etkileri panel regresyon yöntemiyle incelenmiştir. Modellerde ekonomik büyümeyi temsil eden gayrisafi yurt içi hasıla (GSYH) değişkeni açıklayıcı unsur olarak dâhil edilmiştir. Analiz bulguları, incelenen ülkelerde ihracat ve ekonomik büyümenin enflasyonu düşürücü etkide

bulunduğunu, buna karşın ithalatın enflasyonu artırıcı yönde etkilediğini göstermektedir.

Gedik (2020), 2008 – 2016 yılları arasında Türkiye’de enflasyon ile ihracat ve ithalat göstergeleri arasındaki etkileşim analiz etmiştir. Çalışmada, seriler arasındaki ilişkiyi ortaya koymak üzere Johansen eşbütünleşme testi ile Granger nedensellik yaklaşımı kullanılmıştır. Çalışmada gerçekleştirilen eşbütünleşme analizi sonucunda seriler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Granger nedensellik analizinden elde edilen bulgulara göre, ihracat ile ithalat arasındaki nedensellik yönü tek taraflıdır; bu kapsamda ihracat, ithalatın nedeni değildir, ancak ithalat, ihracatın nedenidir. Enflasyon ile ihracat arasındaki nedensellik incelendiğinde ise iki değişken arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi olduğu, yani enflasyonun ihracatın ve ihracatın da enflasyonun nedeni olduğu belirlenmiştir. Enflasyon ile ithalat arasındaki nedensellik ilişkisinde ise tek yönlü bir nedensellik tespit edilmiş; bu bağlamda enflasyonun ithalatın nedeni olmadığı, buna karşılık ithalatın enflasyonu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Çoban (2020), 1996 – 2018 yılları arasında Next-11 olarak adlandırılan Güney Kore, Bangladeş, Mısır, Filipinler, Endonezya, Pakistan, Vietnam, Meksika, Nijerya, İran ve Türkiye’de dış ticaret ile enflasyon arasındaki ilişkiyi panel ARDL analizi kullanarak analiz etmiştir. Analiz sonuçları, Romer hipotezinin öngörülerinin aksine, söz konusu ülkelerde ticari dışa açıklığın enflasyonu artırdığına işaret etmektedir. Bulgular, ticari dışa açıklık ile enflasyon arasında hem kısa hem de uzun dönemde pozitif yönlü bir ilişki bulunduğunu göstermektedir. Ayrıca, hata düzeltme katsayısının negatif ve istatistiksel olarak anlamlı çıkması, bu iki değişken arasında uzun dönemde bir eşbütünleşme (kointegrasyon) ilişkisinin varlığını desteklemektedir.

Şahin (2018), 2005:01 – 2018:06 dönemlerinde Türkiye’de dış ticaret ile enflasyon arasındaki bağıntıyı ADF (Augmented Dickey-Fuller), PP (Phillips-Perron), Zivot-Andrews birim kök testi, Gregory-Hansen eşbütünleşme testi, Toda-Yamamoto nedensellik testi, Balcılar vd. (2010) yöntemi ile Bootstrap Kayan Pencere nedensellik testi ile analiz etmiştir. Yapılan analizler sonucunda dış ticaretin enflasyon üzerindeki etkisi, özellikle üretim yapısının ithal girdilere olan

bağımlılığı üzerinden açıklanmaktadır. Üretim sürecinde kullanılan ara mallarının önemli bir kısmının ithal edilmesi, döviz kuru dalgalanmalarına karşı fiyat düzeyini hassas hale getirmektedir. Döviz kurunda meydana gelen artışlar, ithal girdilerin maliyetini yükselterek maliyet yönlü enflasyonist baskılara yol açmaktadır. Diğer yandan, ihracat artışları da iç piyasada arz kısıtları yaratarak talep yönlü enflasyon etkisi oluşturabilmektedir. Bu bağlamda, dış ticaretin hem maliyet hem de talep kanalı üzerinden fiyat istikrarını etkileyebildiği görülmektedir. Bu durum, üretim yapısında ithalata bağımlılığın azaltılmasını, yerli girdi üretiminin artırılmasını ve yüksek katma değerli sektörlerle yönelimi zorunlu kılmaktadır. Aksi halde, ithalata dayalı üretim süreci enflasyon dinamiklerini olumsuz etkileyerek ekonomide kırılganlıkları artırabilmektedir.

Ayvaz Kızılgöl ve İpek (2015), 1992:1 – 2013:3 dönemlerinde Türkiye’de ticari dışa açıklık ve enflasyon değişkenleri arasındaki ilişkinin ampirik yöntemlerle değerlendirilmesi amacıyla çeyrek yıllık verilerden yararlanılarak sınır testi ve ARDL modeli uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlar, dış ticaret açıklığı ile enflasyon arasında anlamlı bir eşbütünleşme ilişkisi olduğunu ortaya koymakta; ayrıca dış ticaret açıklığının hem kısa hem de uzun dönemde enflasyonu artırıcı yönde etkide bulunduğunu göstermektedir.

Güneş ve Konur (2013), Türkiye’de dış ticaret ile enflasyon arasındaki ilişkiyi 2000Q1–2011Q4 dönemine ait çeyreklik veriler kullanarak incelemiştir. Çalışmada eşbütünleşme analizi ve Vektör Hata Düzeltme Modeli yöntemlerinden yararlanılmıştır. Elde edilen bulgular, dışa açıklık ve enflasyon serilerinin uzun dönemde birlikte hareket ettiğini ve bu iki değişken arasında anlamlı bir eşbütünleşme ilişkisinin bulunduğunu göstermektedir. Ayrıca Granger nedensellik analizi sonuçlarına göre dışa açıklık ve enflasyon arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Vektör Hata Düzeltme Modeli sonuçları ise kısa dönemde ortaya çıkan sapmaların uzun dönemde dengelendiğini, dolayısıyla değişkenler arasında uzun vadede istikrarlı bir ilişkinin mevcut olduğunu ortaya koymaktadır.

Cari işlemler hesabındaki açıklar veya cari açıklar toplam yabancı sermaye girişlerinin risk yaratan kısmını temsil etmektedir. Cari dengenin dış ticaret dengesi (ihracat ve ithalat), yatırım gelirleri dengesi (faiz, temettü ve karlardan elde edilen

birincil gelir hesabı) ve transfer gelirleri dengesi (yurt dışından gelen hediyeler, yardımlar ve işçi gelirlerinden elde edilen ikincil gelir hesabı) olmak üzere üç temel bileşeni bulunmaktadır. Birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de cari açıkların en önemli kısmını ticaret açıkları oluşturmaktadır (Subaşı 2023). Bu doğrultuda bu bölümde Türkiye’de dış ticaret açıkları ve cari açıklar üzerine teorik ve ampirik literatür aşağıda değerlendirilmektedir.

2.1.4. Dış Ticaret Açıkları

Türkiye’de dış ticaretin gelişimini inceleyen çalışmalarında Yazgan ve Derici Şengül (2023), 1923-1980 yılları arasını kapsayan dönemde Türkiye ekonomisinin dünya ticaretinden ve dış ticaretin ekonomiden aldığı payın düşük düzeylerde kaldığı, yerli üretimin gümrük duvarları ardında korunduğu ithal ikameci dönem ve 1980 yılı 24 Ocak kararlarıyla başlayan, 1990 yılı Türk lirasının konvertibilitesi ve 1996 Gümrük Birliği Anlaşmasıyla devam eden uluslararası pazarlarla entegrasyon çabalarını içeren dönem olmak üzere iki dönemde incelenebileceğini ifade etmektedir. Çalışmada, Türkiye’nin 1980’lerden sonra dünya ticaretinde yer sahibi olmak ve uluslararası üretim entegrasyonunda önemli mesafeler kaydetmesinin önemli bir sonucunun kronik hale gelen dış ticaret açıkları olduğu belirtilmektedir. Türkiye’de genişleyen dış ticaret hacminin ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği önündeki dış kaynak kısıtını kaldırmadığı ifade edilen çalışmaya göre, Türkiye’de ekonomik büyüme ve dış ticaret açığı arasında ters yönlü bir ilişki bulunmakta başka bir ifadeyle dış ticaret açığı büyürken/küçülürken ekonomik büyüme artmakta/azalmaktadır. Söz konusu döngünün kırılabilmesi için çalışmada, Türkiye’nin, bir ülkenin ihraç ettiği malların üretiminin tüm aşamalarını kendi ülkesinde tamamladığı ve tamamı yerli üretim olan nihai malı ihraç ettiği geleneksel dış ticaretten farklı olarak nihai malın içerdiği katma değer farklı ülkeler tarafından üretildiği bir üretim örgütlenmesi durumunu ifade eden bir kavram olan küresel değer zincirinin bir parçası olmak üzere stratejiler geliştirmesinin ve sanayisinin teknoloji dönüşümünün de bu yönde planlamasının gerekliliği ifade edilmektedir.

Cumhuriyet dönemi dış ticaret politikalarının değerlendirdiği çalışmada Akman (2023), içsel ve dışsal faktörlerin etkisiyle içe kapalı korumacılık ve liberal dış ticaret anlayışının hâkim olduğu farklı dönemlerden geçen Türkiye’nin dış ticaret

politikalarıyla ilgili bazı genel gözlemler yapılmaktadır. İlk olarak Türkiye'nin yürüttüğü sanayi politikaları ve sanayi teşvikleri, ülke nüfusunun kırsal kesimden kentlere yönelmesi nedeniyle Türkiye'nin ihracat yapısının tarım ürünlerinin ağırlıklı olduğu yapıdan sanayi ürünlerinin ağırlıklı yapıya evrildiği ifade edilmektedir. Buna karşın Türkiye'nin ihracatındaki teknoloji yoğunluğunun düşük teknoloji yoğun ürünlerden orta teknoloji ürünlere doğru bir kayma meydana gelmekle birlikte yüksek yoğun teknolojili ürünlere geçişte önemli bir aşama kaydedilememiştir. Çalışmadaki ikinci tespit ise, özellikle İkinci Dünya savaşı sonrasında ortaya çıkan dış ticaret açıklarının kronik hale gelmesi şeklinde ifade edilmektedir. Bu durumun, Türkiye ekonomisinde sadece tüketim için değil üretim yapmak için gerekli olan ithal ara malı ve yatırım malı ithalatına bağımlılıktan kaynaklanmaktadır. Çalışmada, Cumhuriyet döneminde uygulanan dış ticaret politikalarına yönelik son tespit ise, Türkiye'nin dış ticaret hacmi ve yapısında meydana gelen önemli değişimlere karşın küresel ticaretteki payının belirgin bir şekilde artmayarak yüzde 1 seviyesinde kalması şeklinde ifade edilmektedir.

Türkiye dış ticareti üzerine ampirik literatürde bulunan çalışmaların bir bölümünün dış ticaret açıklarının sürdürülebilirliği konusu üzerine odaklandığı görülmektedir. Bu kapsamda, Türkiye'nin ihracat ve ithalatının başka bir ifadeyle ticaret dengesinin uzun vadeli dinamiklerinin 1950-1996 yılları arasını kapsayan dönem için araştırıldığı çalışmasında Utkulu (1998), inceleme döneminde ihracat ve ithalat arasında kointegrasyon ilişkisinin bulunmadığı yani dış açıkların sürdürülebilir olmadığı ampirik bulgusuna ulaşılmaktadır. Çalışmada, uygulanan makroekonomik politikaların, uzun vadede ihracat ve ithalatın dengelenmesini sağlamada etkisiz kaldığı ve elde edilen ampirik kanıtlar nedeniyle, Türkiye'nin uzun vadede ticaret açığını sürdüremeyeceği açıkça anlaşıldığından, mevcut stratejiyi değiştirmek için, özellikle dış ticaret açığını kapatmak amacıyla ihracatı teşvik etmeye yönelik önlemlerin alınması gerektiği ifade edilmektedir.

Türkiye'nin dış ticaret açığının ihracatın ithalatı karşılama oranı eğiliminin azalmasından kaynaklandığını ve bu nedenle de Türkiye'de ihracat ve ithalat arasındaki uzun dönemli ilişkinin araştırılması gerektiğini ifade eden Bozdağlıoğlu (2007) çalışmasında, inceleme dönemi olan 1990-2007 yıllarını kapsayan dönemde

Türkiye ihracat ve ithalatının uzun dönem dengesinde birleşme eğilimi göstermediği yani dış ticaret açıklarının sürdürülemez olduğu ampirik bulgusuna ulaşılmakta ve uygulanan döviz kuru ve makroekonomik para ve maliye politikalarının uzun dönemde Türkiye'nin ticaret dengelerinin sağlanmasında etkili olmadığı ifade edilmektedir.

Türkiye'de ihracat ve ithalat serileri arasındaki ilişkiyi 1989-2015 yılları arasını kapsayan dönem için vektör hata düzeltme modeli kullanılarak inceleyen çalışmalarında Çelik ve İlkay (2016), inceleme döneminde ihracat ile ithalat serileri arasında uzun dönemli bir ilişki mevcut olmakla birlikte, dış ticaret açığının sürdürülebilirliğinin zayıf düzeyde bulunduğu ve ithalatın ihracatı tek yönlü olarak etkilediği ampirik bulgularına ulaşılmaktadır. Çalışmada Türkiye'de katma değeri yüksek ürünlerin üretimi ve çeşitliliğinin ithal ara girdi ihtiyacı azaltılarak artırılması, turizm gibi hizmet sektörü döviz kazançlarının artırılması için de fiyat rekabetinden ziyade kalitenin artırılması gibi politika tedbirleriyle dış ticaret açıklarının sürdürülebilirliğinin sağlanabileceği ifade edilmektedir.

Türkiye'deki ticaret açığının uzun vadeli sürdürülebilirliğini Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) kullanarak ampirik olarak inceleyen Bolkol (2017), çalışmada incelenen 2003:1-2017:1 arasını kapsayan dönemde Türkiye'de ticaret açığının uzun vadede sürdürülebilir olmadığına ilişkin ampirik bulguya ulaşmaktadır. Çalışmada elde edilen bu ampirik sonuç, Türkiye'de uzun vadede sürdürülebilir bir dış ticaret dengesi sağlamak için uygulanan makroekonomik politikaların etkisiz olduğu şeklinde değerlendirilmektedir.

Türkiye'de dış ticaret açıklarının sürdürülebilirliği hususunu 1984:01-2017:04 dönemi için ihracat ve ithalat verilerini kullanarak araştıran çalışmada, Dağ ve Kızılkaya (2019) çalışmalarında ekonometrik metodoloji olarak, literatürde dış ticaret açıklarının sürdürülebilirliği üzerine ilk çalışma olarak kabul edilen Husted (1992) ve devamında Quintos (1995) tarafından önerilen ihracat ve ithalat serileri arasında eşbütünleşme ilişkisinin sınanmasına dayanan yöntem kullanılmaktadır. Çalışma sonucunda ulaşılan ampirik bulgular, inceleme döneminde Türkiye'de uzun dönemde dış ticaret açığının zayıf sürdürülebilir olduğunu göstermektedir.

Gelişmekte olan ve büyümeye öncülük eden ekonomiler -Emerging and Growth-Leading Economies – EAGLEs olarak adlandırılan ve Brezilya, Çin, Mısır, Hindistan, Endonezya, Meksika, Güney Kore, Rusya, Tayvan ve Türkiye’den oluşan ülke grubu için ihracat ve ithalat serileri arasındaki uzun vadeli denge ilişkisinin simetrik mi yoksa asimetrik mi olduğunu 1960-2017 yılları arasını kapsayan dönem için ARDL ve NARDL yöntemleriyle araştırdığı çalışmasında ise Barış-Tüzemen (2019), içerisinde Türkiye’nin de bulunduğu 8 ülkede söz konusu seriler arasında uzun dönemli ilişkini bulunduğunu, ticaret dengesizliklerinin kısa vadeli bir fenomen olduğunu ve dış ticaret açığının uzun vadede sürdürülebilir olduğu ampirik bulgusuna ulaşmaktadır.

Türkiye’de ticaret dengesinin reel döviz kurları, milli gelir, göreceli fiyatlar ve göreceli politika faiz oranı şoklarına verdiği tepkinin 2000-2024 yılları arasını kapsayan dönem için incelendiği çalışmalarında Koçoğlu ve Kula (2025), Türkiye’de uygulanan para politikalarının gelir kanalı yoluyla ticaret dengesi üzerinde daha etkili olduğunu başka bir ifadeyle para politikalarının milli gelir üzerindeki etkisiyle ticaret dengesini şekillendirdiğini ortaya koyan bulgulara ulaşmaktadır. Çalışmada elde edilen ampirik bulgular ayrıca, Türkiye gibi gelişmekte olan ekonomilerde dış ticaret politikalarının etkinliğini yeniden değerlendirmekte ve döviz kuru ve fiyat temelli politikalar yerine makroekonomik istikrar ve gelir yönetiminin önemini vurgulamaktadır.

Türkiye’nin 1980 yılından itibaren ihracat odaklı bir büyüme modeli benimsediği ve bu doğrultuda da ihracatın teşvik edilmesini ve ithalatın serbestleştirilmesini hedefleyen politikalar izlediği görülmektedir. Türkiye söz konusu politikalar aracılığıyla, ihracat gelirlerini artırmayı, yurt içi tasarrufları teşvik etmeyi, ekonomik ve finansal verimliliği geliştirmeyi ve yabancı sermayeyi çekmeyi amaçlamaktadır. Liberal politikaların benimsendiği 1980 yılından itibaren Türkiye’nin birçok ekonomik ve siyasi krizle karşı karşıya kaldığı ve söz konusu krizler nedeniyle gayri safi yurtiçi hasılda, kişi başı gelirden ve istihdamda düşüşler meydana geldiği görülmektedir. Bu bağlamda Erkök ve Konak (2024) çalışmalarında 1994-2022 yılları arasını kapsayan dönemde ekonomik krizlerin Türkiye’nin dış ticareti üzerindeki etkileri değerlendirilerek krizlerin Türkiye’nin dış

ticareti üzerindeki etkilerinin geçici mi yoksa kalıcı mı olduğunu araştırılmaktadır. Türkiye'nin ihracat ve ithalat serilerinin durağanlık dinamiklerinin RALS-LM Yapısal Kırılma Birim Kök Testi Yöntemi ile araştırıldığı çalışmada, inceleme döneminde küresel krizlerin Türkiye'nin dış ticaret performansını, iç ekonomik ve siyasi krizlerden daha fazla etkilediği fakat krizlerin etkilerinin geçici olduğu ampirik bulgusuna ulaşılmaktadır.

Türkiye'de dış ticaret açığı üzerinde ay ve dini günlerin (Ramazan Bayramı ve Kurban Bayramı) etkisini üç ayrı model kullanarak araştırıldığı ve tahmin edildiği çalışmalarında Yavuz vd (2008), dış ticaret açığının Aralık ayında en yüksek, Ocak ayında ise en düşük seviyede olduğu, ticaret dengesi oynaklığının Aralık ayında en yüksek, Eylül ayında ise en düşük seviyede olduğu ve dini bayramların Türkiye'nin dış ticaret açığı üzerinde önemli bir etkisi olduğu, ancak oynaklık üzerinde önemli bir etkisi olmadığı ampirik bulgularına ulaşılmaktadır.

Türkiye'de ham petrol ve altın fiyatlarının dış ticaret dengesine olan etkisinin 2005-2020 yılları arasını kapsayan dönem için ARDL Sınır Testi Yöntemiyle araştırıldığı çalışmada Aydın (2022), petrol fiyatlarının dış ticaret açığı üzerinde anlamlı etkisinin bulunduğu ve altın ithalat miktarının yüksek fiyatlara bağlı olarak düşmesi nedeniyle de altın fiyatlarının dış ticaret açığı üzerinde anlamlı bir etkisi tespit edilemediği ampirik bulgulara ulaşılmaktadır.

Türkiye ekonomisinde öncü bir sektör olarak kabul edilen Turizm sektörü, ihracattan sonra en önemli döviz kaynağı olarak bilinmekte ve dış ticaret açığının kapatılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu doğrultuda Yılmaz ve Şanlı (2015) çalışmalarında, 2003-2013 dönemine ait aylık veriler kullanılmakta ve Türkiye'nin turizm gelirleri ile dış ticaret açığı arasındaki ilişki ampirik olarak analiz edilmektedir. Çalışmada elde edilen ampirik bulgular inceleme döneminde Türkiye'de turizm gelirleri ile dış ticaret açığı arasında önemli bir eşbütünleşme ilişkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışmada, dış ticaret açığının daha etkili bir şekilde azaltılması için Turizm sektörüne daha fazla yatırım yapılmasının gerekliliği vurgulanmaktadır.

Küreselleşme süreci sonucunda ortaya çıkan dış ticaretin liberalleşmesi özellikle az gelişmiş ülkelerde dış ticaret açığının derinleşmesine neden olduğu görülmektedir. Finansman sorunları bağlamında ekonomiler üzerinde olumsuz etkileri olduğu değerlendirilen dış ticaret açığının önemli nedenlerinden birisinin kamu harcamalarının ana bileşenleri arasında yer aldığı iç talep olduğu ifade edilmektedir. Kamu harcamalarında meydana gelen artışlar, çarpan mekanizmasıyla ekonomik büyümeye neden olurken, diğer yandan ithalat talebini canlandırarak net ihracatı olumsuz etkilemektedir. Bu kapsamda Gerçekler vd (2019) çalışmalarında, 1987-2017 yılları arasını kapsayan dönemde Türkiye’de kamu harcamaları ile dış ticaret açığı arasındaki ilişki bootstrap ve Fourier Toda ve Yamamoto nedensellik testleri kullanılarak incelenmektedir. Çalışmada kamu harcamaları (transferler ve personel giderleri hariç) ile dış ticaret açığı arasında nedensel bir ilişki bulunmadığı ampirik bulgusuna ulaşılmaktadır.

Türkiye ekonomisinde cumhuriyetin kuruluşundan günümüze en temel iki sorununun “enflasyon” ve “dış ticaret dengesi” olduğunu ifade eden Burgaç Çil ve Fisunoğlu (2023) çalışmalarında, inceleme dönemi olan 1923-2023 yıllarını kapsayan dönemde Türkiye ekonomisinde enflasyon oranı ve dış ticaret dengesindeki yapısal değişimler çerçevesinde incelemek ve yürütülen ekonomi politikalarındaki rejim değişikliklerinin etkili olup olmadığını ortaya koymak amaçlanmaktadır. Çalışmada inceleme döneminde enflasyon oranı ve dış ticaret dengesi (ihracatın ithalatı karşılama oranı) serilerinde meydana gelen trend ve düzeyde değişimin varlığı ve tarihleri Bai ve Perron (2003) çoklu yapısal kırılma modeli ve Hodrick-Prescott (HP) trend çerçevesinde analiz edilmektedir. Çalışmada ulaşılan ampirik bulgular inceleme döneminde temel olarak kısa ve orta vadede incelenen değişkenlerin döngülerinin tersine dönmesi olgusunun oldukça uzun sürdüğünü ortaya koymaktadır. Elde edilen ampirik bulgular, Cumhuriyet’in kuruluşundan günümüze kadar olan süreç için izlenen enflasyon trendinde, enflasyonun negatif olduğu dönemlerin oldukça kısa olduğunu ve enflasyon trendinin çoğunlukla pozitif eğilim gösterdiğini, HP uzun dönem trend analizi hem de içsel olarak belirlenen yapısal değişim dönemlerine ilişkin kanıtlar da enflasyon döngüsünün kalıcı olduğunu ve eğiliminin 1970’li yıllardan sonra artmaya başladığını ve 2001 krizine kadar yüksek kaldığını ortaya koymaktadır. Söz konusu çalışma kapsamında

incelenen diğer değişken olan ihracatın ithalatı karşılama oranına yönelik sonuçlar ise 1980 sonrasında ihracatın ithalatı karşılama oranında dikkate değer bir değişimin olmadığını ortaya koymaktadır. Türkiye’de uygulanan özellikle 1980 ihracata yönelik büyüme stratejisi sonrasında negatif trend ve düzeyde bir kırılma olduğunu gösterse de dış ticaret dengesinde çok belirgin bir iyileşmenin gerçekleşmediğine yönelik bulgular çalışmada ifade edilmektedir.

2.1.5. Cari Açık

Türkiye’de cari açıkların gelişimini cumhuriyet tarihi boyunca inceleyen Şubaşat (2023) çalışmasında, Türkiye’nin cari açık deneyimleri açısından üç önemli tespitte bulunmaktadır. Söz konusu tespitlerden birincisi, ister devletçi isterse liberal olsun yüksek oranda dış kaynaklara dayanan politikaların sürdürülemez olduğu şeklinde ifade edilmektedir. Buna göre yüksek oranda dış kaynaklara dayanan politikaların uygulandığı dönemlerin başında hızlı bir büyüme temposu yakalanmakta fakat sonrasında risklerin artması nedeniyle dış kaynakların azalmasıyla birlikte sorunlar yaşanmaktadır. İkinci tespiti göre ise, Türkiye’de cari açıkların oluşumu ve sürdürülebilirliği, iç ve dış konjonktür ile uygulanan politikalar tarafından belirlenmekte, meydana gelen büyük cari açıklar küresel likiditede gerçekleşen artışlardan beslenmekte ve cari açıkların yarattığı risk ortamı çeşitli faktörler eşliğinde bir uyum sürecini başlatmaktadır. Bu kapsamda Türkiye’de 1989-2002 yılları arasında oluşan cari açıkların kısa sürelerde yaşanan krizlerle birlikte düzeltildiği, 2002-2013 döneminde meydana gelen cari açıkların daha çok konjonktürel faktörlere bağlı olarak ve 2014-2018 yılları arasında ise daha çok uygulanan politikalara bağlı olarak uzunca bir süre sürdürülebildiği görülmektedir. Türkiye’nin cari açık deneyimlerine yönelik yapılan üçüncü tespit ise, Türkiye’nin ticaret politikalarının yüksek ticaret- yüksek cari açıkla karakterize olan serbest piyasaya dayalı dışa açık çizgi ve düşük ticaret-düşük cari açıkla karakterize edilen devletçi ve korumacı çizgi olmak üzere iki ana çizgi arasına sıkışmış olduğu tespitini içermektedir. Buna göre 1923-1980 yılları arasını kapsayan 57 yılın 44 yılında devletçi politikaların ve 13 yılında ise liberal politikaların uygulandığı, 1980 yılından sonraki 42 yılda ise giderek artan oranda liberal politikaların uygulandığı görülmektedir. Burada altı çizilen diğer bir unsur ise 1980 yılında kadar liberal

dönemlerden sonra gelen çoğu devletçi dönemlerin liberal dönemlerin oluşturduğu tahribatın durdurulması ve düzeltilmesi çabaları olarak ifade edilmesidir. Sermaye girişleri ve cari açıklar açısından özel bir dönem olarak tanımlanan 2003-2020 dönemde cari açıkların daha önceki dönemlerle karşılaştırılmaz ölçüde arttığı ve sürdürülebildiği ifade edilmektedir. Türkiye'nin kısa dönemlerde büyüyebildiği fakat gerçek manada bir ekonomik gelişme elde edemediğinin ifade edildiği söz konusu çalışmada çözüm önerisi olarak, Türkiye'nin iç kaynaklarını mobilize ederek desteklenen iyi planlanmış bir sanayi politikasının oluşturulması gerekliliği ifade edilmektedir (Subaşı, 2023).

Türkiye'de cari açıkların sürdürülebilirliği üzerine çok sayıda ampirik çalışma bulunduğu görülmektedir. Söz konusu çalışmaların bir kısmında sürdürülebilirlik çeşitli yöntemlerle hesaplanan cari hesabın gelir ve gider kalemleri arasındaki eşbütünleşme ilişkisini tahmin ederek, diğer yaklaşımda ise cari işlemler dengesinin gayrisafi yurtiçi hasılaya oranı serilerinin durağanlık sınamalarıyla analiz edilmektedir.

Bu kapsamda ilgili literatürde bazı çalışmalarda cari işlemler dengesinin sürdürülebilirliği yönünde ampirik kanıtlara ulaşıldığı görülmektedir. Örneğin, Kalyoncu (2005) çalışmasında Husted (1992) tarafından geliştirilen yaklaşımı kullanarak ihracat ve ithalat ile net transfer ödemeleri ve net faiz ödemeleri arasındaki eşbütünleşmeyi tahmin ederek Türkiye'nin cari hesabının sürdürülebilirliğini araştırmaktadır. Çalışmada Johansen yaklaşımına dayalı bir eşbütünleşme testi kullanılarak ulaşılan ampirik bulgular Türkiye'nin cari hesabının uzun vadede sürdürülebilir olduğunu ve dönemler arası bütçe kısıtlamasını ihlal etmediğini göstermektedir.

Taşan ve Arıç (2015) çalışmasında, Türkiye'nin cari hesap sürdürülebilirliği çeşitli doğrusal olmayan birim kök testleri ile analiz edilmekte ve Türkiye'de cari işlemler dengesinin sürdürülebilirliği lehine ampirik kanıtlara ulaşılmaktadır.

BRICT (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Türkiye) ülkelerinde doğrusal olmayan birim kök testlerini kullanarak, cari açıkların sürdürülebilirliği sorununun analiz edildiği Ceylan vd (2018) çalışmasında elde edilen ampirik bulgular, söz

konusu ülkelerde içsel ve dışsal kaynaklı şoklara karşı cari işlemler dengesi açıklarının aşırı duyarlı olduğunu, ekonometrik olarak ifade edilecek olursa, cari işlemler dengesi açıklarının doğrusal olmayan bir davranış gösterdiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca çalışmada Brezilya dışındaki ülkelerde cari işlemler dengesi açıklarının sürdürülebilir olduğu bulgusuna ulaşılmaktadır.

Abioğlu vd (2021), doğrusal olmayan birim kök testlerini kullanarak hem düzgün yapısal kırılmayı hem de ortalama değerlere doğru asimetrik uyum hızını dikkate alarak, uzun vadede Türkiye'nin cari işlemler dengesinin gayrisafi yurtiçi hasılaya oranının sürdürülebilirliğini araştırılmaktadır. İnceleme döneminde Türkiye'nin cari işlemler açığının sürdürülebilirliği lehine güçlü ampirik kanıtların elde edildiği çalışmada, cari açıkların GSYİH'nin yaklaşık yüzde 5'i kadar olması durumunda, cari açıkların daha fazla doğrudan yabancı yatırım girişi ve ekonomideki üretken faaliyetlere daha fazla yönelen uzun vadeli dış borçlanmaya izin vermesi halinde sürdürülebilir olduğunu fakat yurt içi yatırımlar ağırlıklı olarak kısa vadeli dış borçlanma ile finanse ediliyorsa, uzun vadede GSYİH'nin yaklaşık yüzde 5'i kadar cari açık vermenin, içsel sorunlara yol açabileceği ifade edilmektedir.

Kronik cari işlemler açığı sorunu yaşayan beş kırılgan ekonomi olarak ifade edilen BASIT (Brezilya, Arjantin, Güney Afrika, Hindistan, Türkiye) ülkelerinde cari işlemler dengesi sürdürülebilirliğinin incelendiği çalışmada Oruç (2024), ekonometrik yöntem olarak doğrusal birim kök testleri ile birlikte, dalgacık tabanlı (wavelet-based) KSS -WKSS ve Fourier dalgacık tabanlı (wavelet-based) KSS-FWKSS birim kök testlerini kullanmakta ve doğrusal olmayan birim kök testlerinin dalgacık dönüşümünden elde edilen ampirik bulguların, Türkiye hariç incelenen ülkelerde cari hesap dengesinin sürdürülemez olduğunu gösterdiğini ifade etmektedir.

Cari işlemler açığının sürdürülebilirliği/dönemler arası cari hesap modelinin geçerliliğini Türkiye'de enflasyon hedeflemesi rejimi öncesi ve sonrası dönem için doğrusal olmayan birim kök testleri kullanılarak araştırılan çalışmada Ceylan ve Çeviş (2012), enflasyon hedeflemesi rejimi öncesi dönem için Türkiye'de cari işlemler dengesi açıklarının sürdürülebilir fakat enflasyon hedeflemesi rejimi sonrası

dönemde ise sürdürülemez nitelikte olduğunu ortaya koyan ampirik kanıtlara ulaşmaktadır.

Bari (2021, Türkiye'deki cari açıkların sürdürülebilirliğini dinamik dönemler arası bütçe kısıt modeli çerçevesinde analiz etmektedir. Çalışmada cari işlemler dengesinin gayri safi yurtiçi hasılaya oranı serisinin durağanlığı FKPSS durağanlık testi, FADF birim kök testi ve geleneksel ADF ve KPSS birim kök testleri ile incelenmektedir. Çalışmada kullanılan FKPSS birim kök test sonuçları, cari işlemler dengesinin gayrisafı yurtiçi hasılaya oranının doğrusal olmayan bir şekilde durağan olduğunu göstermektedir. Çalışmada elde edilen ampirik bulguya göre, söz konusu serinin, çeşitli nedenlerle cari işlemler hesabında meydana gelen şoklara rağmen uzun vadeli ortalamasına dönme eğiliminde olduğu görülmektedir. Bu bulgu, Türkiye'de cari işlemler açığının sürdürülebilir olduğunu göstermektedir.

Türkiye üzerine ilgili literatürde cari işlemler dengesinin sürdürülebilir olmadığı yönünde ampirik kanıtlara ulaşan çalışmaların bulunduğu da görülmektedir. Bu doğrultuda, Çeçen ve Xiao (2014) çalışmalarında Türkiye ekonomisinde cari işlemler hesabının uzun vadeli dinamikleri başka bir ifadeyle cari işlemler açığının uzun vadeli sürdürülebilirliği, uzun vadeli dönemler arası bütçe kısıtlamasının doğrusal olmayan karakterizasyonu ve durağanlık testleri ile analiz edilmektedir. Çalışmada elde edilen ampirik bulgular, inceleme döneminde Türkiye'de zamanlararası bütçe kısıtlamasının uzun vadede karşılanmayacağı başka bir ifadeyle cari açıkların sürdürülebilir olmadığını ortaya koymaktadır.

İyidoğan ve Turan (2018), Husted'ın (1992) teorik modelini kullanarak Macaristan, Polonya, Çek Cumhuriyeti ve Türkiye'nin cari işlemler açığının sürdürülebilirliğini araştırılmaktadır. Doğrusal ve doğrusal olmayan birim kök testleri kullanılarak elde edilen ampirik bulgular, incelenen tüm ülkelerde cari açıkların sürdürülemez olduğuna dair kanıt sunmaktadır.

Turizm sektörünün Türkiye'deki cari açığın sürdürülebilirliği üzerindeki etkisini araştırdığı çalışmasında Ongan (2008), ekonometrik yöntem olarak birim kök ve eşbütünleşme testlerini kullanarak ve ihracat ve turizm gelirleri ile ithalat ve turizm harcamaları serileri arasındaki uzun vadeli ilişki incelemektedir. Söz konusu

çalışmada ulaşılan ampirik bulgular, cari işlemler dengesinde turizm gelirlerinin payının artmasına rağmen Türkiye'deki cari işlemler açığının sürdürülemez olduğunu göstermektedir.

2.2. Veri Seti ve Ekonometrik Metodoloji

2.2.1. Veri Seti

Bu çalışmada, Türkiye’de ihracatın ithalatı karşılama oranı serisinin durağanlık özellikleri 1923-2023 yılları arasını kapsayan dönem için araştırılmaktadır. Çalışmada kullanılan ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)’ten temin edilen verilerin inceleme dönemine ait tanımlayıcı istatistikleri Tablo 10’da sunulmaktadır.

Tablo 10. İhracatın İthalatı Karşılama Oranı Serisinin Tanımlayıcı İstatistikleri

Ortalama	0.766	Standart Sapma	0.278
Medyan	0.696	Çarpıklık	1.710
Maksimum	1.804	Basıklık	6.532
Minimum	0.295	Jarque-Bera	99.827 (0.000)

Not: Parantez içindeki değer olasılık değerini göstermektedir.

Çalışmaya konu serinin Tablo 10’da sunulan tanımlayıcı istatistikler incelendiğinde, 1923-2023 yıllarını kapsayan inceleme döneminin ortalamasının yaklaşık yüzde 77 seviyesinde olduğu ve serinin sahip olduğu en yüksek ve en düşük değerlerin ise sırasıyla yine yaklaşık yüzde 180 ve yüzde 28 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Söz konusu tabloda sunulan ve incelenen değişkenin oynaklık değerini temsil eden standart sapma değeri ise 0.278 olarak hesaplanmaktadır. Tanımlayıcı istatistikler kapsamında son olarak serinin dağılım özelliklerine bakıldığında, çarpıklık ve basıklık değerleri ile Jarque-Bera test istatistiğinin sırasıyla 1.710, 6.652 ve 99.827 olduğu görülebilmektedir. Söz konusu bu değerler incelemeye konu olan serinin normal dağılıma sahip olmadığını ortaya koymaktadır.

Herhangi bir y_t zaman serisinin durağanlığının, zaman serisinin ortalamasının zaman boyunca sabit olması ($E(y_t) = \mu$), serinin varyansının zaman boyunca sabit olması ($Var(y_t) = \sigma^2$) ve söz konusu serinin kendi gecikmeleriyle olan

kovaryansının zaman boyutundan bağımsız bir biçimde gecikme uzunluğuna bağlı olarak değişmesi ($Cov(y_t, y_{t-k}) = \rho_k$) olarak ifade edilen üç koşulun sağlanması durumunda gerçekleştiği ifade edilmektedir (Mert ve Çağlar 2023).

Çalışmada, inceleme döneminde Türkiye’de ihracatın ithalatı karşılama oranı serisinin durağanlık özellikleri, geleneksel Artırılmış Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi, doğrusal olmayan serilerde durağanlık analizi gerçekleştiren Kruse (2011) birim kök testi, yapısal kırılmaların ve doğrusal dışılığın birlikte kabul edildiği Hepsağ (2021) birim kök testi ve veri kümelerini tanımlamak, kategorize etmek veya tahmin etmek için yetkin, çok amaçlı bir yaklaşım aracı olarak kabul edilen yeni nesil otoregresif sinir ağları birim kök testi (ARNN-ADF) kullanılarak araştırılmaktadır.

2.2.2. Ekonometrik Metodoloji

2.2.2.1. Artırılmış Dickey-Fuller ADF Birim Kök Testi

Literatürde zaman serilerinin durağanlık özelliklerinin araştırılmasında en yaygın şekilde kullanılan birim kök testi konumunda bulunan ve Dickey ve Fuller (1979, 1981) tarafından geliştirilmiş olan Standart Dickey – Fuller birim kök testi (DF), rassal yürüyüş sürecinin birinci farkından yararlanmaktadır. Söz konusu birim kök testinde sabitsiz - trendsiz, sabitli ve sabitli - trendli modeller aşağıda sırasıyla 1, 2 ve 3 numaralı denklemlerle gösterilmektedir.

$$\Delta y_t = \delta y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$\Delta y_t = \mu + \delta y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (2)$$

$$\Delta y_t = \mu + \beta_t + \delta y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3)$$

Standart Dickey – Fuller birim kök testinde birim kökün varlığında, $\delta = 1 - \phi = 0$ başka bir ifadeyle $\phi = 1$ olurken, durağan bir seri için ise $\delta = 1 - \phi < 0$ yani $\phi < 1$ olmaktadır. Bu durumda hipotezler ise $H_0: \delta=0$ (birim kök mevcuttur, seri durağan değildir) ve alternatif hipotez ise $H_1: \delta<0$ (seri durağandır) şeklinde ifade edilmektedir. Standart Dickey – Fuller birim kök testi AR(1) sürecinden yararlanmakta ve incelenen seride daha yüksek bir korelasyon

olduğunda ε_t temiz dizi olma özelliğini kaybetmektedir. Artırılmış Dickey-Fuller birim kök testi (ADF) ise söz konusu bu sorunu çözmek için AR(1) süreci yerine AR(p) sürecinden faydalanmakta ve denkleme p gecikmeli fark terimlerini eklemektedir. Bu durumda sabitsiz - trendsiz, sabitli ve sabitli - trendli modeller aşağıda sırasıyla 4, 5 ve 6 numaralı denklemlerle gösterilmektedir.

$$\Delta y_t = \delta y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \beta_i \Delta y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (4)$$

$$\Delta y_t = \mu + \delta y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \beta_i \Delta y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (5)$$

$$\Delta y_t = \mu + \beta_t + \delta y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \beta_i \Delta y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (6)$$

Birim kök hipotezlerinin Standart Dickey – Fuller birim kök testinde olduğu gibi ifade edilen Artırılmış Dickey-Fuller birim kök testinde, hesaplanan test istatistikleri ilgili kritik değerden küçük olduğunda yokluk hipotezi reddedilmektedir (Mert ve Çağlar 2023).

2.2.2.2. Kruse (2011) Birim Kök Testi

Doğrusal olmayan serilerde durağanlık analizi gerçekleştiren bir birim kök testi olan Kruse (2011) birim kök testi ESTAR model yapısını esas almakta ve aşağıdaki denklemle ifade edilmektedir.

$$\Delta y_t = \phi y_{t-1} (1 - \exp\{-(1 - \exp\{-\gamma(y_{t-1} - c)^2\})\gamma(y_{t-1} - c)^2\}) + \varepsilon_t \quad (7)$$

Söz konusu denklemde $G(y_{t-1}; \gamma, c) = (1 - \exp\{-\gamma(y_{t-1} - c)^2\})$ olmak üzere KSS birim kök testinde takip edilen prosedürde olduğu gibi ($\gamma = 0$) etrafında birinci mertebeden Taylor açılımı kullanılarak aşağıda ifade edilen yardımcı regresyon denklemine ulaşılmaktadır.

$$\Delta y_t = \beta_1 y_{t-1}^3 + \beta_2 y_{t-1}^2 + \beta_3 y_{t-1} + \mu_t \quad (8)$$

Burada ifade edilen eşitlikte birim kök testinin gücünün artırılabilmesi için $\beta_3 = 0$ düzenlemesi yapıldığında 8 numaralı denklem yeniden yazıldığında 9 numaralı denkleme ulaşılmaktadır.

$$\Delta y_t = \beta_1 y_{t-1}^3 + \beta_2 y_{t-1}^2 + \mu_t \quad (9)$$

Söz konusu denklemde $\beta_1 = \gamma\phi$ ve $\beta_2 = -2c\gamma\phi$ olarak ifade edilen ve incelemeye konu olan zaman serisinin farklı düzeyleri için, ham, ortalamadan arındırılmış ve ortalamadan ve eğilimden arındırılmış veri şekline göre tahmin edilmekte ve doğrusal olmayan τ birim kök test istatistiği $\tau = t_{\beta_2=0}^2 + 1(\hat{\beta}_1 < 0)t_{\beta_1}^2$ şeklinde hesaplanmaktadır. Kruse (2011) birim kök testinde $\beta_1 = \beta_2 = 0$ temel hipotezi $\beta_1 < 0, \beta_2 \neq 0$ alternatif hipotezine karşı sınanmakta ve τ test istatistiğinin söz konusu birim kök testinin kritik tablo değerlerinden küçük olması durumunda seride birim kök bulunmaktadır temel hipotezi reddedilememektedir (Kruse, 2011).

2.2.2.3.Hepsağ (2021) Birim Kök Testi

Yapısal kırılmaların ve doğrusal dışılığın birlikte kullanıldığı bir birim kök testi olan Hepsağ (2021) birim kök testi, Kruse (2011) birim kök testinin alternatifi olarak değerlendirilmekte ve hem yapısal değişimi zaman içinde farklı rejimler arasında yumuşak bir geçiş olarak modellemekte hem de Kruse (2011) tarafından önerilen ESTAR modeli aracılığıyla doğrusal olmayanlıkları içermektedir. Hepsağ (2021) birim kök testinde aşağıda gösterilen üç lojistik yumuşak geçiş modeli ele alınmaktadır.

$$\text{Model A: } y_t = \alpha_1 + \alpha_2 S_t(\lambda, \tau) + v_t \quad (10)$$

$$\text{Model B: } y_t = \alpha_1 + \beta_1 t + \alpha_2 S_t(\lambda, \tau) + v_t \quad (11)$$

$$\text{Model C: } y_t = \alpha_1 + \beta_1 t + \alpha_2 S_t(\lambda, \tau) + \beta_2 S_t(\lambda, \tau) + v_t \quad (12)$$

Denklemlerde v_t sıfır ortalama ve birim varyans ile normal dağılım gösteren hata terimini ve aşağıda açılımı verilen $S_t(\lambda, \tau)$ de T büyüklüğündeki bir örneklem temelinde lojistik düzgün geçiş fonksiyonunu ifade etmektedir.

$$S_t(\lambda, \tau) = [1 + \exp\{-\lambda(t - \tau T)\}]^{-1} \quad \lambda > 0 \quad (13)$$

Söz konusu denklemde bulunan τ , geçiş orta noktasının zamanlamasını ifade etmekte ve λ tarafından belirlenmektedir. Lojistik düzgün geçiş fonksiyonunda yer alan v_t sıfır ortalamalı $I(0)$ olarak varsayıldığında, Model A'da y_t başlangıç değeri olan α_1 ve son değer olan $\alpha_1 + \alpha_2$ kadar değişen bir ortalama etrafında durağan olduğu ifade edilmektedir. Model B'de Model A'ya benzer bir şekilde kesme noktasının α_1 değerinden $\alpha_1 + \alpha_2$ değerine kadar değişmekte fakat sabit bir eğim terimi içermektedir. Model C'de ise şekilde kesme noktasının α_1 değerinden $\alpha_1 + \alpha_2$ değerine kadar değişmekte ek olarak eğim de β_1 değerinden $\beta_1 + \beta_2$ değerine değişmektedir.

Hepsağ (2021) birim kök testinde ilk aşamadasında, model A, B ve C'yi tahmin etmek için doğrusal olmayan en küçük kareler algoritması kullanılmakta ve ardından doğrusal olmayan en küçük kareler kalıntıları hesaplanmaktadır.

$$\text{Model A: } \hat{v}_t = y_t - \hat{\alpha}_1 + \hat{\alpha}_2 S_t(\hat{\lambda}, \hat{\tau}) \quad (14)$$

$$\text{Model B: } \hat{v}_t = y_t - \hat{\alpha}_1 - \hat{\beta}_1 t + \hat{\alpha}_2 S_t(\hat{\lambda}, \hat{\tau}) \quad (15)$$

$$\text{Model C: } \hat{v}_t = y_t - \hat{\alpha}_1 - \hat{\beta}_1 t + \hat{\alpha}_2 S_t(\hat{\lambda}, \hat{\tau}) - \hat{\beta}_2 S_t(\hat{\lambda}, \hat{\tau}) \quad (16)$$

Birim kök testinin ikinci adımında, Kruse (2011) tarafından geliştirilen birim kök testini ilk aşamada elde edilen kalıntılara uygulanmaktadır. Burada, Kruse (2011) tarafından geliştirilen ESTAR modeli birim kök testinin stratejisine uygun olarak aşağıdaki şekilde değiştirilmekte ve sıfır olmayan konum parametresi c dikkate alınmaktadır.

$$\Delta \hat{v}_t = \gamma \hat{v}_{t-1} (1 - \exp\{-\theta(\hat{v}_{t-1} - c)^2\}) + \varepsilon_t \quad (17)$$

Denklemde ifade edilen burada $\hat{v}_t$, ilk adımda tahmin edilen doğrusal olmayan en küçük kareler kalıntılarını göstermektedir. Burada Kruse (2011) birim kök testinde önerildiği gibi 17 numaralı denklem için birinci dereceden Taylor yaklaşımı uygulanmakta ve aşağıda gösterilen yardımcı regresyon elde edilmektedir.

$$(18)$$

$$\Delta \hat{v}_t = \delta_1 \hat{v}_{t-1}^3 + \delta_2 \hat{v}_{t-1}^2 + \sum_{i=1}^p \psi_i \Delta \hat{v}_{t-1} + \varepsilon_t$$

Elde edilen yardımcı regresyonda, boş hipotez $H_0: \delta_1 = \delta_2 = 0$ ve alternatif hipotez ise $H_0: \delta_1 < 0, \delta_2 \neq 0$ olarak ifade edilmektedir. Hepsağ (2021) birim kök testinde test istatistiği aşağıda ifade edilen denklemle hesaplanmaktadır.

$$\tau_{SNL\alpha} = \tau_{SNL\alpha(\beta)} = \tau_{SNL\alpha\beta} = \left(\hat{\psi}_{22} - \frac{\hat{\psi}_{21}^2}{\hat{\psi}_{11}} \right) \left(\hat{\delta}_2 - \delta_1 \frac{\hat{\psi}_{11}}{\hat{\psi}_{11}} \right)^2 + 1(\hat{\delta}_1 < 0) \frac{\hat{\delta}_1^2}{\hat{\psi}_{11}} \quad (19)$$

Söz konusu denklemde, $\hat{\psi}_{22}, \hat{\psi}_{11}$ ve $\hat{\psi}_{21}$ varyans – kovaryans matrisinin elemanlarını ifade etmektedir. Model A, Model B ve Model C için test istatistikleri sırasıyla $\tau_{SNL\alpha}, \tau_{SNL\alpha(\beta)}$ ve $\tau_{SNL\alpha\beta}$ olarak esas alınmaktadır.

2.2.2.4. Otoregresif Sinir Ağları (ARNN-ADF) Birim Kök Testi

İnsan beyninin yeteneklerini modelleme girişimi olarak tanımlanan sinir ağları, geleneksel istatistiksel teknikler için oldukça sağlam bir alternatif olarak önerilen veri odaklı bir modelleme yaklaşımı olarak nitelendirilmektedir. Sinir ağları, deneyimlerden öğrenme ve genelleme yetenekleriyle karakterize edilmekte ve bu da sinir ağlarının, aksi tanımlanması zor olabilecek verilerdeki karmaşık etkileşimleri yakalamalarını sağlamaktadır. Artırılmış Dickey-Fuller (ADF) birim kök testine dayandığı için Otoregresif Sinir Ağları (ARNN-ADF) Birim Kök Testi olarak isimlendirilen birim kök testinin temel avantajı, makroekonomik dinamiklerin altında yatan karmaşık doğrusal olmayan yapıyı etkili bir şekilde yakalayan sinir ağının gizli katmanında yatmaktadır. Söz konusu model, “lineer”, “kuadratik” ve “kübik” terimleri tek bir doğrusal olmayan test çerçevesine entegre ederek hem doğrusal hem de doğrusal olmayan davranışları bünyesinde barındırmaktadır. İlgili literatürdeki diğer doğrusal olmayan modellerden farklı olarak Otoregresif Sinir Ağları (ARNN-ADF) Birim Kök Testinin veri odaklı olması ve fonksiyonel formula ilgili önceki varsayımlardan bağımsız olması söz konusu modelin ekonomik ve finansal zaman serileri için çeşitli doğrusal olmayan modelleri doğru bir şekilde oluşturma

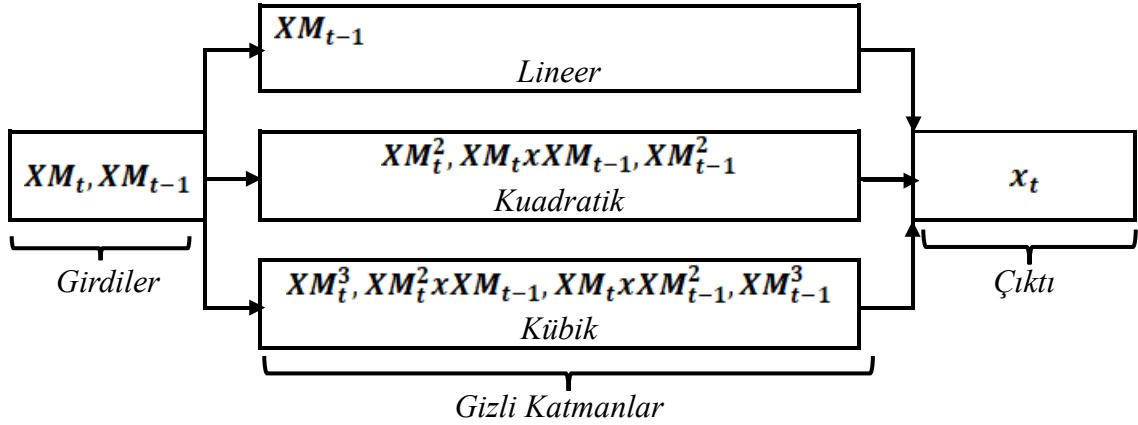
kapasitesini kolay hale getirmektedir. (Daştan 2024; Çağlar vd 2024a, Çağlar vd 2024b; Çağlar vd 2025; Bulut 2025).

Söz konusu Otoregresif Sinir Ağları (ARNN-ADF) Birim Kök Testi için regresyon modeli aşağıda 20 numaralı denklemde gösterildiği şekilde ifade edilmektedir (Yaya vd 2021):

$$\Delta x_t = \alpha + \beta t + k_1 \rho x_{t-1} + k_{11} x_{t-1}^2 + k_{111} x_{t-1}^3 + \sum_{j=1}^q z_j \Delta x_{t-j} + \varepsilon_t \quad (20)$$

Söz konusu denklemde, α, t, z ve q terimleri, sabit, trend, büyütme katsayısı ve bir bilgi kriteri ile tespit edilen optimum gecikme uzunluğunu temsil etmektedir. Ayrıca yine denklemde bulunan, k_1, k_{11} ve k_{111} katsayıları sırasıyla lineer, kuadratik ve kübik bileşenler için katsayıları ifade etmektedir.

Bu kapsamda çalışmanın konusu olan ihracatın İthalatı karşılama oranı serisi (XM) serisi için ARNN-ADF modelinin işleyiş mekanizması Şekil 1'de sunulmaktadır (Jingyi vd 2022):

Şekil 3. ARNN-ADF Birim Kök Testi¹

Üçüncü nesil birim kök testlerinden biri olan Otoregresif Sinir Ağları (ARNN-ADF) Birim Kök Testi, veri kümelerini tanımlamak, kategorize etmek veya

¹ ARNN-ADF modelinin işleyiş mekanizması Jingyi vd. (2022) çalışmasından uyarlanmıştır.

tahmin etmek için yetkin, çok amaçlı bir yaklaşım aracı olarak ifade edilmekte ve öğrenme sürecinde değişkenlerin doğrusal olmamasını dikkate aldığı için son zamanlarda ekonomik ve finansal serileri analiz etmek için sıklıkla kullanılmaktadır. Söz konusu birim kök testinin, normal dağılmayan serilerde kullanılabildiği ve standart zaman serisi yaklaşımlarından daha üstün olduğunun kanıtlandığı görülmektedir (Falat ve Pancikova 2015; Çağlar vd 2024a).

Çalışma kapsamında, 1960-2024 yılları arasını kapsayan dönem için askeri yük serisinin durağan olup olmadığının araştırılmasında kullanılan ARNN-ADF birim kök testi, geleneksel ADF birim kök testine benzer bir şekilde test edilmektedir. Diğer bir ifadeyle ARNN-ADF test istatistiği Monte Carlo simülasyonlarına dayalı olarak hesaplanan kritik değerle mukayese edilerek serinin durağan olup olmadığına karar verilmektedir. Söz konusu test istatistiğinin hesaplanan kritik değerlerden küçük olduğu görüldüğünde serinin durağan olmadığını iddia eden sıfır hipotezi reddedilmekte ve incelenen serinin durağan olduğu ifade edilmektedir (Yaya vd 2021).

2.3. Ampirik Bulgular

Türkiye’de ihracatın ithalatı karşılama oranı serisinin 1923-2023 yılları arasını kapsayan dönem için durağanlık özellikleri yukarıda metodolojisi anlatılan geleneksel Artırılmış Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi, Kruse (2011) birim kök testi, Hepsağ (2021) birim kök testi ve yeni nesil otoregresif sinir ağları (ARNN-ADF) birim kök testi kullanılarak araştırılmaktadır. Söz konusu birim kök testleriyle elde edilen ampirik bulgular aşağıda sunulmaktadır.

Artırılmış Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi sonuçlarının sunulduğu Tablo 11 incelendiğinde test istatistiğinin kritik değerlerden büyük olduğu görülmektedir. Artırılmış Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi sonucunda elde edilen ampirik bulgu, incelenen serinin durağan olmadığı anlamına gelmektedir.

Tablo 11. Artırılmış Dickey-Fuller (ADF) Birim Kök Test Sonuçları			
Test İstatistiği	Kritik Değerler		
	%1	%5	%10
-2.960	-4.030	-3.442	-3.149

Doğrusal olmayan serilerde durağanlık analizi gerçekleştiren Kruse (2011) birim kök test sonuçları Tablo 12’de sunulmaktadır. Söz konusu tablo incelendiğinde, ham, ortalamadan arındırılmış ve trendden arındırılmış veriler için hesaplanan test istatistiklerinin kritik değerlerden büyük olduğu ve inceleme döneminde Türkiye’de ihracatın İthalatı karşılama oranı serisinin durağan olduğu ampirik bulgusuna ulaşıldığı görülmektedir.

Tablo 12. Kruse (2011) Birim Kök Test Sonuçları²		
Ham Veri	Ortalamadan Arındırılmış Veri	Trendden Arındırılmış Veri
Test İstatistiği	Test İstatistiği	Test İstatistiği
16.51801***	29.84955***	31.46722***

Yapısal kırılmaların ve doğrusal dışılığın birlikte kullanıldığı Hepsağ (2021) birim kök testi sonuçları Tablo 13’te sunulmaktadır. Söz konusu tablo incelendiğinde, Model A, Model B ve Model C için hesaplanan test istatistiklerinin kritik değerlerden büyük olduğu ve söz konusu modellerde kırılma tarihlerinin sırasıyla 1950, 1956 ve 1948 yılları olarak belirlendiği görülmektedir. Bu durum Hepsağ (2021) birim kök testine göre inceleme döneminde Türkiye’de ihracatın İthalatı karşılama oranı serisinin durağan olduğu anlamına gelmektedir.

Tablo 13. Hepsağ (2021) Birim Kök Testi Sonuçları³					
Model A		Model B		Model C	
Test İstatistiği	Kırılma Tarihi	Test İstatistiği	Kırılma Tarihi	Test İstatistiği	Kırılma Tarihi
35.70663***	1950	38.99857***	1956	23.53857***	1948

Otoregresif Sinir Ağları (ARNN-ADF) birim kök testi sonuçlarının sunulduğu Tablo 14 incelendiğinde test istatistiğinin önyüklemeli kritik değerlerden büyük

²Yüzde 10, yüzde 5 ve yüzde 1 için kritik tablo değerleri **ham veri** için sırasıyla, 7.85, 9.53 ve 13.15; **ortalamadan arındırılmış veri** için sırasıyla, 8.60, 10.17 ve 13.75; **trendden arındırılmış veri** için yine sırasıyla, 11.10, 12.82 ve 17.10 olarak hesaplanmıştır.

³Yüzde 10, yüzde 5 ve yüzde 1 için kritik tablo değerleri **Model A** için sırasıyla, 8.925, 9.839 ve 13.567; **Model B** için sırasıyla, 10.749, 12.621 ve 16.895; **Model C** için yine sırasıyla, 10.749, 12.621 ve 16.897 olarak hesaplanmıştır.

olduğu görülmektedir. Otoregresif Sinir Ağları (ARNN-ADF) birim kök testi birim kök testi sonucunda elde edilen ampirik bulgu, incelenen serinin durağan olmadığı anlamına gelmektedir.

Tablo 14. Otoregresif Sinir Ağları (ARNN-ADF) Birim Kök Test Sonuçları			
Test İstatistiği	Kritik Değerler		
	%1 Önyüklemeli Kritik Değer	%5 Önyüklemeli Kritik Değer	%10 Önyüklemeli Kritik Değer
-1.179	-9.902	-6.841	-5.522

Türkiye’de ihracatın İthalatı karşılama oranı serisinin 1923-2023 yılları arasını kapsayan dönem için durağanlık özelliklerinin incelenmesi için kullanılan birim kök test sonuçları değerlendirildiğinde, Kruse (2011) birim kök testi ve Hepsağ (2021) birim kök testi bulgularının inceleme döneminde söz konusu serinin durağan olduğu, Artırılmış Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi ve otoregresif sinir ağları (ARNN-ADF) birim kök testi ampirik bulgularına göre ise inceleme döneminde Türkiye’de ihracatın İthalatı karşılama oranı serisinin durağan olmadığı başka bir ifadeyle birim kök içerdiği bulgusuna ulaşıldığı görülmektedir.

Bu kapsamda elde edilen ampirik bulgular bir bütün olarak değerlendirildiğinde, metodolojik olarak daha üstün ve veri yapısına daha uygun olan otoregresif sinir ağları (ARNN-ADF) birim kök testi sonucunda elde edilen ampirik bulgunun yani inceleme döneminde Türkiye’de ihracatın ithalatı karşılama oranı serisinin durağan olmadığı bulgusunun esas alınması gerektiği değerlendirilmektedir.

Türkiye’de inceleme döneminde dış ticaret dengesini ifade eden ihracatın ithalatı karşılama oranı serisinin birim kök içerdiği başka bir ifadeyle durağan olmadığı bulgusu, dış ticaret dengesinin sağlanmasına yönelik alınacak politika tedbirlerinin başarılı olabileceği anlamına gelmektedir. Çalışmada ulaşılan ampirik bulgu doğrultusunda, Türkiye’de dış ticaret dengesinin sağlanabilmesi için hangi politika tedbirlerinin alınması gerektiği sorusunun cevabı politika yapıcılar için önem arz etmektedir.

Bu kapsamda ilgili literatürde, Türkiye'nin, ülkenin ihraç ettiği malların üretiminin bütün aşamalarını ülke içerisinde tamamladığı ve tamamı yerli üretim olan nihai malı ihraç ettiği geleneksel dış ticaret yaklaşımından farklı olarak nihai malın içerdiği katma değer farklı ülkeler tarafından üretildiği bir üretim örgütlenmesi durumunu ifade eden bir kavram olan küresel değer zincirinin bir parçası olmaya yönelik stratejiler geliştirmesinin ve sanayisinin teknolojik dönüşümünün de bu amaç çerçevesinde planlamasının ve Türkiye'nin iç kaynaklarını mobilize ederek desteklenen iyi planlanmış bir sanayi politikasının oluşturulmasının gerekliliğini ifade eden görüşler bulunmaktadır (Yazgan ve Şengül 2023; Subaşat 2023).

Dünya ticaretinde 1990'lı yıllardan sonra meydana gelen küreselleşme dalgasının ardından uluslararası ticaret dikkat çekici bir biçimde genişlerken, ülkelerin dış ticarete iş bölümünün ve üretim zincirinin yeni bir örgütlenmesi çerçevesinde katıldıkları ve bu hususun da küresel değer zinciri şeklinde kavramsallaştırıldığı görülmektedir. Değer zinciri, bir malın veya hizmetin tüketicinin kullanımına hazır son haline gelene kadar geçirdiği tüm aşamaları ifade etmektedir. Değer zinciri, bir veya birden fazla firma, sektör ve ülkeyi kapsayabilmektedir. Bu kapsamda, bir malın üretiminin takip eden çeşitli aşamaları birden fazla ülkede tamamlanıyorsa değer zinciri kavramı küresel değer zinciri kavramına dönüşmektedir. Başka bir ifadeyle, geleneksel iş bölümü, bir malın tüm üretim/değer zincirinin bir ülke içinde olmasını, yani belli ülkelerin belli malların üretiminin tüm aşamalarında uzmanlaşmasını ifade ederken, küresel değer zinciri kavramıyla ortaya çıkan uzmanlaşma, bazı mallar için bazı üretim aşamalarında, bazı ülkelerin uzmanlaşması hususuna dayanmaktadır. Bu doğrultuda da küresel değer zinciri kavramı bağlamında günümüzde oluşan uluslararası iş bölümünün, geleneksel iş bölümünden çok daha karmaşık bir biçimde ülkelerin üretimlerinin ve iş ilişkilerinin birbirlerine daha bağımlı hale gelmesine yol açtığı ifade edilmektedir. Günümüzde ülkelerin ihraç edilen bir malın üretimine ne şekilde katkıda bulunduğuyla ilgili olarak küresel değer zincirine farklı şekillerde katılabildikleri görülebilmektedir. Eğer bir ülkenin ihracatı, küresel değer zincirinin son halkasında yani tüketicinin kullanımı için ihraç edilecek malın üretiminin ilk aşamalarına tekabül ediyorsa başka bir ifadeyle, ihraç edilen mallar, ihraç edilecek nihai malın

üretiminde kullanılacak hammadde, girdi, ara mali içeriyorsa bu ileriye yönelik katılım (forward participation), ihracat edilen mal tüketicinin nihai kullanımı için ise ve bu malın üretiminde başka ülkeler tarafından üretilmiş ithal girdi, ara malı, hammadde gerekiyorsa bu ise geriye yönelik katılım (backward participation) şeklinde adlandırılmaktadır. Bu kapsamda, ülkelerin küresel değer zincirine hem ileri hem de geri yönlü katılım sağladıkları ve bu doğrultuda da küresel düzeyde meydana gelen arz ve talep yönlü şoklarından etkilenecekleri ve küresel değer zincirinin varlığının da bu şokların yayılmasına katkıda bulunacağı ifade edilmektedir. Türkiye'nin 1990'lı yılların ortalarından itibaren hem ileri hem de geri yönelik küresel değer zincirine bağlı ihracatının toplam ihracat içerisindeki payının arttığı ifade edilmektedir (Yazgan 2020; Yazgan ve Şengül 2023).

Küresel değer zincirinde Türkiye'nin konumunun değerlendirdikleri çalışmalarında Savacı ve Seymen (2022), Türkiye'nin büyük ölçüde işgücü maliyetlerinin düşüklüğü üzerinden uluslararası iş bölümü/küresel değer zincirini içerisinde yer aldığı bulgusuna ulaşmaktadır. Çalışmada ulaşılan bulgulara göre, giyim, otomotiv, gıda, inşaat, elektrik-elektronik, kâğıt, mobilya ve lojistik sektörlerinin günümüzün uluslararası yeni iş bölümü yaklaşımına uygun bir yapıyı ortaya koyduğu ifade edilmektedir. Bunun yanında, Türkiye'nin küresel değer zinciri içerisinde yer almadığı; ülke içinde ve ülkeler arası karşılaştırmada yüksek ücret ödeyen ve yüksek çalışan başına katma değer üreten sektörler, ifade edilen söz konusu bu özelliklerinden dolayı, Türkiye'nin küresel değer zinciri içerisindeki konumunu belirleyen uzmanlaştığı sektörler arasında bulunmadığı görülmektedir. Bu nedenle söz konusu çalışmada ifade edilen sektörlerin çeşitli politikalarla Türkiye'nin uluslararası üretim zincirlerinde konumlandığı sektörler haline getirilmesi için, "yüksek ücret ve yüksek katma değer" bileşiminden vazgeçmesi gerekebileceği ve bu noktada politika yapıcılar açısından en büyük politik ikilemin, ekonomik gelişme dinamiği yaratacak bir ulusal üretim ve istihdam planlaması ile mevcut yapıyla uluslararası küresel üretim zincirinin bir parçası olunması olarak ifade edilen çelişkili durumda yapacakları politika tercihinin olacağı savunulmaktadır (Savacı ve Seymen 2022).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze uzanan yüzyıllık süreçte Türkiye'nin dış ticareti, uygulanan iktisat ve dış ticaret politikalarının yönlendirdiği sürekli bir dönüşüm ve uyum süreci yaşamıştır. 1923–1929 yılları arasında liberal ilkeler çerçevesinde şekillenen dış ticaret yapısı, 1930'lu yıllarda devletçilik ve korumacı politikaların etkisiyle daha kontrollü bir niteliğe bürünmüştür. II. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası ekonomik sistemde yaşanan dönüşümler, Türkiye'nin dış ticaret stratejilerini de etkilemiş; 1960'lı ve 1970'li yıllarda uygulanan ithal ikameci sanayileşme modeli, sanayi mallarının ihracattaki payını artırsa da ithalat bağımlılığını kalıcı hale getirmiştir. 1980 sonrasında ise dışa açılma ve serbestleşme politikalarıyla birlikte ihracata dayalı büyüme stratejisi benimsenmiş, dış ticaret hacmi hızla genişlemiş ve Türkiye dünya ekonomisiyle daha güçlü bir entegrasyon sürecine girmiştir. Bununla birlikte, ithal girdilere olan yapısal bağımlılık ve kronik dış ticaret açığı, ekonomik kırılganlıkların sürekliliğini sağlamıştır. Dolayısıyla dış ticaret, Cumhuriyet dönemi boyunca uygulanan politikaların hem başarısını hem de devam eden yapısal sorunlarını yansıtan temel göstergelerden biri olmuştur

Türkiye'nin izlediği dış ticaret politikalarının yüksek ticaret-yüksek cari açıkla karakterize olan serbest piyasaya dayalı dışa açık çizgi ve düşük ticaret-düşük cari açıkla karakterize edilen devletçi ve korumacı çizgi olmak üzere iki ana çizgi arasına sıkışmış olduğu görülmektedir. Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze Türkiye'nin en temel sorunlarından birisinin dış ticaret dengesi (açığı) sorunu olduğu kabul edilmektedir.

Bu doğrultuda tezde, 1923-2023 yıllarını kapsayan dönemde Türkiye'de dış ticaret açıklarının, ihracatın ithalatı karşılama oranı serisi üzerinden durağanlık özellikleri incelenerek değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Teorik düzeyde, dış ticaret hadleri, reel kur ve dış ticaret açıkları arasındaki ilişkinin daha yakından ihracatın ithalatı karşılama oranı üzerinden incelenebileceği ifade edilmektedir. Teorik olarak herhangi bir zaman serisinin durağanlığı, ortalamasının zaman boyunca sabit olması, serinin varyansının zaman boyunca sabit olması ve serinin kendi gecikmeleriyle olan kovaryansının zaman boyutundan bağımsız bir biçimde gecikme uzunluğuna bağlı olarak değişmesi olarak ifade edilen üç koşulun

sağlanması durumunda gerçekleşmektedir. İnceleme döneminde Türkiye’de ihracatın ithalatı karşılama oranı serisinin durağanlık özellikleri, geleneksel Artırılmış Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi, doğrusal olmayan serilerde durağanlık analizi gerçekleştiren Kruse (2011) birim kök testi, yapısal kırılmaların ve doğrusal dışılığın birlikte kullandılan Hepsağ (2021) birim kök testi ve veri kümelerini tanımlamak, kategorize etmek veya tahmin etmek için yetkin, çok amaçlı bir yaklaşım aracı olarak kabul edilen yeni nesil otoregresif sinir ağları birim kök testi (ARNN-ADF) kullanılarak araştırılmaktadır.

Türkiye’de ihracatın İthalatı karşılama oranı serisinin 1923-2023 yılları arasını kapsayan dönem için durağanlık özelliklerinin incelenmesi için kullanılan birim kök test sonuçları değerlendirildiğinde, Kruse (2011) birim kök testi ve Hepsağ (2021) birim kök testi bulgularının inceleme döneminde söz konusu serinin durağan olduğu, Artırılmış Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi ve otoregresif sinir ağları (ARNN-ADF) birim kök testi ampirik bulgularına göre ise inceleme döneminde Türkiye’de ihracatın İthalatı karşılama oranı serisinin durağan olmadığı başka bir ifadeyle birim kök içerdiği bulgusuna ulaşıldığı görülmektedir. Bu kapsamda elde edilen ampirik bulgular bir bütün olarak değerlendirildiğinde, metodolojik olarak daha üstün ve veri yapısına daha uygun olan otoregresif sinir ağları (ARNN-ADF) birim kök testi sonucunda elde edilen ampirik bulgunun yani inceleme döneminde Türkiye’de ihracatın İthalatı karşılama oranı serisinin durağan olmadığı esas alınması gerektiği değerlendirilmektedir.

Türkiye’de inceleme döneminde dış ticaret dengesini ifade eden ihracatın ithalatı karşılama oranı serisinin birim kök içerdiği başka bir ifadeyle durağan olmadığı bulgusu, dış ticaret dengesinin sağlanmasına yönelik alınacak politika tedbirlerinin başarılı olabileceği anlamına gelmektedir. Çalışmada ulaşılan ampirik bulgu doğrultusunda, Türkiye’de dış ticaret dengesinin sağlanabilmesi için hangi politika tedbirlerinin alınması gerektiği sorusunun cevabı politika yapıcılar için önem arz etmektedir.

Bu kapsamda dış ticaret dengesinin sağlanabilmesi için literatürde, Türkiye’nin, bir ülkenin ihraç ettiği malların üretiminin tüm aşamalarını kendi ülkesinde tamamladığı ve tamamı yerli üretim olan nihai malı ihraç ettiği geleneksel

dış ticaretten farklı olarak nihai malın içerdığı katma değerin farklı ülkeler tarafından üretildiği bir üretim örgütlenmesi durumunu ifade eden bir kavram olan küresel değer zincirinin bir parçası olmak üzere stratejiler geliştirmesinin ve sanayisinin teknoloji dönüşümünün de bu yönde planlamasının ve Türkiye'nin iç kaynaklarını mobilize ederek desteklenen iyi planlanmış bir sanayi politikasının oluşturulmasının gerekliliğini ifade eden görüşlerin bulunduğu görülmektedir.

KAYNAKLAR

- Abioğlu, V., Koç, S. ve Bakırtaş, I. (2021). The Sustainability of The Turkish Current Account: Smooth Structural Break and Asymmetric Adjustments. *International Journal of Finance and Economics*, 26, 3916–3929.
- Ağır, H., ve Metin, M. (2016), “Türkiye- Avrupa Birliği Dış Ticaret Göstergeleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6 (1), 11- 26.
- Akkoç, S. (2023). “2018 Kur Şoku ve Türkiye Ekonomisine Yansımaları”, *International Review of Economics and Management*, 11(2), 75 – 96.
- Akkuş, G. (2015). The Effects of Trade And Productivity On Employment In The Manufacturing Industry of Turkey. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 64(2), 1-44.
- Akman, M. S. (2023). Türkiye’nin Dış Ticaret Politikası ve Uygulamaları: 1923-2023., Ömer Faruk Çolak (ed.), *Yüzyılın Ekonomisi Cilt II Yüzyılın Makroekonomik Analizi İktisadi*, Efil Yayınevi, Ankara, 315-390.
- Aktan, R. (1978), “Türkiye İktisadı”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi*, Ankara, 46 – 47.
- Aktaş Şenkardeşler, R. (2018), “Cumhuriyetten Günümüze Türkiye’nin Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Nedensellik Analizi”, *Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies*, 4(1), 108 – 129.
- Alkinoğlu, L. (1999), “Türkiye’de Uygulanan İstikrar Politikaları ve Sonuçları”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (15), 307 – 319.
- Altan, S. (2021), “Demokrat Parti Dönemi Afyon Üretimi ve Ticareti”, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 17 (2), 327 – 342.
- Altıparmak, A. (2002), “Türkiye’de Devletçilik Döneminde Özel Sektör Sanayiinin Gelişimi”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13, 35 – 59.
- Aras, İ.T. (2011), “ A Study On The Efficiency Of Foreign Trade Between Turkey And Eu Customs Union: Before And After”, *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*.
- Arınç, K. (2010). Siyasî ve Tarihî Coğrafya Perspektifiyle: Türkiye’nin Terör Sorununun Analizi ve Jeopolitik- Jeostratejik Açıdan Değerlendirilmesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2), 1-34.
- Armaoğlu, F. (1999), “19. Yüzyıl Siyasi Tarihi”, (1914 - 1995). *Alkım Yayınevi, İstanbul*.

- Arslan, B. (2024), “Rusya - Ukrayna Savaşı’nın Türkiye - Rusya Dış Ticaretine Etkileri”, Lapseki Meslek Yüksekokulu Uygulamalı Araştırmalar Dergisi, 5(10), 1 – 6.
- Arslan, M. (2016), “2. Dünya Savaşı ve Türkiye’de Savaş Ekonomisi”, Aydın Toplum ve İnsan Dergisi, 2(2), 1 – 14.
- Aslan, M. B., ve Ersungur, Ş. (2018), “Türkiye ile OECD Ülkeleri Arasındaki Dış Ticaretin Marshall-Lerner Kuralı Çerçevesinde İncelenmesi”, Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi”, 525 – 540.
- Aslan, N., ve Yörük, D., (2008), “Teoride ve Uygulamada Dış Ticaret Hadleri ve Kalkınma İlişkisi”, Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 25 (2), 33 – 69.
- Atagenç, İ. Ö., 2017, “İzmir İktisat Kongresi’nin Türk Dış Politikasının İnşasındaki Rolü”, Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 6 (5), 91 – 101.
- Ataklı Yavuz, R., ve Karakaş, B. B. (2021). 1980 Sonrası Türk Dış Ticaret Politikası ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Ekonometrik Bir Analiz. Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2(1), 1-15.
- Ateş, M. S., Ateş, G., Toktaş, D., Canpolat Gökçe, E. (2023). Serbest Bölgelerdeki İthalat-İhracat ile Türkiye’nin Dış Ticaret ve İstihdam İlişkisi: Fourier ADL Saklı Eşbütünleşme Testi. İstanbul İktisat Dergisi, 73(1), 385-418.
- Ateş, M., ve Parlakay, O., (2025), “6 Şubat 2023 Depremlerinin Tarımsal Üretime Etkileri Hatay İli Kırıkhan İlçesi Örneği”, Mustafa Kemal Üniversitesi Tarım Bilimleri Dergisi, 30 (2), 419 – 430.
- Ayaş, Y., ve Çeştepe, D. (2010). Dış Ticaretin İstihdam Üzerindeki Etkileri: Türk İmalat Sanayi Örneği. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 15(2), 259-281.
- Aydın S, (2000), “Asya Krizi ve Sermaye Hareketlerinin Vergilendirilmesi” Maliye Dergisi, 133, 13 – 30.
- Aydın, A., ve Kıran Baygın, B. (2024). Türkiye’de Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Yapısal Kırımları Dikkate Alan Güncel Ekonometrik Teknikler. İzlek Akademik Dergi, 7(1), 1-18. <https://doi.org/10.53804/izlek.1540080>
- Aydiner, M. (2022). “Ham Petrol ve Altın Fiyatlarının Türkiye’nin Dış Ticaret Dengesine Etkisi”, International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies, Vol:8, Issue:37; 36-43.
- Ayhan, F. (2018), “Türkiye Ekonomisinde İhracat, İthalat ve İstihdam Düzeyi İlişkisinin Uygulamalı Analizi”, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8 (2), 115 – 135.

- Ayhan, F. (2019), “Türkiye Ekonomisinde Döviz Kuru Oynaklığının Dış Ticaret Üzerindeki Etkisinin Analizi”, *Business and Economics Research Journal*, 10 (3), 629 – 647.
- Ayvaz Kızılgöl, Ö., ve İpek, E. (2015). Türkiye’de Enflasyon ile Ticaret Açıklığı Arasındaki İlişki. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(4), 43-54.
- Bahçekapılı, K. (2006), “Gümrük Birliği Teorisi ve Gümrük Birliğinin Türkiye Ekonomisine Etkileri”, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, İktisat Teorisi Bilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi)*.
- Bai. J. and Perron P. (2003). Computation And Analysis of Multiple Structural Change Models. *Journal of Applied Econometrics* 18.1. 1-22. <https://doi.org/10.1002/jae.659>
- Balcı, A., (2012), “Türkiye’nin Coğrafi Konum Özelliklerini Tasvire Dayalı Etkinliklerle Öğretmeye Yönelik Nitel Bir Araştırma”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, (26), 215 – 258.
- Balcılar, M., Özdemir, Z. ve Arslantürk, Y.(2010). Economic Growth and Energy Consumption Causal Nexus Viewed Through a Bootstrap Rolling Window. *Energy Economics*, 32: 1398- 1410.
- Balkhair, A.A., (2020), “COVID-19 Pandemic: A New Chapter in the History of Infectious Diseases”, *Oman Medical Journal*, 35 (2), 123 – 124.
- Barış-Tüzemen, Ö. (2019). Are Exports And Imports Asymmetrically Cointegrated? Evidence from The Emerging And Growth-Leading Economies. *Ekonomika Regiona* 15.4, 1241–1252.
- Bari, B. (2021). Sustainability of Current Account Deficit in Turkish Economy Economic Social and Business Issues: Evidence from Developing World. (Editörler: S. T. Jamil, F. H. Dikmen ve A.M. Köktaş). *IJOPEC Publication*, 311-322.
- Başaran, İ. (2018), “Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerinin Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri”, *Politik Ekonomik Kuram*, 2(1), 124 – 141.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 030.10.0.0, Yer No: 116. 155.5
- Başkol, M. O., ve Bektaş, S., (2020), “Türkiye İmalat Sanayinin Teknolojik Yapısının Rekabet Gücü Üzerine Bir Analiz”, *TESAM Akademi Dergisi*, 7 (2), 331 – 356.
- Bayrak, M., Kanca, O. C., (2013), “Türkiye’de 1970-2011 Yılları Arasında Oluşan Ekonomik ve Siyasi Gelişmelerin Seyri”, *Akademik Bakış Dergisi*, 35, 1 – 20.
- Bolkol, H.K. (2017). Sustainability of trade deficit in Turkey. *Global Business and Economics Research*, 6 (2): 1 – 17.

- Bozdağlıoğlu, E. Y. U. (2007). Türkiye'nin İthalat ve İhracatının Eşbütünleşme Yöntemi ile Analizi (1990-2007). Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9(3), 213224.
- Bulut, M. (2003). The 1929 World Economic Crisis and Transition to Etatism in Turkey. Bilig(26), 77-101.
- Bulut, Ü. (2025). "State-level Energy Intensity Convergence in the US: Fresh Empirical Evidence", Applied Economics Letters, 2025, 1-5.
- Burgaç Çil, A., ve Fisunoğlu, H. M., (2023), "100 Yıllık Türkiye Ekonomisi: Enflasyon ve Dış Ticaret Dengesinin Yapısal Değişim Analizi", Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22, 323 – 338.
- Ceylan, R. ve Çeviş, İ. (2012). Enflasyon Hedeflemesi Rejimi Öncesi ve Sonrasında Türkiye’de Cari Açıkların Sürdürülebilirliği. e-Journal of New World Sciences Academy, 3C0101, 7(4), 259-276.
- Ceylan, R., Uz, İ. ve Çeviş, İ. (2018). Kırılgan Beşlide Cari Açıkların Sürdürülebilirliği: Doğrusal Olmayan Birim Kök Testleri ile Kanıtlar. Ege Akademik Bakış / Ege Academic Review 18(1), 121-134.
- Cillov, H., (1962), "Türkiye Ekonomisi", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Yayınları, (2).
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BCA), (1942). Dosya No: 172A2, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 163.141.2.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BCA). (1942). Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 98.42.14. Ankara: Cumhuriyet Arşivi.
- Çağlar, A. E., Daştan, M. ve Avcı, S. B. (2024a). Persistence of Disaggregate Energy RD&D Expenditures in Top-five Economies: Evidence from Artificial Neural Network Approach, Applied Energy, 365:123216.
- Çağlar, A. E., Daştan, M. ve Avcı, S. B. ve D. M. A. (2024b). Investigation of the Effect of Natural Resource Dependence on Environmental Sustainability Under the Novel Load Capacity Curve Hypothesis, International Journal of Sustainable Development & World Ecology, 31:4, 431-446.
- Çağlar, A. E., Daştan, M. ve Avcı, S. B. ve Gökçe, N. (2025). "Asymmetric Relationship Between Load Capacity Factor and Mineral Rents: Evidence from Brazil. Environment", Development and Sustainability, <https://doi.org/10.1007/s10668-025-06275-4>.
- Çakır, B., ve Utkulu, U. (2019). Dış Ticaret Hadleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği. Yaşar Üniversitesi E-Dergisi, 14, 92-100.
- Çeçen, A. ve Xiao, L. (2014). Capital Flows and Current Account Dynamics in Turkey: A Nonlinear Time Series Analysis. Economic Modelling, 39, 240-246.

- Çelik, T., ve İlkay, S. Ç. (2016). Türkiye'de İhracat ve İthalat Arasındaki İlişkinin 1989-2015 Dönemi için Test Edilmesi. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 21(3), 961-969.
- Çetin, E., ve Savrul, M. (2016), “Türkiye’de 1980 Sonrası Liberalleşme Sürecinde Dış Ticaretteki Gelişmelerin Türkiye’nin Cari Açığına Etkisi”, Yönetim Bilimleri Dergisi, 14 (28), 511 – 532.
- Çetinbeş, Ö. (2021), “Kıbrıs Barış Harekâtı Sonrası Uygulanan Amerikan Ambargosunun Türk Ekonomisi Üzerindeki Etkileri”, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Tekirdağ.
- Çınar, Y. (2018), “Modernleşme ve Bağımlılık Teorisi Ekseninde Marshall Yardımı ve Türkiye”, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16(2), 325 – 350.
- Çoban, M. N. (2020). Romer Hipotezi Kapsamında Ticari Dışa Açıklık ve Enflasyon İlişkisi: Next 11 Ülkeleri İçin Panel ARDL Analizi. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11(3), 651-660.
- Çütçü, İ. and Cenger, H. (2017). The Relationship between Foreign Trade and Unemployment in Turkey: Time Series Analysis with Structural Break, III. International Entrepreneurship, Employment and Career Congress. 12-15 October, Muğla.
- Dağ, M. ve Kızılkaya, F. (2019). Türkiye’de Dış Ticaret Açığı Sürdürülebilir mi? Ekonometrik Bir Analiz. Journal of Yasar University, 2019, 14 (Special Issue), 148-153.
- Daştan, M. (2024). “Türkiye’de Yaş ve Cinsiyete Göre Ayrıştırılmış İşsizlik Oranlarında Histeri Etkisinin Test Edilmesi: Yeni Nesil Otoregresif Sinir Ağları Birim Kök Testinden Kanıtlar”, Akdeniz İİBF Dergisi, 24:1, 27-38.
- Değirmenci, Y., (2019), “Öğretmen Adaylarının Bakış Açısıyla Türkiye’nin Coğrafi Konumunun İncelenmesi”, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 91 – 110.
- Dickey, D. A., ve Fuller, W. A. (1979). Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root. Journal of the American Statistical Association, 74(366a), 427-431.
- Dickey, D. A., ve Fuller, W. A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. Econometrica, 49(4), 1057-1072.
- Dilek, S. (2016), “Oyun Teorisi Eşliğinde Sanayi Ekonomisi (Endüstriyel Ekonomi)”, Seçkin Yayınevi.
- Doğu, A. (2021), “Millî Korunma Kanunu’nun Ceza Hükümleri Ve Demokrat Parti Döneminde Uygulanması”, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, (39), 189 – 228.

- Duman, M., ve Aydın, H. Y. (2023), “İktisadi Bağımsızlık Çerçevesinde 1929 Gümrük Tarifesinin Ekonomi Politikası”, *Fiscaoeconomia*, 7(Özel Sayı), 152 – 178.
- Durmuş, S., ve Aydemir, N.K. (2016), “Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923-1938)”, *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 7(12), 155 – 167.
- Dülgeroğlu, C., ve Aksoy, A. (2018), “Küresel İklim Değişikliğinin *Origanum Minutiflorum* Schwarz & P. H. Davis’in Coğrafi Dağılımına Etkisinin Maximum Entropi Algoritması ile Tahmini”, *Erzincan Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü*, 11 (2), 182 – 190.
- Elmalı, K. (2023). Determining the Effect of Foreign Trade On Employment in Turkey with Spatial Panel Data Analysis / Türkiye’de Dış Ticaretin İstihdam Üzerinde Etkisinin Mekânsal Panel Veri Analizi ile Belirlenmesi. *Uluslararası Ekonomi İşletme ve Politika Dergisi*, 7(1), 42-57. <https://doi.org/10.29216/ueip.1208996>
- Engin, C., ve Göllüce, E. (2016), “2008 Küresel Finans Krizi ve Türkiye Üzerine Yansımaları”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 27 – 40.
- Engin, İ. (2022), “1980 Sonrası Dönemde Türkiye’de Uygulanan Ortodoks İstikrar Programları: 24 Ocak ve 5 Nisan Kararları”, *Fiscaoeconomia*, 6 (3), 1173 – 1193.
- Erdemli, M., ve Çelik, H. (2021). Dış Ticaret ve Enflasyon İlişkisi: NIC Ülkeleri İçin Ekonometrik Bir Analiz. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 53-64.
- Erdoğan, S. (2018), “Körfez Krizi’nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri (1989-1991)”, *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(15), 33 – 47.
- Eren, A. S., & Eryer, A. (2025). Türkiye’de dış ticaret ve istihdam ilişkisinin teorik ve ampirik analizi. *Journal of Politics Economy and Management*, 8(1), 1-15.
- Erkök, B. ve Konak, A. (2024). Analysis of the Effects of the Economic Crises and Pandemic on Foreign Trade in 1994-2022 with RALS-LM Structural Break Unit Root Test Method: The Case of Türkiye. *Fiscaoeconomia*, 8(1), 326-341.
- Eroğlu, N., ve Kara, F. (2017), “Makro İhtiyatı Para Politikası Araçları ve Türkiye Uygulaması Üzerine Genel Bir Bakış”. *İşletme ve Finans Çalışmaları Dergisi*, 6(2), 60 – 69.
- Ersoy, E. (2001), “Asya Krizi ve Türkiye Ekonomisine Etkileri”. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Eşiyok, B. A. (2009), “Sanayi Planlarından 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planına: Bir Dönüşümün Kısa Bir Öyküsü”, Memleket Siyaset Yönetim Dergisi, 4 (11), 86 – 131.
- Euronews (2023), <https://tr.euronews.com/2023/02/27/dunya-bankasi-6-subat-depremleriturkiyede-342-milyar-dolarlik-hasara-yol-acti> Erişim 06 Eylül 2025.
- Fatmaoğulları, Bahar vd. “6 Şubat Depremlerinin Hatay’daki Ticari Faaliyetlere Etkisi”. Mevzu – Sosyal Bilimler Dergisi 14 (Eylül2025), 99-150. <https://doi.org/10.56720/mevzu.1610679>.
- Falat, L ve Pancikova, L. (2015). Quantitative Modelling in Economics with Advanced Artificial Neural Networks. Procedia Economics and Finance, 34, 194–201.
- Gedik, A. (2020). Türkiye de İthalat İhracat İle Enflasyon Arasında Nedensellik Analizi. Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi(19), 323-333. <https://doi.org/10.31590/ejosat.734408>
- Gerçekler, M., Özmen, İ. ve Mucuk, M. (2019). The Relationship Between Public Expenditures and Foreign Trade Deficit the Case of Turkey, 2nd International Conference On Advanced Research In Business, Management Economics, Munich.
- Gözcü, A. (2013). 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye. Libra Kitapçılık ve Yayıncılık.
- Gruszczynski, L. (2020), “The COVID-19 Pandemic and International Trade: Temporary Turbulence or Paradigm Shift?”, European Journal of Risk Regulation, 11(2), 337- 342.
- Günel, K. (2008). Coğrafyanın Siyasal Gücü. Çantay Kitabevi. İstanbul
- Güneş, Ş., ve Konur, F. (2013). Türkiye Ekonomisinde Dışa Açıklık ve Enflasyon İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Analiz. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 8(2).
- Hepsağ, A. (2021). A Unit Root Test Based on Smooth Transitions and Nonlinear Adjustment. Communications in Statistics-Simulation and Computation, 50(3), 625-632.
- Hiç, S. (1991), “Türkiye Ekonomisi”, Menteş Kitabevi, İstanbul.
- Husted, S., (1992). The Emerging U.S. Current Account Deficit in the 1980s: A Cointegration Analysis. The Review of Economics and Statistics, 74(1),159-166.
- ILO Brief (2020), “The Effects of COVID19 on Trade and Global Supply Chains”, 1-6.

- Işık, N. (2015), “Avrupa Birliği- Türkiye Dış Ticaret Akımlarının Genişletilmiş Panel Çekim Modeliyle Tahmini”, Marmara Üniversitesi Avrupa Araştırmaları Enstitüsü Avrupa Araştırmaları Dergisi, 23(1), 49 – 67.
- İmanbeyli, V. (2015), “Uçak Krizi” ve Türkiye-Rusya İlişkileri, Seta Perspektif, Sayı 119, Aralık 2015.
- İnan, A.A. (1972), “Türkiye Cumhuriyeti’nin 2. Sanayi Planı (1933), Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI Seri – Sayı 14, Ankara.
- İyidoğan, P.V. ve Turan, T. (2018). Current Account Sustainability: A Non-Linear Comparative Empirical Overview. PANOECOMICUS, 65(4), 411-426.
- Jingyi, L., Furuoka, F., Nikitina, L., Lim, B., and Pazim, K. H. (2022). Will Tourist Arrivals in Malaysia Recover in a Post-COVID-19 World? A Research Note. *Anatolia*, 33:3, 511-515.
- Kalyoncu, H. (2005). Sustainability of Current Account for Turkey: Intertemporal Solvency Approach. *Prague Economic Papers*, 14(1), 82-88.
- Kara, M. ve Coşkun, A. (2012), “E-Dış Ticarete Karşılaşılan Sorunlar Üzerine Bir Araştırma: Gıda Sektörü Örneği”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 183 – 192.
- Karaca, N. (2003), “GATT’tan Dünya Ticaret Örgütü’ne”, *Maliye Dergisi*, 144, 84 – 99.
- Karataş, M. (2022). “Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinin İç ve Dış Dinamikleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 11 (32), 303 – 323.
- Kasalak K, (2012), “Teşvik-i Sanayi Kanunları ve Türkiye’de Sanayileşmeye Etkileri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi Aralık 2012, Sayı:27*, 65 – 79.
- Kaya, F. ve Turguttopbaş, N. (2012), “Dış Ticaret ve Kambiyo İşlemleri”, *Anadolu Üniversitesi Yayını, 2526, Açıköğretim Fakültesi Yayını, 1498*, 3-185.
- Kepenek, Y., ve Yentürk, N. (2009), “Türkiye Ekonomisi”, *Remzi Kitabevi, İstanbul*.
- Koçoğlu, M. ve Kula, F. (2025). Testing The Equilibrium Path of Exchange Rates, Monetary Policy, and Trade Balance in The Türkiye. *Economic Change And Restructing*, 58, 31.
- Konya, D. (2024), “1929 Dünya Ekonomik Krizinin 1931 Yılında Düzenlendiği Türk Ziraat Kongresi’nde Alınan Hayvancılığa İlişkin Kararlara Etkisi”. 10. Uluslararası Atatürk Kongresi Bildiriler Cilt I,
- Köprücü, Y. (2024), “Ham Petrol Fiyatları ve Gıda Dış Ticaretinin Reel Döviz Kuru Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24 (2), 751 – 768.

- Kruse, R. 2011. A New Unit Root Test Against ESTAR based on a Class of Modified Statistics. *Statistical Papers* 52 (1):71–85.
- Larch, M., Schmeißer, A., & Wanner, J. (2021), “A Tale Of (almost) 1001 Coefficients: The Deep And Heterogeneous Effects Of The Eu-Turkey Customs Union”, *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 59(2), 242-260.
- Maddison, A. (1985), “Two Crises, Latin America and Asia:1929-38 and 1973-83”, *OECD Development Centre Studies*, Paris.
- Malkoç, E. (2012). Türk Basınında Truman Doktrini Ve Türkiye’ye Amerikan Yardımları (1947-1950). *Recent Period Turkish Studies*(9), 89-127.
- Mazlum, N. (2020), “1980-2018 Dönemi Türkiye Ekonomisi ve Dış Ticaretinin Gelişim Seyri”, *Gümrük ve Ticaret Dergisi*, 7 (22), 54 – 71.
- Mercan, M. S. (2019), “Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Yıllarında Gümrük Faaliyetleri”, *Journal of Institute of Economic Development and Social Researches*, 5 (16), 1 – 20.
- Mert, M. ve Çağlar, A. E. (2023). Eviews ve Gauss Uygulamalı Zaman Serileri Analizi. Fourier-ADF, Fourier-LM, A-ARDL, Q-ARDL, Mevsimsel Zaman Serisi Regresyonu, Genişletilmiş 2. Baskı, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Metintaş, M. Y., & Kayıran, M. (2016), “1929 Dünya Ekonomik Krizinin Türk Tarımına Etkileri ve 1931 Birinci Türkiye Ziraat Kongresi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (23), 33 – 82.
- Ongan, S. (2008). The Sustainability of Current Account Deficits and Tourism Receipts in Turkey. *The International Trade Journal*, 22(1), 39-62.
- Ongun M. T., (1986), “Türkiye’nin Dış Ödemeler Dengesi Sorunlar (1970-1979)”, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Oran, T. (2009), “1929 Ekonomik Krizinin İstanbul, İzmir ve Ankara Üzerindeki Etkileri, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Orkunoğlu Şahin, I. F., (2022), “Türkiye’nin 1980-2021 Dönemi Dış Ticaret Gelişiminin İrdelenmesi”, *Gümrük ve Ticaret Dergisi*, 9 (27), 82 – 99.
- Oruç, E. (2024). Sustainability of the Current Account in Developing Countries: A Fourier Wavelet-Based Unit Root Test. *Sustainability*, 16, 7300.
- Oskay, C. S., (2014), “1980’den Günümüze Türkiye’de İhracatın Gelişimi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 7(1-2), 53 – 62.
- Öçal, B., ve Öztürk, M. S. (2022), “Rusya-Ukrayna Savaşının Türkiye ile Ukrayna Arasındaki Dış Ticarete Etkisi”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (27), 577 - 596.

- Ökçün, A. G., (1968), “Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir-Haberler-Belgeler-Yorumlar”, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 438 - 468.
- Özbalcı, S. (2015) “Türkiye, Dış Ticaret ve Büyüme İlişkisi”. Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi E-Dergisi 2/2, 88-100.
- Özbay, Ü. (2021), “Türkiye’nin Sanayi Üretimi ile Dış Ticareti Arasındaki İlişki: 2001-2009 Dönemi İçin Değerlendirmeler”, Verimlilik Dergisi, (4), 153 – 165.
- Özçelik, O., ve Aykaç Alp, E. (2021), “Ekonomik Entegrasyonlara Katılımın Türkiye’nin Dış Ticaretine Etkileri: Panel Veri Analizi”, Ekonomi Maliye İşletme Dergisi, 4 (1), 101 – 114.
- Özdemir, A. F., ve Engin, C. (2024), “Depremin Sosyal, Ekonomik ve İç Göçe Etkileri”, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14 (1), 15 - 26.
- Özdemir, M., Çalışkan, S., ve Öztürk, F. (2018), “Türkiye İle Rusya Arasında Yaşanan Uçak Krizi Türkiye’nin Doğalgaz Tedariğini Orta Ve Uzun Vadede Nasıl Etkiler?”, Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi, 5 (2), 31 – 61.
- Özdemir, S. (2020), “İran - Irak Savaşı: Türkiye Sınırlarında Terörizme Etkisi”, Gazi Akademik Bakış, 13 (26), 49 – 77.
- Özdemir, Ü., Kantürk Yiğit, G., ve Oral, M. (2016), “Cumhuriyetten Günümüze Ekonomi Politikaları Bağlamında Türk Dış Ticaretinin Gelişimi - Turkish Foreign Trade Development In the Context of Economical Policies from The Foundation of Turkish Republic to Today”, Doğu Coğrafya Dergisi, 21 (35), 149 – 174.
- Özen Atabey, A., ve Karakuş, M. (2022). Türkiye’ye Yönelik Enflasyon, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Ampirik Analizi. Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 23(3), 747-759. <https://doi.org/10.37880/cumuiibf.1096489>
- Özer, S. D., ve Yücel, Ş. (2018), “Environmental Challenges And Developmental Angst: Mimarlık And The Early Environmental Discourse İn Turkish Architecture”, Journal of Architecture, 23 (2), 249 – 264.
- Özkan, M. S., (2012), “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’nin Takas Usulü Ticareti”, Karadeniz Araştırmaları, 34 (34), 89 – 96.
- Öztürk, S., ve Saygın, S. (2017), “1973 Petrol Krizinin Ekonomiye Etkileri ve Stagflasyon Olgusu”, Balkan Sosyal Bilimler Dergisi, 6 (12), 1 – 12.
- Özyurt, H. (2011), “Atatürk Dönemi, Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planları ve Türk Ekonomisindeki Yapı Değişikliğine Etkileri (1933-1938)”, Istanbul Journal of Sociological Studies (19), 119-148.

- Palacioğlu, T. (2024), “Türkiye Cumhuriyeti’nin Yüz Yılında Dış Ticaretin Gelişimi”, *Avrasya Dosyası*, 14 (2), 190 – 230.
- Pamuk, Ş. (2023), “Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi”, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul,
- Parasız, İ. (1998), “Türkiye Ekonomisi: 1923’ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları”, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 82.
- Pata, U. K. (2017). Türkiye’de Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkileri: Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi (1971-2014). *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 31(1).
- Pata, U. K., Yurtkuran, S., ve Kalça, A. (2016). Türkiye’de Enerji Tüketimi Ve Ekonomik Büyüme: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 38(2), 255-271. <https://doi.org/10.14780/muiibd.281411>
- Pınar, L. (2024), “1973 Petrol Krizi ve Türk Dış Politikası. İçtimaiyat”, 8 (2), 680 – 690.
- Polatoğlu, M.G., (2017), “İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1938-1942)”, *Atatürk Dergisi*, 6 (1), 55 – 87.
- Quintos, C. E. (1995). Sustainability of the Deficit Process with Structural Shifts. *Journal of Business & Economic Statistics* 13.4, 409-417.
- Savacı, S. ve Aykut Seymen, D. (2022). Uluslararası Yeni İş Bölümü ve Uzmanlaşma Türkiye’nin Konumu. Efil Yayınevi, Ankara
- Sayılğan, Ş. (1994), “5 Nisan Kararları ve Beklentiler”, *Marmara İletişim Dergisi*, 8 (8), 213 – 218.
- Serçe, U. (2022), “Different Manifestations of Neutrality: The Foreign Policies of Spain and Turkey During the Second World War”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 37 (1), 375 – 394.
- Sezgin, Ş., ve Sezgin, S. (2018), “Ekonomi ve Askeri Darbeler İlişkisi”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(6), 375 – 387.
- Soyak, A. (2003), “Türkiye’de İktisadi Planlama: DPT’ye İhtiyaç Var Mı?”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 4 (2), 167 – 182.
- Sönmezoğlu, F. (2004), “Türk Dış Politikasının Analizi”, 3. bs., Der Yayınları, İstanbul.
- Subaşat, T. (2023). Türkiye’de Dış Kaynak Bağımlılığı ve Cari Açıklar., Ömer Faruk Çolak (ed.), *Yüzyılın Ekonomisi Cilt II Yüzyılın Makroekonomik Analizi*, Efil Yayınevi, Ankara, 391-422.
- Subaşı Ertekin, M., ve Kutlu, E. (2000), 1980 Sonrası Dönemde Türkiye Dış Ticaretinin Genel Bir Analizi, *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16 (1), 223-254.

- Şahin, D. (2018). Türkiye’de Dış Ticaret ve Enflasyon Arasındaki İlişkinin Analizi. Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9(18), 125-146.
- Şenel Uzunkaya, S. (2019), “İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Türkiye Ekonomisi ve Marshall Planının Ekonomiye Etkileri”, Ekonomi İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi, 1(3), 176 – 185.
- Şerefli, M. (2016), “Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi”, Kastamonu İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13 (3), 136 – 143.
- Takım, A. (2011), “Türkiye’de 1960-1980 Yılları Arasında Uygulanan Kalkınma Planlarında Maliye Politikaları”, Maliye Dergisi, 160, 154 – 176.
- Taştan, S. ve Arıç, K.H. (2015). Is Current Account of Turkey Sustainable? Evidence from Nonlinear Unit Root Tests. The Romanian Economic Journal, 18(57). 95-114.
- Teke, C. (2021), “II. Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin İaşe Tedbirleri: İhtikârla Mücadele”, Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 8 (1), 179 – 197.
- Tekeli İ. ve İlkin S., (2009).1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları. Cilt: 1, İstanbul,
- Temizer, A., ve Özkan, M. (2013), “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’nin Krom Ticaretinin Siyasi ve Ekonomik Sonuçları, Studies of The Ottoman Domain (Osmanlı Hakimiyet Sahası Çalışmaları), 3 (4), 1 – 17.
- Tezel, Y.S. (2015), “Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi”, 1. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Tokgöz, E. (2007), “Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2007)”, İmaj Yayınevi.
- Tunçsiper, B., ve Rençber, E. Z. (2017), “The Causality Relationship Between Foreign Trade and Economic Growth: The Case of Turkey”, International Journal of Social Sciences and Education Research, 3 (2), 619 - 630.
- Turan, Ş. (1995), “Türk Devrim Tarihi, Yeni Türkiye’nin Oluşumu (1923–1938)”, Bilgi Yayınevi, 3.Kitap, I. Bölüm, Ankara,
- Turan, Z. (2005), “Türkiye Ekonomisinde Kasım 2000 – Şubat 2001 Krizleri”, TÜHİS Yayınları.
- Turhan, E., Zografos, C., & Kallis, G. (2015), “Adaptation as Biopolitics: Why State Policies İn Turkey Do Not Reduce The Vulnerability of Seasonal Agricultural Workers To Climate Change”, Global Environmental Change, University of Groningen, 31, 296 – 306.
- TÜİK, (1989). Dış Ticaret İstatistikleri 1989. Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları. Ankara.

- TÜİK, (2023). 100 Yılın Göstergeleri. Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları. Ankara.
<https://dps.tuik.gov.tr/index.php/s/Ykhvqq5bn7xSQtl>
- Türkiye İhracatçılar Meclisi, İhracat rakamları. <https://tim.org.tr/tr/ihracat-rakamlari>.
- Uçan, O., ve Koçak, E. (2014). Türkiye’de Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki. Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 7(2), 51.
- Ulutaş, A. (2006), “I. ve II. Körfez Savaşı’nın Türkiye’ye Etkileri”, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir.
- United Nations Office for Disaster Risk Reduction. (2001). The Socio-Economic Consequences of The Earthquake at Izmit, Turkey (17 August 1999). UNDRR. <https://www.undrr.org/publication/socio-economic-consequences-earthquake-izmit-turkey-17-august-1999>
- Utkulu, U. (1998). Are Turkish External Deficit Sustainable? Evidence from the Cointegrating Relationship between Exports and Imports. D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi, 13(1), 119132.
- Uzman, N. (2018), “II. Dünya Savaşı Sonrasında Sovyet Talepleri ve Türkiye’nin Tepkisi”, Gazi Akademik Bakış, 11 (22), 117 – 142.
- Ünlü, A., ve Gündoğmuş, M. E., (2017), “1980 Sonrasında Yönetime Müdahale Girişimlerinin Dolar ve Borsa Üzerine Etkileri”, Yeni Fikir Dergisi, 9 (19), 337 – 350.
- Ünlü, İ. (2023), “Türk Dış Ticaretinin Değişen Coğrafyası (1980-2021)”, Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 27 (2), 319 – 334.
- Yavuz, N.Ç., Güriş, B. ve Burcu Kıran, B. (2008). The Month and Holy Days Effects on the Volatility of Trade Deficit: Evidence from Turkey. Journal of Economic and Social Research 10(2), 67-84.
- Yaya, O.S., Ogbonna, A.E., Furuoka, F., & Gil-Alana, L. A. (2021). A New Unit Root Test for Unemployment Hysteresis Based on the Autoregressive Neural Network, Oxford Bulletin Economics Statistics, 83:4, 960–981.
- Yazgan, M. E. (2020). Koronavirüs Sonrası Dünya’da Dış Ticareti Ne Bekliyor? Ömer Faruk Çolak (ed.), Salgın Ekonomisi, Efil Yayınevi, Ankara, 142-162.
- Yazgan, M. E. ve Derici Şengül, Ö. (2023). Türkiye’nin Dış Ticaret Macerası., Ömer Faruk Çolak (ed.), Yüzyılın Ekonomisi Cilt II Yüzyılın Makroekonomik Analizi, Efil Yayınevi, Ankara, 361-422.
- Yenal, O. (2003), “Cumhuriyet’in İktisat Tarihi”, 1. Basım, Homer Kitabevi, Ankara.
- Yengil Bülbül, B. ve Acaravcı, A., (2023), “Döviz Kuru, Dış Ticaret Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği”, Özgür Yayınları.

- Yıldırım, M., ve Uzun, A. (2014), "2008 Küresel Finans Krizinden Sonra Diğerleri: Gelişen Ülke Ekonomilerinde Finans, Ticaret ve Bütçe Dengelerinin Analizi", Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 6 (1), 159 – 166.
- Yıldırım, N. (2006), "Atatürk'ün İktisadi Egemenlik İlkesinin Kalkınma Politikaları", Platin Yayınları, 97 – 131.
- Yıldız, S. ve Bayraklı, Z. (2023), "Türk Arşiv Belgelerine Göre 1923-1939 Yılları Arasında Türkiye ve Almanya Ticari İlişkileri: Savaş, Kriz ve Anlaşmalar", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 18 (2), 500 – 525.
- Yılmaz, F. (2022). Ekonomik Büyüme ve Dış Ticaret Bağıntısı: Türkiye Örneği. Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8(1), 21-32. <https://doi.org/10.31592/aeusbed.824419>
- Yılmaz, H. ve Şanlı, O. (2015). The Effect Of Tourism Revenues On Foreign Trade Deficit: The Case of Turkey. International Journal of Business and Management Studies, 04(01):25–34.
- Yılmaz, Ö., ve Albayrak, M. (2023), "Türkiye’de Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisinin Ampirik Analizi", Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, (38), 89 – 108.
- Yılmazer, M. ve Nuhoglu, B. (2021), "Türkiye’de Ticaret Sürecinde Yer Alan Tarafların Ticaretin Kolaylaştırılması Üzerine Karşılıklı Beklentileri", Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19 (2), 171 – 190.
- Yiğit, A. A. (2012), "Türkiye’nin Tarıma Dayalı Sanayi Politikası (1923-1938)", Doğu Üniversitesi Dergisi, 13 (2), 315 – 326.
- Yücealtay, C. (2022), "İran - Irak Savaşı ve Türkiye Üzerine Etkileri", BELLEK Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi, 4 (1), 21 – 34.
- Zhang, W-W., Dawei, W., Majeed, M. T. and Sohail, S. (2021), "COVID-19 and International Trade: Insights and Policy Challenges in China and USA", Economic Research-Ekonomska Istraživanja, 35(1), 1991–2002.